

ÉLETÜNK FORDULÓPONTJAI

MŰHELYTANULMÁNYOK 7.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

KORAI NYUGDÍJBA VONULÁS

Okok és következmények

Monostori Judit



Budapest, 2008. november

Lektorálta: S. Molnár Edit

ISSN 1589 0570
ISBN 978-963-235-201-5

Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

A szerkesztésben közreműködött: Várnainé Anek Ágnes
KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
1024. Budapest, Buday László u. 1-3.
www.demografia.hu
Tipográfia: Élőfej Bt.
Nyomás és kötés: KSH nyomda

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezető	5
2. Az aktív korban történő nyugdíjazást és annak következményeit magyarázó elméletek	9
3. A témával foglalkozó hazai kutatások eddigi eredményei..	12
4. A kutatás dilemmái	20
4.1. Önkéntes döntés vagy kényszer	20
4.2. A nyugdíjba vonulás fogalma	22
4.3. A munkapiacról kivezető utak.....	23
5. Adatok, módszerek	25
6. A nyugdíjba vonulás vizsgálati modellje.....	28
7. Az aktív korban történő nyugdíjazás törvényi háttere	33
8. Az idősebb generációk inaktivitása, a korhatár előtti nyugdíjazás az 1990-es és a 2000-es években	38
9. Rokkantsítás.....	46
9.1. Rokkantsítás 2001 és 2004 között.....	46
9.2. A rokkantnyugdíjazás magyarázó tényezői	50
9.2.1. Egészségi állapot.....	50
9.2.2. Munkaerő-piaci helyzet	56
9.2.3. Jövedelmi helyzet	59
9.2.4. Lakóhelyi jellemzők	62
9.2.5. Háztartási erőforrások	64
9.2.6. A rokkantsítást meghatározó tényezők együttes hatása ...	68

10. Korai nyugdíjazás	74
10.1. Korai nyugdíjazás 2001 és 2004 között.....	74
10.2. A korai nyugdíjazás magyarázó tényezői	76
10.2.1. A korai nyugdíjba vonulás szándéka	78
10.2.2. Miért akarnak aktív korban nyugdíjba vonulni az idősebb korosztályok - ahogyan az érintettek látják	90
10.2.3. A nyugdíjazás időzítésének szándéka és a tényleges nyugdíjba vonulási időpont összefüggései	93
11. Az aktív korban történő nyugdíjazás következményei.....	96
11.1. A nyugdíjazás hatása a jövedelmi helyzetre	98
11.2. A nyugdíjazás hatása az egészségi állapotra	101
11.3. A nyugdíjas lét szubjektív megélése	103
12. Összefoglalás.....	110
13. Hivatkozott irodalom	116
14. Függelék	119
15. A tanulmányban használt alminták szerkezete néhány főbb ismérv szerint.....	123
A Népeségtudományi Kutatóintézet kutatási jelentései	126

1. BEVEZETŐ¹

Az elmúlt évtizedben a társadalomkutatásban fontos szerepet kaptak azok a vizsgálatok, amelyek a társadalmak elöregedésével és annak következményeivel foglalkoztak. A várható élettartam növekedése, a gyermekszám csökkenése következtében az európai társadalmak életkori struktúrája fokozatosan átalakult. Az alacsony reprodukció továbbgyűrűzése miatt az átstrukturálódás munkaerő-piaci problémaként is megjelenik, hiszen az alacsony gyermekszám a későbbi években a munkaerőpiacra belépő fiatalok számában is mutatkozik. Ilyen körülmények között különösen fontossá válik az a kérdés, vajon sikerül-e az idősebb korosztályokat benntartani a munkaerőpiacon, és ezáltal a foglalkoztatottság szintjét növelni, azaz az aktívak és az eltartottak arányát pozitív irányba mozdítani.

Az aktivitás szintjének növelése a nyugdíjrendszer fenntarthatósága szempontjából is kulcskérdés, különösen az olyan társadalmakban, mint a hazai, ahol a nyugdíjrendszer felosztó-kirovó alapelven működik, vagyis a mindenkori aktív korosztályok járadékai teremtik meg a nyugdíjak anyagi fedezetét.

Magyarországon és az európai országok többségében már régóta nem az a legfőbb kérdés, hogy az öregségi nyugdíjkorhatárt átlépők foglalkoztatottsági szintje hogyan növelhető, hanem az, hogy a nyugdíjkorhatár alatti, idősödő korosztályok munkapiaci kilépését hogyan lehet mérsékelni, hogyan lehet a korai nyugdíjazás, a rokkantosság elterjedt gyakorlatát megállítani.² A kérdések megválaszolásának előfeltétele, hogy ismereteink legyenek arról, milyen tényezők játszanak szerepet az aktív korúak munkapiacról való távozásában, hogyan befolyásolják a munkaerőpiacról történő kilépést az intézményi keretek, a munkaerőpiac működése, a nyugdíjrendszer szabályozása eredmé-

¹ A tanulmány az EC Sixth Framework Programme támogatásával a MAGGIE (Major Ageing and Gender Issues in Europe) projekt keretében készült.

² A foglalkoztatottság és a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának összefüggéséről lásd Augusztinovics tanulmányát (Augusztinovics, 2005).

nyeképpen létrejött lehetőségek és korlátok, valamint az, hogy milyen szerepe van az önkéntes döntéseknek és a kényszereknek, milyen eszközökkel motiválhatók az idősebb korosztályok a nagyobb arányú munkapiaci részvételre.

A nyugdíjba vonulással kapcsolatos kérdések a társadalom széles rétegeit érintik, így érthető, ha azzal kapcsolatban élénk érdeklődés figyelhető meg a népesség különböző rétegeiben. A közbeszédben számos olyan előítélet, megalapozatlan vagy kevésbé megalapozott vélekedés terjedt el a nyugdíjazással, különösen az aktív korban történő nyugdíjazással kapcsolatban, amelyek megzavarhatják ugyan vélekedéseinket, de arra mindenképpen rávilágítanak, hogy sokféle nyugdíjazási életúttal, a nyugdíjazást megelőző élettörténettel kell számolnunk akkor, amikor megpróbáljuk megérteni az aktív korban történő nyugdíjazás okait. A rokkantositásban, vagy ahogyan a köznyelv nevezi: „leszázalékolásban” az egészségi állapot megromlása mellett egyéb tényezők is szerepet játszhatnak, de ezeket nem tekinthetjük feltétlenül a rokkantsági nyugdíjjal való visszaélésnek. Érdemes ezeken az előítéleteken túllépve az okokat mélyebben megvizsgálni, hiszen nem véletlen, hogy sokan a bizonytalan munkaerő piaci helyzetükből „menekültek” ebbe a lehetőségbe. Szerepet játszhat ebben az, hogy az 1990-es évek derekán tetőző munkaerő - piaci beszűkülés, az ipar és a mezőgazdaság bizonyos ágazatainak átalakítása kiszorította a munka világából az idősebb korosztályokat. Ezzel párhuzamosan nagy szerepe volt az engedékenyebb nyugdíjszabályozásnak is, amely nagyobb arányban engedte be az idősebb korosztályokat a nyugdíjrendszerbe. A nyugdíjakra való jogosultságot szabályozó törvényekben az 1990-es évek második feléig nyíltan jelen voltak azok az elemek, amelyek az idősebb munkanélkülieket, vagy potenciális munkanélkülieket is a nyugdíjrendszer felé terelték. Az ellátások legtöbbször mellett munkát lehetett vállalni, aminek következtében a nyugdíjba vonulók a szerényebb, de biztos jövedelemforrást jelentő nyugdíjukat a legális vagy illegális munkaerőpiacon végzett munkájuk biztosította jövedelemmel egészíthették ki. A fekete vagy szürke gazdaságban folytatott munkavégzés kiterjedtségéről nem sokat tudunk, de a nyugdíj melletti munkavállalás mögött olyan életstratégiák is húzódnak meg, amelyeknek gyökerei a szocializmus időszakába nyúlnak vissza. A több lábon

állás, az állami ellátások minél szélesebb igénybevétele, a fekete munkaerőt felvevő gazdaság léte olyan hagyományokat jelentett, amely nem volt idegen a rendszerváltás utáni évtizedben az 50-es éveikbe lépők számára..

A nyugdíjba vonulás következményeiről lényegesen kevesebb szó esik, pontosabban a nyugdíjas lét mikéntjét sokan pusztán a nyugdíjak összegének alakulásával hozzák összefüggésbe, noha azt számos egyéb tényező is befolyásolhatja. A nyugdíjba vonulás hatással lehet az egészségi állapotra, a szubjektív jólétre is. Közismert, hogy például a nők többsége a nyugdíjazás tényét, a formális munka világából való kilépést könnyebben éli meg. Energiáikat a családi életre, az otthoni munkákra, esetleg az unokák gondozására összpontosítják, vagyis a munkaerőpiacról kilépve új szerepet találnak. A férfiak esetében ez sokkal nehezebben működik. Ha a nyugdíjba lépés után nem tudnak valamilyen munkát végezni, könnyen kicsúszhat a talaj a lábuk alól.

Dolgozatunk célja az aktív korban történő nyugdíjazás okainak és következményeinek feltárása. Az okokat illetően azokra a kérdésekre keressük a választ, hogy

- milyen tényezők határozzák meg azt, hogy az idősebb generációk a nyugdíjkorhatár elérése előtt elhagyják a munka világát,
- hogyan függnek össze ezek a tényezők,
- milyen csatornákon történik a munkapiacról való kilépés,
- milyen különbségek vannak a férfiak és a nők között a kilépés nagyságrendjét, időzítését és az azt meghatározó tényezőket illetően.

A nyugdíjazás következményeivel kapcsolatban pedig arra vagyunk kíváncsiak, hogy

- milyen társadalmi státuszba kerülnek azok, akik a munka világát a nyugdíjkorhatár előtt hagyják el,
- hogyan élik meg a nyugdíjas létet,
- hogyan befolyásolja mindezt a nyugdíjazás előtti élethelyzet és a nyugdíjazás formája.

A bevezetőt követő fejezetben (2. fejezet) röviden áttekintjük azokat az elméleteket, amelyek az általunk vizsgált kérdések megválaszolásához keretként szolgálnak. A 3. fejezetben sorra vesszük azokat a hazai kutatási eredményeket, amelyekhez dolgozatunk témája kötődik. Ezután megfogalmazzuk azokat a dilemmákat, amelyek a téma vizsgálá-

takor felmerülnek, amelyek az operacionalizálás során fontos szerepet kapnak (4. fejezet) Az 5. fejezetben ismertetjük a kutatás során használt adatforrásokat és főbb módszereinket. Ezt követően bemutatjuk azt az empirikus modellt, amely alapján a korhatár alatti nyugdíjba vonulás okait vizsgáljuk. (6. fejezet) A 7. fejezetben a nyugdíjrendszer főbb jellemzőit mutatjuk be, ezen belül is a nyugdíjkorhatár előtti munkapiaci kivonulást lehetővé tevő nyugdíjformák szabályozását. A 8. fejezetben áttekintjük azokat a folyamatokat, amelyek az idősebb generációk munkaerő piaci részvételét, a nyugdíjba vonulás időzítését jellemezték az 1990-es évek elejétől. Az ezt követő két részben (9-10. fejezet)- a 2000-es évek első felére koncentrálva - a korai nyugdíjazási formák igénybevételét és a rokkantossítást meghatározó tényezőket próbáljuk meg feltárni. A 11. fejezetben pedig a nyugdíjazás következményeivel foglalkozunk. Dolgozatunk tartalmi részét egy összefoglalóval zárjuk (12. fejezet).

A rendszerváltás utáni folyamatok főbb jellemzőit részben publikált statisztikai adatok, részben pedig saját számítások alapján mutatjuk be. Ez utóbbiak forrásai a 2001-es Népszámlálás, az 1996-os és 2005-ös MIKROCENZUS, valamint az ONYF (Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság) NYUGDMEG adatbázis, amely 1996-tól tartalmaz információkat a nyugdíjrendszerbe belépőkről.

A korai nyugdíjba vonulás okait taglaló fejezetek a Népeség tudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” c. demográfiai panel adatfelvétel első és második hullámának adatain alapulnak. Az adatfelvétel alapján a 200–2004 közötti nyugdíjazási eseteket vizsgálhatjuk.

2. AZ AKTÍV KORBAN TÖRTÉNŐ NYUGDÍJAZÁST ÉS ANNAK KÖVETKEZMÉNYEIT MAGYARÁZÓ ELMÉLETEK

Az idősebb korosztályok munkaerő-piaci részvételét meghatározó intézményi hatásokat, társadalmi beágyazottságot illetően a témával foglalkozó szakirodalom elkülöníti a nyugdíjrendszer húzóerőit (pull factors) és a munkaerőpiac taszító hatásait (push factors) mint meghatározó faktorokat. Kohli szavaival élve, ha nem számolnánk ezekkel az intézményi hatásokkal, nem érthetnénk meg, hogy miért lépnek ki a nyugdíjkorhatár elérése előtt egy időszakban többen, míg egy másikban kevesebben a munka világából. Az egyéni jellemzők alakulása erre nem ad elegendő magyarázatot, hiszen minden korban vannak az idősebbek között képzetlenebbek és képzetesebbek, egészségesek és betegséggel küzdők, stb. A munkaerőpiac taszító és a nyugdíjrendszer szívó hatása viszont egy korosztály egészére hatással lehet (Kohli-Rein, 1991).

A társadalmi védőháló szerepét taglaló megközelítések központi gondolata az, hogy a szociális ellátórendszer azzal, hogy kiknek milyen színvonalú, mennyi ideig tartó ellátást biztosít, visszahat a munkapiac működésére. Mindig azok lépnek ki legnagyobb arányban a munkapiacról, akiket a legszorosabban véd a társadalmi védőháló. A nyugdíjrendszerek jellemzően erős védőhálók, hiszen viszonylag magas helyettesítési rátával³, hosszú távra nyújtanak biztos ellátást. Ezért a nyugdíjrendszereknek komoly szívó hatása van (pl. Gordon-Blinder, 1980; Burtless-Moffitt, 1984).

A munkapiac taszító szerepét hangsúlyozó teóriák viszont úgy érvelnek, hogy az idősebb generációk munkaerőpiacról történő kilépését a munkanélküliség széles körűvé válása alapozza meg (pl. Boaz, 1988; Couch, 1998; Morrow-Howel-Leon, 1988; Kohli-Rein, 1991). Az idősebb

³ A helyettesítési ráta a nyugdíj és a nyugdíjazás előtti kereset aránya.

generációk korai nyugdíjba vonulása tulajdonképpen megakadályozza a munkanélküliségi ráta további növekedését, mintegy levezeti a munkanélküliség feszültségét. A korai nyugdíjazás, a rokkantosítás tűnik a „legkisebb érvágásnak” a munkanélküliség elleni küzdelemben. A nagymértékű munkanélküliség sújtotta, depressziós években nem véletlenül terjednek el az olyan szlogenek, mint a „Helyet a fiataloknak!” (pl. Németországban), „Jövedelmet az időseknek, munkát a fiataloknak!” (pl. az USA-ban). Ebben az elméleti keretben a szociális védőhálóknak inkább másodlagos szerepe van, azaz az ellátórendszer jobban reagál a munkaerő piaci mozgásokra, minthogy gerjesztené azokat. Ehhez a megközelítéshez jól illeszthetők olyan kilépési utak is, amelyek alternatívát jelentenek a korai nyugdíjazás mellett (pl. rokkantosítás). Hogy miért éppen az idősebbek inaktivitása vezeti le a munkanélküliség feszültségét, arra több magyarázat is adható. Az egyik, hogy a modern társadalmakban zajló folyamatos technológiai változásokkal az idősebbek már kevésbé tudnak lépést tartani, maguk és munkáltatóik is kevesebbet ruháznak be tudásuk fejlesztésébe, mint a fiatalabbak. Másrészt családi helyzetük, az életkorukból adódóan szaporodó egészségügyi problémák, bizonyos szakmákban (pl. fizikai munkával járó munkakörök) a fáradtság további akadály lehet annak, hogy felvegyék a versenyt a fiatalabbakkal. Az idősebb generációk nagy arányú munkapiacról való kilépésében szerepet játszhat az idősebbekkel szemben megnyilvánuló diszkrimináció (*Johnson–Neumark, 1997*) sőt, az önmagukról alkotott negatív kép is (*Irving–Steels–Hall, 2005*).

Ezek az elméletek kétségkívül relevánsak a hazai idősödő korosztály munkapiaci aktivitásának vizsgálatakor, a fiatalok, a középkorúak és az idősebbek munkapiaci esélyeinek összehasonlításakor. Ugyanakkor a társadalmi védőháló szívó-, és a munkapiac taszító hatása is végül az egyének szintjén realizálódik, akik különböző objektív adottságokkal és szubjektív beállítódásokkal rendelkeznek. Az egyéni és csoportjellemzők tehát differenciálják az idősödő korosztályok tagjainak lehetőségeit és magatartását. Az olyan erőforrások, mint az iskolai végzettség és az egészségi állapot alapvetően befolyásolják a nyugdíjba vonulás időpontját. A közgazdasági elméletekben nagyon erős magyarázó tényezőként jelenik meg a munkapiacról származó jövedelem és a le-

hetséges nyugdíj összege közötti különbség, ezeknek a nyugdíjazás időpontjára és a hátralévő életszakaszra vonatkoztatott összege. Az ide vonatkozó teóriák azt valószínűsítik, hogy – amennyiben döntésről és nem kényszerről van szó – azok döntenek nagyobb eséllyel a korai nyugdíjazás mellett, akiknél a helyettesítési ráta magas, azaz kisebb jövedelem kieséssel kell számolniuk a nyugdíjazáskor. Ők pedig jellemzően az alacsonyabb keresetűek. Meghatározó lehet a családi helyzet is, vagyis az, kikről és milyen módon kell gondoskodni a szűkebb vagy tágabb családban. Vannak-e gyermekek, unokák vagy esetleg szülők, akik személyes gondoskodást igényelnek. De hasonlóan meghatározó szerepe lehet az egyéni beállítódásoknak is, amelyek a közel azonos erőforrásokkal és lehetőségekkel rendelkező egyéneket is eltérő utakra vihetik.

A nyugdíjazás előtt álló generációk nyugdíjba vonulással kapcsolatos beállítódását, attitűdjét az is befolyásolhatja, hogy milyen tapasztalatokat ismernek meg az előttük járók nyugdíjazásáról, a nyugdíjas lét körülményeiről. A nyugdíj várható összegéről a korhatárhoz közeledő korosztályoknak viszonylag pontos ismereteik vannak, de keveset tudnak/és tudunk mi is arról, milyen következményekkel jár a nyugdíjazás az anyagi helyzet egyéb aspektusaira, az egészségi állapotra, a családi kapcsolatokra, az életkörülmények szubjektív megélésére vonatkozóan. A néhány évtizeddel korábbi kutatások a nyugdíjba vonulást olyan életeseeménynek tekintették, amelyet a nyugdíjba vonulók hasonlóképpen élnek meg (*ld. pl. Holmes–Rahe, 1967*). A későbbi vizsgálatok azonban arra hívták fel a figyelmet, hogy a nyugdíjazással kapcsolatos változások és azok megélése jelentős egyéni különbségeket mutat az érintettek körében (*ld. pl. Lazarus–Folkman, 1984*). Ugyanakkor a nyugdíjba vonulást követő időszak nem tekinthető olyan életszakasznak, amelyben az egyének életkörülményei és életminősége már nem változik. Több vizsgálat is rámutatott arra, hogy a nyugdíjazást közvetlenül követő időszakot bizonyos tekintetben pozitív (pl. a megnövekedett szabadidő, a munkával járó kötelezettségektől való megszabadulás), míg más vonatkozásokban negatív (pl. az alacsonyabb jövedelemhez való alkalmazkodás, a munkahelyi kapcsolatok megszakadása) jelenségként élik meg, s ez a későbbi időszakot is jellemzi majd.

3. A TÉMÁVAL FOGLALKOZÓ HAZAI KUTATÁSOK EDDIGI EREDMÉNYEI

A hazai kutatások egy része az idősebb generációk munkaerő piaci problémáit, a korai nyugdíjazás⁴ és a rokkantosság kérdését mint egy társadalmi csoport, nevezetesen egy korcsoport egészét érintő problémát tárgyalja. Ez a megközelítés az idősödő korosztályok munkapiaci helyzetének társadalmi és intézményi beágyazottságát hangsúlyozza.

A hazai kutatások eredményei azt mutatják, hogy a rendszerváltás utáni években az idősebb korosztályok a fiatalabbakhoz képest kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek. Ez a relatív pozícióvesztés akkor is kimutatható, ha kiszűrjük a fiatalok és az idősebbek közötti olyan strukturális különbségeket, mint például az iskolai végzettség szerinti különbségeket. Ennek egyik bizonyítéka az idősebb generációk keresetének alakulása a fiatalabbakéhoz képest. Kertesi és Köllő becslése szerint a rendszerváltás előtti és az azt követő években a gyakorlati idő és a kereset összefüggését mutató görbe fokozatosan ellaposodik, azaz a bérek egyre kisebb mértékben növekednek az életkor előre haladtával (Kertesi–Köllő, 1999). Ennek keresleti és kínálati okai is vannak. A szerzők a keresleti oldalt vizsgálva kimutatják, hogy a rendszerváltás utáni években a fiatalabb, képzett munkaerő olyan vállalatoknál összpontosult, amelyek termelékenyebb, nagyobb hasznot hozó technológiákat alkalmaztak. Mivel az iskolázott idősebb korosztályok ezeken a munkapiaci pozíciókon csak korlátozottan jelentek meg, a fiatalok és az idősebbek között meglévő korábbi bérkülönbségek kezdtek megszűnni. Kézdi és Köllő szerint (Kézdi–Köllő, 2000) az iskolázottak körében nem magyarázható a fiatalok preferálása azzal, hogy ők az iskolában „modernebb”, az átmenet utáni években jobban kamatoztatható

⁴ A tanulmányban korai nyugdíjazásnak nevezünk minden olyan esetet, amikor valaki a rá vonatkozó időskori nyugdíjkorhatár előtt lép be a nyugdíjrendszerbe. A rokkantsági nyugdíjassá válást ezektől a formáktól külön kezeljük. Tanulmányunk 7. fejezetében mutatjuk be az egyes ellátások szabályozását az általunk vizsgált periódusban.

tudásra tettek szert, hiszen a vizsgálatba bevont fiatalabb generációk még a szocializmus éveiben jártak iskolába. Sokkal inkább lehet ezt azzal magyarázni, hogy a fiatalabbak iskolai tudásához olyan egyéb ismeretek társultak, amelyeket az idősebbek kevésbé tudtak elsajátítani. Ilyenek például a számítástechnikai és idegen nyelvi ismeretek, és azok a viselkedési minták, amelyeket a tőkés nagyvállalatok nagyra értékelnek, pl.: rendelkezésre állni este és hétvégeken, túlóra, az „I can do it” mentalitás, stb. Ezt a szerzők olyan – a fiatalabbakra és az idősebbekre vonatkozó – modellek felállításával is bizonyítják, amelyeknek függő változója a bér, a magyarázó változók sorában pedig az iskolai végzettség, a munkaerő-piaci tapasztalat, a munkahely ágazata, a regionális elhelyezkedés, valamint a vállalat különböző attribútumai szerepeltek. Az 1986-os és az 1996-os évekre felállított modellek magyarázó ereje alapján azt állapították meg, hogy a fiataloknál a két időpont között erőteljesebben növekedett a „meg nem magyarázott” rész, mint az idősebbeknél. Azaz a fiatalabbak bérét több a modellben nem szereplő tényező határozza meg, mint az idősebbek keresetét. Ezek lehetnek a fentebb példaként említett mentalitásbeli tényezők is.

A szerzők azt is megvizsgálták, hogyan változott a különböző korosztályok helyzete ahhoz az életpályához képest, amit akkor futhattak volna be, ha a kereseti arányok nem változtak volna egy rögzített időponthoz (a vizsgálat szerint 1986-hoz) képest. Eredményeik igazolták, hogy 1986 és 1996 között az idősebbek bérveszteségeket szenvedtek el. A legalacsonyabb iskolai végzettségűek esetében ez nem volt túl jelentős, a középiskolát végzettek és a diplomások körében azonban kimutatható volt, hogy az idősebbek kevesebbet keresnek, mint amennyire az 1986-os tények előrevetítése alapján számíthattak volna (Kézdi-Köllő, 2000).

Maguk a szerzők is megjegyzik, hogy az eredményeket befolyásolhatja az ún. szelekciós torzítás, hiszen az idősebb kohorszokból már sokakat a munkaerőpiacon kívül találunk, feltehetően éppen azokat, akik korábban a leggyengébb munkaerő-piaci pozícióval rendelkeztek. Ebből arra következtethetünk, hogy az idősebbek munkaerő-piaci pozíciójának romlását a fentebb idézett tanulmány alulbecsli, hiszen nem számol a munkapiacról kilépőkkel, akik nyugdíjassá, munkanélkülivé váltak, vagy egyéb inaktív státuszba léptek.

A munkapiaci kilépés/kiszorulás becslését célozza meg az a vizsgálat, amely a 40 és 60 év közötti férfiak magas inaktivitására keres magyarázatokat. Lelkes és Scharle a rendszerváltástól a 2000-es évek elejéig tekinti át az idősödő korosztályok inaktivitási trendjét. A munkapiac ún. taszító faktorait tekintve az egyik legmeglepőbb eredményük az, hogy a gazdasági szerkezetváltásból adódó állásvesztés nem meghatározó magyarázó faktora az idősebb generációk munkahely vesztésének (Lelkes-Scharle, 2004). Ezzel cáfolják, vagy legalábbis nem tekintik meghatározónak azt a teóriát, miszerint az időseknek a fiataloknál magasabb inaktivitásában fontos szerepet játszik, hogy a gazdasági átalakulások – különösen egy olyan nagy horderejű változás, mint a rendszerváltás – után az irántuk való kereslet azért esik vissza, mert korábban olyan ágazatokban dolgoztak, amelyek az átalakulás során jelentősen vesztek jelentőségükből.

Az idősek munkaerő-piaci részvételének intézményi beágyazottságát hangsúlyozó megközelítések másik fő árama a nyugdíjrendszer szívó hatását látja meghatározónak. Eszerint a nyugdíjrendszer azáltal, hogy a többi jóléti transzferjövedelemhez képest magas színvonalú ellátást nyújt – az esetek döntő többségében élethosszig tartó jövedelemforrásként –, komoly szívóerőt jelent a munkapiac azon résztvevői számára, akik életkoruknál és a jogosultság egyéb feltételeinél fogva nyugdíjra tehetnek szert.

A nyugdíjrendszer húzó hatásának mérésére többféle módszert alkalmaznak a témával foglalkozó kutatók. Az egyik ilyen a korai nyugdíjazással kapcsolatos attitűdök vizsgálata. Ezek közül is az, hogy vajon a nyugdíjkorhatárhoz közeledő népességnek mekkora aránya szeretne mielőbb nyugdíjba vonulni, még a rá vonatkozó hivatalos korhatár elérése előtt kilépni a munka világából. Az 1995-ben végrehajtott 'TÁRKI Reform' c. kutatás adatai alapján a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb nem nyugdíjasok körében 40% azoknak az aránya, akik, ha tehetnék, a hivatalos korhatár előtt nyugdíjba mennének (Tóth, 1996). A vizsgálat évében magas volt a munkanélküliség, rendkívül alacsony a foglalkoztatás, és több foglalkoztatáspolitikai célú nyugdíj volt érvényben. Ez utóbbiak deklarált célja a beszőkül munkapiaci feszültségeinek levezetése volt. Ugyanakkor ebben az időpontban még az alacsonyabb öregségi nyugdíjkorhatárok voltak érvény-

ben: a nők esetében 55, a férfiaknál 60 év. Bár a vizsgálat nem tért ki arra, hogy a korai nyugdíjazást preferálók milyen okokra hivatkoznak, amikor a munkaerőpiac mielőbbi elhagyását fontolgatják, feltételezhetjük, hogy ebben az időszakban a munkanélküliségtől való fenyegetettség volt a legfőbb magyarázó tényező.

A nyugdíjazás időzítésével kapcsolatos attitűdöket a 2001-ben és 2004-ben végrehajtott „Életünk fordulópontjai” c. demográfiai panel adatfelvétel is kutatási területei közé sorolta. A vizsgálat eredményei szerint a nyugdíjkorhatár előtt állók körében, az 1995-ös adatokhoz képest jelentősen megnövekedett a korai nyugdíjazást preferálók aránya (S. Molnár, 2005). 2001-ben a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb nem nyugdíjas népességnek közel 80%-a, 2004-ben pedig 70%-a a rá vonatkozó nyugdíjkorhatárnál fiatalabb életkort jelölt meg vágyott nyugdíjazási életkorként. A kérdezettek által megjelölt nyugdíjba vonulási életkor számos esetben az 1997 előtt érvényes korhatár volt, ami azt jelezte, hogy a nyugdíjkorhatár megemelése ellenére, sokan továbbra is a korábbi korhatár szerint szeretnének nyugdíjba vonulni (Monostori, 2007).

A nyugdíjrendszer húzó hatásai közé sorolják a kutatók azt a tény is, hogy a nyugdíjban részesülők körében nagyon alacsony azoknak az aránya, akik a nyugdíj mellett folytatják a munkájukat, vagy munkát keresnek. A nyugdíjazás a legtöbbször számára a munkaerőpiacról való végleges kilépést, a tényleges munka világával való szakítást jelenti. Ez a nyugdíjkorhatár alattiak és a nyugdíjkorhatár felettiak körében is így van. Noha például az 1996–2005 közötti időszakban a nyugdíjkorhatár alatti nyugdíjasok körében növekedett, a korhatár utániaknál csökkent a foglalkoztatottak aránya (Monostori, 2007). A munkavállalási szándékot illetően a *Munkaerő felmérés* 2002 tavaszi adatai alapján a 40–59 éves inaktív férfiak 76%-a mondta magáról, hogy nem szeretne fizetett állást. Azoknak a körében, akik nem részesültek jóléti juttatásokban, ez az arány csak 40%. A munkaerőpiacra való visszatérés szempontjából a nyugdíjaknak van a legnagyobb ellenőztő hatása (Lelkes-Scharle, 2004).

A nyugdíjrendszer szívó hatása abban is megnyilvánul, hogyan alakul a keresetek és a bérek egymáshoz való viszonya. Az ún. helyettesítési ráta a nyugdíj előtti legutolsó kereset és a nyugdíjazás utáni első

nyugdíj arányát fejezi ki az egyének szintjén. E tekintetben nagyon kevés megfelelő adatfelvétel áll a kutatók rendelkezésére, de az erre vonatkozó becslések viszonylag magas rátát jeleznek. Az 1995-ös *TÁRKI Reform* vizsgálatban a korai nyugdíjasoknál 72%-os helyettesítési rátát számítottak ki (Tóth, 1996). A 2000-es évek közepére vonatkozó elméleti helyettesítési ráták⁵ szintén nagyon magasak. A Pénzügyminisztérium kalkulációi szerint az a férfi, aki 2004-ben az átlagkeresettel, 40 éves szolgálati idővel rendelkezik, 2005-ben korábbi keresetének 87%-át kapja meg nyugdíjként, míg egy átlagkeresetű, 32 éves szolgálati idővel rendelkező nő 71%-át. A megszakított életutak a rövidebb szolgálati idő következtében alacsonyabb helyettesítési rátát eredményeznek (PM-ICSSZEM, 2005).

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a kutatások eddigi eredményei szerint az idősebbek munkaerő-piaci pozíciójában, a munkapiacról való kilépésükben fontos szerepe van a munkapiac taszító és a nyugdíjrendszer húzó hatásának. Ezek meghatározzák az idősödő korosztály mint társadalmi csoport helyzetét. Az idősebb korosztályon belüli eltérő munkapiaci pályákat, kilépési utakat azonban az egyéni tulajdonságok, és az egyéneket körülvevő szűkebb környezet adottságai is alapvetően befolyásolják.

Az egyének erőforrásainak egyik legfontosabbja az iskolai végzettség, amely meghatározza a munkaerőpiacon való boldogulást. A korai nyugdíjazás okait kereső kutatások e vonatkozásban azt az eredményt hozták, hogy minél alacsonyabb az egyén iskolai végzettsége, annál nagyobb valószínűséggel válik nyugdíjassá még a nyugdíjkorhatár elérése előtt (ld. pl. Tóth, 1996; Köllő-Nacsa, 2006; Monostori, 2007).

Az iskolai végzettség mellett az egészségi állapot is olyan erőforrás mutató, amely hat a munkapiaci pozícióra. Az egészségi állapot munkakínálatra gyakorolt hatásának vizsgálatok nagyon fontos szerepe van az idő dimenziójának, ugyanis míg például az iskolai végzettség az elemzésbe vont korosztályoknál már nem változik alapvetően, az egészségi állapot éppen az ő korukban kezd erőteljesen romlani, és az

⁵ Az elméleti helyettesítési ráta azt fejezi ki, hogy ha ismerjük valakinek a keresetét és a szolgálati idő hosszát, akkor a keresetének ennyi százalékát fogja megkapni a nyugdíjazáskor. A ráta az évek során a törvényi szabályozásoktól függően időről-időre változik.

aktivitási forma is kihathat az egészség alakulására. Számos kutatás kimutatta például azt a tényt, hogy az inaktívok és a rokkantnyugdíjasok az átlagosnál rosszabb egészségi állapotban vannak, (ld. pl. Kovács, 2006) de vajon következik-e ebből az, hogy a betegek nagyobb valószínűséggel válnak inaktívvá, vagy sokkal inkább arról van szó, hogy a munkapiacról való kilépés felgyorsítja az egészségi állapot romlását. Ennek eldöntésére olyan adatállományokra és módszerekre van szükség, amelyek az inaktívvá válás előtti és utáni időszak egészségi állapotáról is hordoznak információkat. Retrospektív jellegű adatok erre nem igazán alkalmasak, hiszen egy múltbéli időpont egészségi állapotának megítélése számos torzítást hordozhat magában. Éppen ez az oka annak, hogy az egészségi állapot hatásával foglalkozó kutatások panel állományokat használnak. Magyarországon az ilyen jellegű adatfelvételek szükségessége miatt viszonylag korlátozottak a lehetőségek. Az *Életünk fordulópontjai* c. panelfelvétel adatstruktúrája azonban alkalmas és tartalmazza is mindazokat az információkat, amelyek ilyen vizsgálathoz szükségesek. Az adatfelvétel 2001-es és 2004-es hullámának összekapcsolására épülő korábbi elemzésünk kimutatja, hogy az egyének egészségi állapota szignifikáns hatást gyakorol a korai nyugdíjazásra. Azok, akik betegek – valamilyen, a mindennapjaikat korlátozó egészségügyi problémáról számoltak be – nagyobb valószínűséggel lépnek ki a munkapiacról, mint akik nem. Ez a hatás számos egyéb változó hatásának kiszűrése után is fennmarad (Monostori, 2007).

A jövedelmi helyzet vonatkozásában részben a *Háztartási Költségvetési Adatfelvétel*, részben pedig az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvétel alapján születettek kutatási eredmények. Ezek különböző módszerekkel próbálták vizsgálni a jövedelmi helyzet inaktívvá válásra gyakorolt hatását. Cseres-Gergely a KSH *Háztartási Költségvetési Adatfelvétel* almintáin kialakított, az 1990-es évekre vonatkozó kvázi panel állományt⁶ felhasználva arra az eredményre jutott, hogy minél magasabb a nettó jövedelem és a várható nyugdíj közötti helyettesítési ráta, azaz minél kisebb anyagi veszteséget jelent valakinek a munkapiacról való

⁶ A Háztartási Költségvetési Adatfelvétel mintája rotációs panel minta, ami azt jelenti, hogy a kijelölt címeiken három egymást követő évben történik kérdezés. A költözéseket nem követik, ezért nem tekinthetjük teljes értékű panelfelvételnek.

kilépés, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az egyén az öregségi nyugdíjkorhatár alatt nyugdíjassá válik (Cseres-Gergely, 2005, 2007). Egy másik tanulmány nem a helyettesítési ráta, hanem az egyének relatív jövedelmi helyzetének vizsgálata alapján arra az eredményre jutott, hogy a korai nyugdíjazást (a rokkantsági nyugdíjazás figyelmen kívül hagyásával) a legalsó jövedelmi ötödbe tartozás valószínűsíti leginkább. Azaz, a legrosszabb jövedelmi ötödben szignifikánsan magasabb a korhatár előtt nyugdíjassá válók aránya. A többváltozós modell segítségével vizsgált kérdés eredményei azt mutatták, hogy ha más változókkal kontrolláljuk az egyének jövedelmi helyzetének hatását, a legalsó jövedelmi ötödben élők akkor is nagyobb valószínűséggel lépnek be a korai nyugdíjasok körébe. (Monostori, 2007).

A nyugdíjba vonulást egyeseknél saját döntés, míg másoknál a kényszerűség szüli. Amennyiben az előbbiről van szó, úgy mindenképpen számolnunk kell azzal, hogy a nyugdíjba vonulási döntést a családi körülmények határozzák meg. Az egyéneknek nemcsak saját erőforrásaikat, a jövőre vonatkozó elképzeléseiket kell számba venni, hanem a párjukét is. E tekintetben fontos tényező lehet, hogy az egyik fél nyugdíjba vonulásával milyen anyagi veszteségek érik a családot, tudják-e és akarják-e a kereset és a nyugdíj közötti különbséget kompenzálni; hogyan hathat a nyugdíjazás a családi munkamegosztásra; a társas kapcsolatokra, a közös szabadidős tevékenységre; a házasság minőségére. Fontos számba venni azt is, hogy a párkapcsolatban élők hogyan hangolják össze (ha erre módjuk van) a nyugdíjba vonulás időpontját. A hazai kutatások ebből az összetett kontextusból jellemzően két tényezőt emelnek ki. Az egyik, hogy hogyan hat az egyének nyugdíjazásának időzítésére, hogy a partner dolgozik-e vagy már nyugdíjba vonult. A másik, hogy vannak-e a családban olyan gyermekek vagy unokák, akikről gondoskodni kell, és ez ösztönzi a mielőbbi nyugdíjba vonulásra az egyéneket. A partner gazdasági aktivitását vizsgáló kutatások eredményei szerint a korai nyugdíjazás tényére negatívan hat, ha a partner még dolgozik. A családban élő gyermekek vagy unokák jelenléte azonban nem befolyásolta a szignifikánsan a korai nyugdíjazás tényét (Cseres-Gergely, 2005; Monostori, 2007).

A makro- és a mikroadatok összekapcsolásán alapuló elemzések a környezeti hatások és az egyéni jellemzők együttes vizsgálatára épül-

nek. A korhatár alatti nyugdíjas státusz becslésére irányul az a modell, amelyben mikroadatként az életkor, az iskolai végzettség, a családi státusz és a házastárs gazdasági aktivitása, környezeti tényezőként pedig a kistérségi munkanélküliségi ráta, a kistérségben élő alacsony bérűek és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya szerepel (Köllő-Nacsa, 2006). A tanulmányban ugyan nem a nyugdíjba vonulókra, hanem a nyugdíjas állományra vonatkozólag történnek a becslések, a munkaerőpiac kistérségi jellemzői alapján egyértelműen kimutatható, hogy a munkapiac taszító hatása az egyéni jellemzők kontrolállása után is szerepet játszik a korai nyugdíjazásban. Ebben pedig jelentősek a térbeli különbségek.

A nyugdíjasok életkörülményeivel, belső differenciáltságukkal számos hazai kutatás foglalkozott (ld. pl. Medgyesi, 2002; Dobossy-S. Molnár-Virág, 2003). Olyan vizsgálatokról ugyanakkor nincsen tudomásunk, amelyek a nyugdíjazás következményeit, illetve az azokat meghatározó tényezőket mutatták volna be. Ehhez olyan panel- felvételek szükségesek, amelyek a nyugdíjazás előtti és az azt követő életkörülményekről, életminőségről szolgáltatnak információkat, és amelyek a nyugdíjazás időzítésére és mikéntjére is rámutatnak.

4. A KUTATÁS DILEMMÁI

Az idősebb korosztályok munkaerőpiacról történő kilépésének/kiszorulásának jelensége több kontextusban is tárgyalható. Tanulmányunkban a nyugdíjba vonulást mint az idősebb kor egyik legfontosabb életeseményét tekintjük, amelynek időzítése, formája és körülményei alapvetően meghatározzák az egyének későbbi életét. Ebben a megközelítésben központi fogalom az életciklus, amelyet az életesemények dinamikája, heterogenitása és következményei alakítanak. Az életciklus elméletekben a nyugdíjazás társadalmi beágyazottsága mellett fontos szerepet kap a nyugdíjba vonulás más életeseményekkel való összefüggése, családi környezetbe ágyazottsága, a korábbi életszakasz jellemzőivel való kapcsolat, például a munkaerő-piaci előélet. A nyugdíjazás utáni életciklust pedig a nyugdíjazás előtti életszakasz jellemzői, a nyugdíjazás körülményei, a nyugdíjas léthez való alkalmazkodás határozzák meg (Az életciklus elméletről *ld. pl. George, 1993, Kohli-Rein, 1991; Elder-Johnson, 2003*).

Ez a megközelítés tágan értelmezi a nyugdíjba vonulás kontextusát, s bár az egyéni erőforrások vizsgálatának fontos szerepet szán a folyamatok megértésében, azt számos más tényezővel egészíti ki.

4.1. ÖNKÉNTES DÖNTÉS VAGY KÉNYSZER

A nyugdíjazással foglalkozó közgazdasági és szociológiai elméletek gyakran élnek előfeltevéssel arra vonatkozóan, hogy a nyugdíjba vonulás mennyire önkéntes és mennyire kényszerű életesemény. A közgazdasági elméletek egy része a nyugdíjba vonulást olyan döntési helyzetként értelmezi, amelyben az egyén a korábbi keresetét, a kereset megszerzésének bizonytalanságát, azaz az állásvesztés kockázatát, valamint a várható nyugdíj összegét mérlegelve hozza meg döntését arra vonatkozóan, hogy a munkaerőpiacon maradjon vagy nyugdíjba vonuljon. Ugyanebbe a gondolatkörbe tartoznak azok a megközelíté-

sek is, amelyek a várható jövedelemtöbblet és a megnövekedő szabadidő közötti választásként értelmezik a nyugdíjazást (*ld. pl. Burkhauser, 1980; Tuma-Sandefur, 1988*). A munkakínálat és a kereslet közötti meg nem felelésre építő teóriák viszont éppen a nyugdíjazás kényszerét hangsúlyozzák. Ezek szerint az idősebbek munkapiaci kínálatának és/vagy a feléjük irányuló keresletnek a következtében kényszerülnek nyugdíjas státuszba.

Az általunk alkalmazott megközelítésben nincs ilyen előfeltevés, inkább vizsgálati kérdésként jelenik meg az, hogy a nyugdíjazásban milyen szerepet játszik az egyik vagy a másik tényező, illetve hogyan kapcsolódnak ezek egymáshoz egy-egy élethelyzetben. Hogyan határozza meg a tényleges nyugdíjazási időpontot a korai nyugdíjba vonulás szándéka, és hogyan hat a nyugdíjba vonulás önkéntessége vagy kényszere a nyugdíjazás utáni életkörülményekre, azok megélésére.

A nyugat-európai országok ide vonatkozó kutatásai arra utalnak, hogy az 1980-as évektől - a korai nyugdíjak intézményének bevezetésétől - a nyugdíjba vonulás időzítésében domináns szerepet kapott az egyéni döntés (*ld. pl. Hanish-Hulin, 1990; Guillemard-Van Gunsterem, 1991; Hardy, 2002*). Ez természetesen sokkal kevésbé érvényes azokra a nyugdíjazási utakra, ahol az egészségi állapot romlása játszik meghatározó szerepet, bár itt is jelentős szerepe lehet az egyéni döntéseknek.

Egy amerikai vizsgálat arra mutatott rá, hogy a 1990-es évek végén a nyugdíjasoknak 70-80%-a érezte saját döntésének a nyugdíjba vonulás időzítését, míg 20-30%-uk nyilatkozott úgy, hogy nyugdíjba vonulása egy kényszerű lépés volt (*ld. pl. Shultz et al, 1998; Hardy, 2002*). A kikényszerített nyugdíjazás megnehezíti a nyugdíjazás utáni élethelyzet elfogadását, a megváltozott életkörülmények megélését, és negatívan hat az egészségi állapot alakulására (*ld. pl. K. S. et al, 1998; Isaksson-Johanson, 2000; Van Solinge-Henkens, 2005*).

Ugyanakkor azt is hozzá kell fűznünk, hogy a nyugdíjazás körülményeinek megélése és az objektív helyzet - vagyis az, hogy mennyire tekinthető ténylegesen önkéntes döntésnek vagy kikényszerített eseménynek a nyugdíjazás - ez nem mindig egy irányba mutat. Ha egy társadalomban nagyon erős, széles körben elterjedt a korai nyugdíjazás preferálása, akkor talán többen élnek meg a hivatalos korhatár elérése előtti nyugdíjazást önkéntesnek, mint amennyiüknél ez ténylegesen

az. Egy-egy magatartásminta elterjedése (pl. korai nyugdíjazás iránti vágy) normává is válhat. Ebben az esetben a hivatalos korhatár elérésével történő nyugdíjazás akár normán kívüli állapottá is minősülhet. Ennek gyakorlati jelentősége is van, hiszen a „közbeszéd” egyre inkább a korai nyugdíjazásról szól, nem pedig a hivatalos korhatárhoz kötöttről. Az emberek ebben tudnak egymásnak tanácsot adni, erről vannak tapasztalataik. Így a kényszerítő körülményeket is pozitívan tudják megélni, hisz sokakkal megtörténik ugyanaz, mindenki erről beszél. A külső kényszerek belső szándékká válhatnak. Természetesen ezen belül egyéni habitustól is függ, hogy egy kikényszerített nyugdíjazást milyen mértékben él meg valaki annak, és mennyiben önkéntes kivonulásnak.

Éppen ezért érdemes több aspektusból megvizsgálni a nyugdíjassá válás körülményeit, annak objektív és szubjektív vetületeit.

4.2. A NYUGDÍJBA VONULÁS FOGALMA

A nyugdíjba vonulás fogalma többféle kontextusban jelenhet meg. Utalhat egy eseményre, egy folyamatra, szerepre, státuszra vagy egy életszakaszra. Meghatározása alapulhat objektív kritériumokon, például hogy dolgozik-e valaki vagy sem, milyen jövedelmekben részesül, kap-e nyugdíjat. A megközelítés szubjektív alapú is lehet, miszerint azt soroljuk a nyugdíjasok körébe, aki magát annak tekinti.

Ebben a tanulmányban Kohli és Rein koncepcióját követve azt az életszakaszt („pathway”) vizsgáljuk, amelynek végpontján az időskori nyugdíjkorhatár, kezdőpontján pedig egy olyan életkor áll, amelytől kezdve a munkaerőpiacról való végleges kilépés/kiszorulás kockázata erőteljesen megnövekszik. Ebben az életszakaszban, a jóléti ellátórendszer különböző elemeit igénybe véve, esetenként a munkapiacra visszalépve érik el a társadalom idősödő tagjai a hivatalos nyugdíjkorhatárt. A hivatalos nyugdíjkorhatár előtti években jellemzően a nyugdíjrendszer különböző elemei nyújtanak ellátást a munka világából kilépőknek. Ezek közül legjelentősebb a rokkantsági nyugdíjrendszer és azok a korai nyugdíjazási formák, amelyek a hivatalos korhatár előtti

néhány évben biztosítanak ellátást. Ezek mellett kisebb szerepe van a munkanélküliek ellátórendszerének (Kohli-Rein, 1991).

Időskori nyugdíjkorhatárnak a „hivatalos” öregségi korhatárt tekintjük. Ez a meghatározás eltérhet – és Magyarországon el is tér – a megszokott, a legjellemzőbb nyugdíjazási életkortól. Több országban ugyanis viszonylag rugalmasan kezelik ezt a korhatárt, hiszen léteznek olyan korai nyugdíjazási formák, amelyek a életkori határt lefelé kitágítják, és ha valaki a megfelelő szolgálati idővel rendelkezik, akkor a hivatalos korhatár előtt 2-3 évvel is elmehet nyugdíjba. Magyarországon az 1990-es évek második felétől ilyen például az előrehozott öregségi nyugdíj. De Németországban és az USA-ban is találunk hasonló példákat.

4.3. A MUNKAPIACRÓL KIVEZETŐ UTAK

Az idősebb, de még nyugdíjkorhatár alatti generációk munkapiacról kivezető útjai a jóléti ellátórendszer különböző szegmensei mentén haladnak. Néhány évtizeddel korábban a rokkantsági nyugdíj, bizonyos foglalkozásokhoz kötődő korai nyugdíjak és a szociális segélyek szűk köre jelentették azokat az ellátási formákat, amelyeket az öregségi nyugdíjkorhatár előtt igénybe lehetett venni. A rokkantsági nyugdíj és a szociális segélyek egyéni kockázatokhoz kapcsolódtak, nem a munkapiac generális problémáihoz. A rendszerváltás körüli években a korábbi és az 1990-es években megjelenő új ellátások már nem egy-egy szűkebb csoportot érintő kockázat köré csoportosultak, hanem a idősebb korosztályok széles rétegeinek teremtettek átmenetet az időskori nyugdíjjogosultság eléréséig. Különösen a korhatár alatti nyugdíjak voltak ilyenek, amelyekben nyíltan vagy burkoltan megjelent a munkanélküliség elleni küzdelem, a munkaerő-piaci feszültségek enyhítésére való törekvés. Az engedékeny nyugdíjszabályozás miatt az idősödő korosztály jelentős aránya vált nyugdíjassá a hivatalos öregségi korhatár előtt. Ez a folyamat lehetőséget teremtett arra, hogy a munkaerőpiac beszűküléséből adódó társadalmi feszültséget minimalizálják, ugyanakkor ezáltal intézményesültté vált a korai nyugdíjazás.

A témával foglalkozó kutatások különböző módon közelítik meg a kilépési utak sokszínűségét. A mi megközelítésünkben a rokkantosítást, a korai nyugdíjazás különböző formáit, a munkanélküliséget és az egyéb olyan státuszokat, amelyek a munkapiacon kívül álló státuszokat jelölnek, külön-külön vizsgáljuk.⁷ Noha mindegyik a munkaerőpiacról való kilépés egy lehetséges útja, feltételezhetjük, hogy az egyes formák mögött eltérő munkapiaci karrierok, erőforrások húzódnak meg, és a kilépés életkori specifikumai, valamint annak következményei is eltérőek. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy ezek a kilépési utak egymásra is hatással vannak. A hivatalos korhatár előtt néhány évvel történő korai nyugdíjazást meghatározó tényezőket befolyásolhatja az, hogy az idősebbek egy csoportja már egy korábbi életszakaszában kilépett a munkaerőpiacról. Ha például valaki már 40-50 éves korában kiesik a munkaerőpiacról, rokkantsági nyugdíjassá válik, akkor már eleve nem kerülhet be a korai nyugdíjazottak potenciális körébe, így ez utóbbi csoporton belül az iskolai végzettségnek például kisebb lesz a nyugdíjazást magyarázó ereje, mintha a hivatalos korhatár előtti néhány évben senki nem vonult volna nyugdíjba egyéb jogcímen.

A nemzetközi szakirodalomban a munkapiacról az öregségi nyugdíjkorhatárig tartó szakaszban egyéb státuszokat is megkülönböztetnek. Ilyen például a részidős foglalkoztatás, amely lehetőséget nyújt az idősebb korosztály munkaerőpiacról történő fokozatos kivonulására. A hazai munkaerőpiacon – az általunk vizsgált időszakban – ezek olyan ritkán előforduló jelenségek, amelyeket tanulmányunkban nem vizsgálunk, de ezeknek a rugalmas foglalkoztatási formáknak az esetleges elterjedése feltétlenül indokoltá teszi a későbbi kutatásukat.

⁷ Összevonásokra a későbbi elemzésben csak ott kerül sor, ahol a felhasznált adatforrás túl kevés elemszámot tartalmaz.

5. ADATOK, MÓDSZEREK

Kutatásunk az *Életünk fordulópontjai* c. demográfiai panel adatfelvétel elemzésére épül. A vizsgálat panel jellege⁸ lehetőséget ad arra, hogy a munkaerő-piaci kilépést megelőző eseményekről, a kilépést meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvekről képet kapjunk.

Az adatfelvétel első hullámára 2001 őszén és telén került sor, amelynek keretében több, mint 16 ezer 18 és 75 év közötti felnőttet kérdeztek meg, akik a magánháztartásokban élőket reprezentálták. A második hullámban, 2004 végén – a halálozások, nem válaszolások és egyéb lemorzsolódások következtében – több, mint 13 ezer személy kérdésese történt meg.

A vizsgálat almintáját képezték azok, akiket kifejezetten a nyugdíjazással kapcsolatban is megkérdeztek. Az alminta a 45. életévüket betöltött korosztályokat reprezentálta. Az adatfelvétel bőséges információt tartalmaz a nyugdíjazás mikéntjéről és a nyugdíjazás utáni életkörülményekről is.

Elemzésünkben a nyugdíjkorhatár előtti munkapiaci kilépés jelenségét, a jelenség mögött álló magyarázó faktorokat, valamint a nyugdíjba vonulás életkörülményekre és életminőségre gyakorolt hatását vizsgáljuk. Az adatfelvétel két hulláma arra teremt lehetőséget, hogy a 2001 és 2004 között történt kilépéseket elemezzük. Ezen viszonylag rövid periódus alapján nem tudjuk a munkapiaci kilépéseket a történeti időben vizsgálni, azaz pusztán az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvétel alapján nem tudjuk felvázolni a rendszerváltás óta eltelt évek különböző időszakaiban megfigyelhető jelenségeket és folyamatokat. Tanulmányunk 6. fejezetében ezért áttekintjük az idősebbek munkapiaci helyzetének, a munkapiaci kilépés nagyságrendjének változásait a rendszerváltás óta eltelt időben. Ez nem pótolja azokat a mikroszintű

⁸ A minta első hullámában szereplő személyeket kérdezik meg a további hullámokban is. Ha a kijelölt személy a két kérdés között új lakóhelyre költözött, akkor az új címén keresik fel. Ez a módszer lehetőséget ad az egyének életében bekövetkezett változások nyomon követésére. Az adatfelvétel módszertanáról ld. részletesebben *Kapitány, 2003*.

elemzéseket, amelyek a különböző történeti időszakok jelenségei mögött álló okstruktúrára olyan részletesen tudnak rámutatni, mint azt a 2001 és 2004 közötti időszakban tesszük, de arra feltétlenül alkalmasak, hogy az általunk vizsgált periódust el tudjuk helyezni az elmúlt évtized folyamataiba.

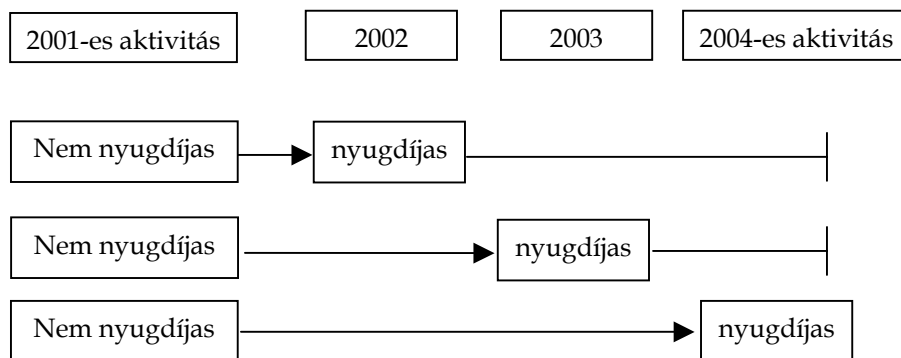
Elemzésünk az életpálya szempontjából is viszonylag szűk időszakot fog át, amelyet retrospektív adatokkal sem tudunk lényegesen bővíteni, hiszen a magyarázó változók többsége retrospektív módon nem kérdezhető. Így nem tudunk válaszolni arra a kérdésre, hogy azok, akik már 2001 előtt nyugdíjba vonultak, vajon hasonló okokból tették-e ezt, mint azok, akik 2001–2004 között. Azt sem tudjuk, hogy milyen különbségekkel jellemezhetők azok, akik a megfigyelési időszakunk után, azaz 2004 után, de a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatár előtt fognak nyugdíjba menni.

Kutatásunkban tehát a 2001 és 2004 közötti periódusra koncentráltunk. Vizsgálati mintánkat azok képezik, akik 2001-ben betöltötték a 40. életévüket és a kérdezés időpontjában még nem voltak nyugdíjasok.⁹ Életútjukat 2004-ig követjük, és a gazdasági aktivitásukban bekövetkezett változások alapján soroljuk őket különböző csoportokba. A gazdasági aktivitás váltás okait az egyének és háztartásaik 2001-ben felvett adatai alapján próbáljuk megmagyarázni.

Mivel nem vettük figyelembe, hogy a nyugdíjazás a 2001 és 2004 közötti időszakban melyik évben történt, a 2001-es adataink különböző „távolságra” vannak az egyének tényleges nyugdíjazásának időpontjától (1. ábra). Ez némiképpen pontatlan eredményekhez vezet, de úgy véljük, hogy ez nem befolyásolja lényegesen a magyarázó tényezők hatásait feltáró kutatási eredményeket.

⁹ A 40. életév mint alsó korhatár első pillantásra nagyon alacsonynak tűnik, de a nyugdíjba vonulók életkori összetételét tekintve a makrostatisztikai adatok azt jelzik, hogy a rokkantsági nyugdíjazás kockázata már a 40 évesek körében erőteljesen kezd emelkedni. Ez indokolja, hogy az alsó korhatárt 40 évben jelöltük ki. A korai nyugdíjazás másik nagy típusa az előrehozott nyugdíj sokkal idősebb kortól vehető igénybe. Ez utóbbi vizsgálatok a vizsgálati mintát leszűkítjük.

1. ábra
A státuszváltás lehetséges időpontjai



Megjegyzés: Az ábrán jelölt három esetet tanulmányunkban ugyanolyan státuszváltási esetnek tekintjük, noha a nyugdíjazás más-más évben történt. 2001-ben mindhárom esetben „nem nyugdíjas” az aktivitási státusz, 2004-ben pedig mindegyiknél „nyugdíjas”.

6. A NYUGDÍJBA VONULÁS VIZSGÁLATI MODELLJE

Elemzésünkben a 2001-ben 40 éves és idősebb, de még nyugdíjkorhatár alatti népesség körében történt nyugdíjazási eseteket vizsgáljuk. A nyugdíjba vonulást meghatározó tényezők sorában számba vesszük a demográfiai ismérveket, az egyéni, a háztartási és a környezeti erőforrásokat, a munkaerő-piaci jellemzőket, valamint a nyugdíjba vonulással kapcsolatos beállítódásokat, attitűdöket és az életminőség mindazon szubjektív aspektusait, amelyek befolyásolhatják a nyugdíjba vonulást.

A rokkantsági és a korai nyugdíjazásra vonatkozóan külön modelleket állítunk fel, és bár a magyarázó változók körében jelentős az átfedés, vannak olyan ismérvek, amelyeket nem szerepeltettünk mindkét nyugdíjazási forma vizsgálatánál.

Az aktív korban történő nyugdíjazásra vonatkozó statisztikák és kutatási eredmények alapján feltételezhetjük, hogy a nyugdíjba vonulás időzítésének és mértékének nemi különbségei meghatározó jelentőségűek. A férfiak körében évek óta minden korcsoportban magasabb a rokkantsági nyugdíjasok aránya, és mivel a férfiak hivatalos nyugdíjkorhatára magasabb, mint a nőké, a rokkantsági nyugdíjassá válás kockázata az életpálya során a férfiaknál hosszabb időszakra terjed ki. Mi állhat vajon ezen jelenség mögött? Szerepet játszhat a férfiak és a nők egészségi állapota közötti különbség, a munkaerőpiacon lévők körében a végzett munka jellegének eltérései (a férfiak körében magasabb a fizikai munkát végzők aránya), és szerepet játszhat az iskolai végzettség szerinti eltérő struktúra is. Kérdés tehát, hogy ha a nemek közötti különbséget más változók hatásával kontrolláljuk, megmarad-e a nemi hovatartozás rokkantossá válásra gyakorolt hatása.

A korai nyugdíjazás esetében is vannak nemek közötti különbségek, de itt éppen a nők magasabb nyugdíjba vonulási aránya mutatható ki. A legfontosabb magyarázatot feltehetően a nyugdíjrendszer változásaiban kell keresnünk, ugyanis az általunk vizsgált időszakban a nők

korhatára még folyamatosan emelkedik, míg a férfiaknál a korhatár emelés korszaka már lezárult. A nők körében magasabb azoknak az aránya, akik jóval később mehetnének nyugdíjba, mint amire számítottak, így körükben magasabb a korhatár alatti nyugdíjazást preferálók aránya is. Ugyanakkor itt is felvetül a kérdés, hogy magyarázza-e pusztán a korai nyugdíjazásra vágyók eltérő aránya a nemek közötti különbségeket.

Az életkor nyugdíjazásban betöltött szerepe összetett. Egyrészt az életkor erőforrás, és az idő előrehaladtával ez az erőforrás sokaknál csökkenhet, ami a munkaerőpiacról történő kivonulásra kényszerítheti/ösztökélheti az idősebbeket. Másrészt míg a rokkantsági nyugdíjazás nincs életkorhoz kötve, a korai nyugdíjazás formáinál törvényileg szabályozott az az alsó korhatár, amikortól a nyugdíj igénybe vehető. Ez pedig viszonylag szűk életkori keretek közé szorítja a korai nyugdíjakat igénybevevőket.

Az egészségi állapot nyugdíjazásra gyakorolt hatása egyértelmű. Minél rosszabb valakinek az egészségi állapota, annál kevésbé tud megfelelni a munkaerőpiac elvárásainak, és valószínűleg annál inkább törekszik maga is arra, hogy mielőbb kilépjen a munka világából, és a segélyeknél magasabb színvonalú, biztos ellátásra szerezzen jogosultságot. Az egészségi állapot szerepe ugyanakkor eltérő lehet a különböző foglalkozást űzőknél. A fizikai munkát végzőknél nyilvánvalóan komolyabb korlátot jelent a rossz egészségi állapot, mint azoknál, akiknek a munkája nem igényel fizikai erőfeszítést. Különböző szerepe lehet az egészségi állapotnak a nyugdíj típusát tekintve is. Nyilvánvalóan az egészségi állapot inkább a rokkantsági nyugdíjazást határozza meg, mint a korai nyugdíjazást.

A nyugdíjazással foglalkozó hazai és nemzetközi kutatások általában a munkaerőpiacról a nyugdíjas státuszba kerülés magyarázó faktorait vizsgálják. Ha figyelmünket a nyugdíjazásig vezető utak differenciáltságára fordítjuk, akkor mindenképpen számolnunk kell azokkal az életpályákkal is, amelyeknél a nyugdíjazást közvetlenül inaktív státusz előzi meg. Ez lehet munkanélküli, segélyből élő, háztartásbeli, vagy egyéb forma. Az inaktívak jelentős része feltehetően a munkaerőpiacon lévőknel jobban törekszik a nyugdíjjogosultság megszerzésére, hiszen az számukra mindenképpen biztos, és az egyéb inaktív

státuszhoz kapcsolódó jövedelemforrásoknál magasabb szintű megélhetési forrást jelent. Ugyanakkor az inaktív státuszok jelentős részéhez valószínűleg töredezett munkapiaci pályafutás kapcsolódik, aminek következtében talán sokan nem rendelkeznek a nyugdíjához szükséges minimális szolgálati idővel, megfosztódnak attól a lehetőségtől, hogy nyugdíj jogosultságot szerezzenek.

A személyes jövedelem nyugdíjazásra gyakorolt hatását illetően rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján azt várjuk, hogy minél alacsonyabb valakinek a jövedelme, annál nagyobb valószínűséggel válik nyugdíjassá. Ez a rokkantosságra és a korai nyugdíjazásra egyaránt érvényes lehet, és feltehetően ezt a hatást a modellekbe bevont egyéb változók kontrollálása után is ki tudjuk mutatni. Arról viszont nincsenek ismereteink, hogy a háztartási jövedelem hogyan befolyásolja a nyugdíjba vonulást. A háztartási jövedelmeknek kompenzáló hatása lehet, azaz, ha valakinek alacsonyabb a személyes jövedelme, viszont a háztartási jövedelmek viszonylag kedvező megélhetési feltételeket biztosítanak, akkor feltehetően nagyobb eséllyel lép be a nyugdíjasok körébe, hiszen könnyebben tudják kompenzálni a személyes jövedelem kiesését.

A háztartási erőforrásokat nem csupán a jövedelem, hanem a háztartás tagjainak munkapiaci kötődése is kifejezi. A rokkantsági nyugdíjazás esetében feltételezzük, hogy az, aki mellett van aktív háztartás tag, nagyobb eséllyel lép be a nyugdíjrendszerbe, hiszen a háztartás munkapiaci kötődése továbbra is fenn tud maradni. A korai nyugdíjazásnál más a helyzet, hiszen ott számos pozitív hozadéka lehet annak, hogy valaki a párjával együtt lép ki a munkapiacról (pl. a közös eltölthető szabadidő megnövekedése).

A háztartási struktúrát tekintve az is fontos lehet, hogy élnek-e a háztartásban olyan kiskorú gyermekek, akikről gondoskodni kell. Feltételezzük, hogy ha vannak, akkor kisebb a nyugdíjassá válás esélye, mivel ez esetben inkább számításba jön a kieső jövedelem, másrészt a háztartáson belüli szerepek megőrzését is a munkaerőpiacon maradás szolgálja nagyobb mértékben. Valószínűleg ez mindkét nyugdíjazási típusnál fontos szerepet játszik.

A lakóhely regionális elhelyezkedésének, illetve a lakóhely településtípusának lényeges szerepe lehet a nyugdíjazás szempontjából. En-

nek az az alapja, hogy ha a munkapiac beszűkülésének szerepe van a korhatár alatti nyugdíjazás széles körű elterjedésében, akkor a gazdasági fejlettség szempontjából hátrányos térségekben nagyobb mértékű a korhatár alatti nyugdíjazás, mint a fejlettebb területeken. Feltételezzük, hogy ez a tényező különösen a rokkantsági nyugdíjazásnál jelentkezik.

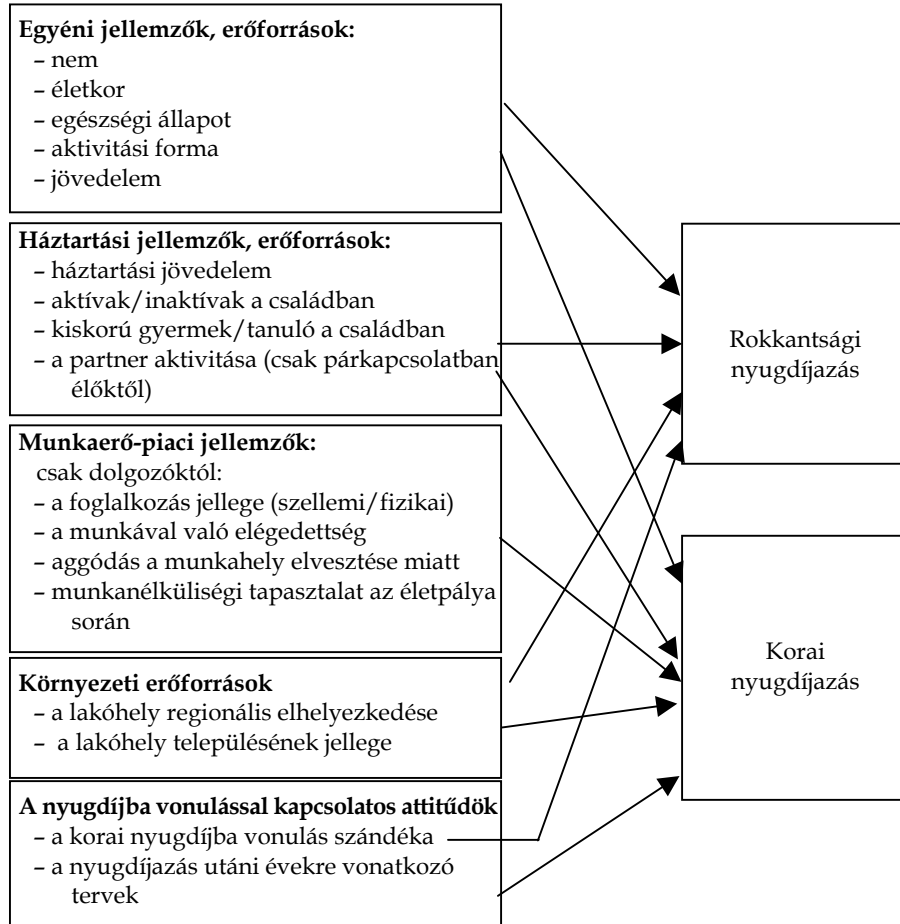
A jelenlegi és az életpálya során megélt munkaerő piaci tapasztalatok nyilvánvalóan fontos elemei a nyugdíjba vonulás mikéntjének. A töredezett munkapiaci pályafutás feltehetően az irányba tereli az egyéneket, hogy mielőbb megszerezzék a biztos ellátást nyújtó nyugdíjjogosultságot, és ha saját döntésükön múlik, akkor ezzel mielőbb éljenek is. Ugyanakkor egy töredezett életpálya során nehezebb összegyűjteni az ellátásokhoz szükséges szolgálati időt, ami alapján pedig azt várhatjuk, hogy a munkanélküliséggel, inaktivitással megszakított munkapiaci pályafutások után nehezebb nyugdíjassá válni.¹⁰

A nyugdíjazás előtt dolgozók körében a fentiek mellett számos egyéb tényező is közrejátszhat abban, hogy valaki nyugdíjba vonul-e vagy sem. Ilyen például az, hogy mennyire elégedett a munkájával, mennyire aggódik amiatt, hogy elveszti azt, milyen munkája jellege, mennyire lehet önálló, kreatív az általa betöltött munkakörben.

Végül a nyugdíjazásban szerepe lehet annak is, hogy mennyire vágnak az emberek nyugdíjba, mennyivel nagyobb biztonságban érzik magukat nyugdíjasként, mint foglalkoztatottként, vagy munkaerőpiacon kívül álló nem nyugdíjasként, mennyire bíznak abban, hogy a nyugdíj mellett aktív életet élhetnek, esetleg még a munkaerőpiacon is dolgozhatnak.

¹⁰ Tanulmányunkban sajnos csak az életpálya során megélt munkanélküliség tényének nyugdíjazásra gyakorolt hatását tudjuk vizsgálni, noha nyilvánvaló, hogy például a munkával töltött szolgálati időnek, a kereseteknek is döntő befolyása van a nyugdíjazás időzítésére. Az életpálya során mért foglalkoztatottságnak és a kereseteknek a nyugdíjazásra gyakorolt hatásáról ld. Augusztinovics-Köllő, 2007.

2. ábra
A nyugdíjba vonulás modellje



7. AZ AKTÍV KORBAN TÖRTÉNŐ NYUGDÍJAZÁS TÖRVÉNYI HÁTTERE

A rendszerváltás óta eltelt időszakban a nyugdíjrendszer¹¹ szabályozásában több lényeges elem is megváltozott. Mivel a következő fejezetben (8. fejezet) azokat a trendeket tekintjük át, amelyek az 1990-es évek eleje óta jellemzik az idősebb generációk munkaerő-piaci aktivitását, és a korhatár előtti nyugdíjazás jelenségét, ezért a nyugdíjak szabályozásában bekövetkező főbb változásokat is 1990-től foglaljuk össze.¹²

A rendszerváltáskor az 1975-ös társadalombiztosításról szóló törvény¹³ szabályozta a nyugellátásokra való jogosultságot, és az ellátások összegét is. Az öregségi nyugdíjkorhatárt a törvény a férfiaknál 60, a nőknél pedig 55 évben állapította meg. A nyugdíjjogosultságot 10 év szolgálati időhöz kötötte. A korhatár előtti nyugdíjazásra csak bizonyos munkakörökben volt lehetőség, az egészségre különösen ártalmas munkát végzők karkedvezményben részesültek. A nyugdíj összege a nyugdíjazást megelőző 5 évből azon 3 év keresetei alapján számí-

¹¹ A hazai nyugdíjrendszer múltjáról, jelenéről és a nyugdíjrendszer dilemmáiról ld. 'Körkép Reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről' című kötetet (Augusztinovic, 2000).

¹² A tanulmányban publikálásra kerülő, panel elemzésen alapuló kutatási eredmények, 2004-es adatok felhasználásával zárulnak, ezért a nyugdíjrendszerben bekövetkezett főbb változásokat is csak eddig az időpontig követjük, noha azóta több olyan intézkedés is született, amely az idősebbek foglalkoztatottságának emelését célozta meg. Ilyen pl. hogy 2004-től nagyobb ösztönzőre számíthatnak azok, akik a hivatalos nyugdíjkorhatár után is dolgoznak. Minden a nyugdíjkorhatár után ledolgozott hónapra 0,5%-os nyugdíj emelkedés kapcsolódik. 2004-től a közigazgatásban dolgozók számára elindították az ún. Prémium évek programot, amely egy olyan nyugdíjforma, ami a munkaviszony fenntartásával jár együtt. A nyugdíjat igénybe vevők korábbi bérük 60%-át kapják, és legfeljebb heti 12 órában foglalkoztathatók. A nyugdíjkorhatár előtti elbocsátást próbálja mérsékelni az a törvény, ami a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 5 évvel fiatalabbakat védi. Esetükben a munkáltatónak indokolnia kell az elbocsátást és munkaviszonyukat csak erősen indokolt esetben lehet megszüntetni.

¹³ 1975. évi II. törvény a társadalombiztosításról.

tódott, amelyek az igénylőre nézve a legkedvezőbbek voltak. A nyugdíj jogosultság megszerzése után munkában töltött időre továbbdolgozásra ösztönző nyugdíjpótlék járt.

Az 1975-ös törvényt 1991-ben¹⁴ módosították, amely változtatásnak az volt az egyik legfontosabb eleme, hogy az öregségi nyugdíj jogosultsághoz szükséges 10 éves szolgálati időt 20 évre módosították, de ezzel egy időben bevezették az öregségi résznyugdíjat is, amelyet csak 10 éves szolgálati időhöz kötött a törvény. Az öregségi résznyugdíj összege természetesen alacsonyabb volt, mint a teljes nyugdíjé.

Szintén az 1990-es évek elején jelentek meg azok az ellátási formák, amelyek a munkaerőpiacról kiszoruló idősebb korosztályok támogatását célozták meg. Az 1990-ben bevezetett¹⁵ korengedményes nyugdíjat azok vehették igénybe, akik legfeljebb 5 évvel voltak fiatalabbak a nyugdíjkorhatárnál, és akiknek nyugdíjat a hivatalos korhatár eléréséig a munkáltató magára vállalta. Az igénybevevők számát tekintve az egyik leglényegesebb volt az előnyugdíj, amelyet 1991-ben vezettek be. Az előnyugdíjat azok az idősödő emberek vehették igénybe, akik legalább 180 nap munkanélküli járadékban részesültek, és az öregségi nyugdíjkorhatárig legfeljebb 3 évük hiányzott. Az előnyugdíjra való jogosultságot csak akkor lehetett megszerezni, ha valaki az öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati idővel is rendelkezett. Az előnyugdíj megszüntetésének gondolata már az 1995-ös Bokros csomag idején is megfogalmazódott, de végül is csak 1998-tól szüntették meg. Az ellátást a nyugdíj előtti munkanélküli segély váltotta fel. A nyugdíj előtti munkanélküli segélyt az akkor már 140 napig járó munkanélküli járadék kimerítése után lehet igénybe venni, és a nyugdíjkorhatár előtt már 5 évvel is igénybe vehető, egészen a korhatár eléréséig. Erre a kiterjesztésre azért volt szükség, mert közben az 1997-ben életbe lépő nyugdíjtörvény¹⁶ következtében elkezdtek emelkedni a nyugdíjkorhatárok. Az 1997-es törvény mind a férfiak, mind pedig a nők nyugdíjkorhatárát 62 évre emelte. Ugyanakkor a korhatár emelés fokozatos

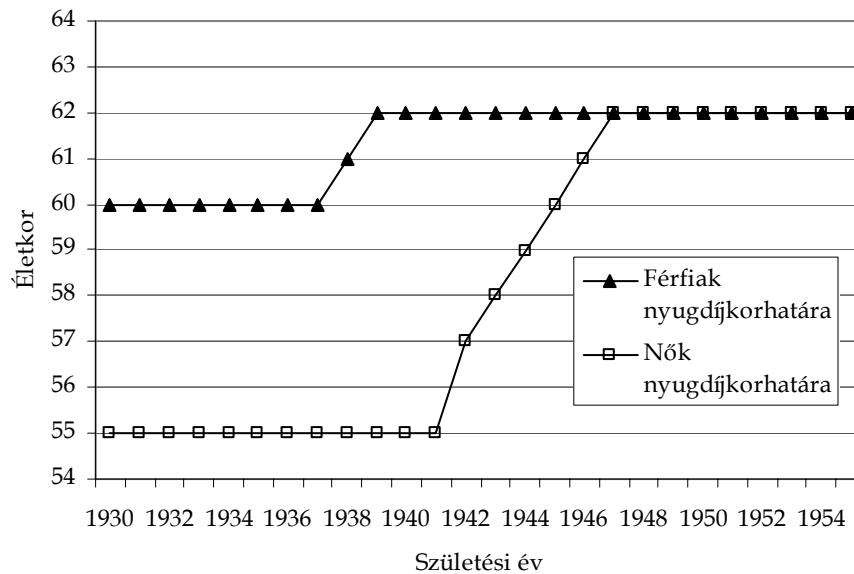
¹⁴ 1991. évi II. törvény a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény módosításáról.

¹⁵ 5/1990 (I.18.) MT rendelet, módosítva 1995-ben (52/1995. (V.10.) Kormányrendelet), majd 1996-ban (181/1996.(XII.6.) Kormányrendelet).

¹⁶ 1997. évi LXXXI. törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról.

volt, így csak 2009 lesz az első esztendő, amikor mind a férfiak, mind pedig a nők 62 évesen mennek nyugdíjba. Az 1998 és 2009 közötti időszakban minden születési évjáratra meghatározott a nyugdíjkorhatár (3. ábra) A korhatár emelés különösen a nőket érinti radikálisan, hiszen esetükben az átmeneti időszak alatt 7 évet emelkedik a nyugdíjkorhatár.

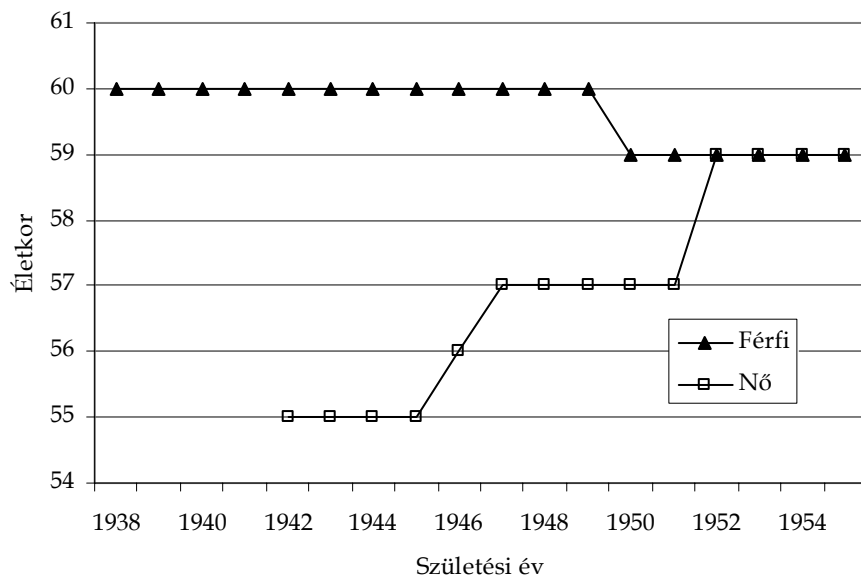
3. ábra
Az időskori nyugdíjkorhatár különböző születési kohorszokban



A korhatár emelés okozta feszültséget nemcsak azzal oldotta a törvény, hogy az emelést időben szét húzta, hanem azzal is, hogy bevezette az előrehozás intézményét. Az 1990-es évek második harmadától az előrehozott nyugdíj vált a korai nyugdíjazás fő formájává. Az előrehozott öregségi nyugdíjat a nők esetében az öregségi nyugdíjkorhatár előtt legkorábban 5 évvel, de legfeljebb az 55 életév betöltésétől lehet igénybe venni. A férfiak az előrehozott nyugdíjra 60 éves kortól szerezhetnek jogosultságot. (4. ábra) Az előrehozott öregségi nyugdíj igénylésénél a jogosultsághoz az öregségi nyugdíjnál szigorúbb szolgálati idő feltételnek kell teljesülnie. A szükséges szolgálati idő hossza születési évjáratonként eltérő, a férfiaknál 37–38, a nőknél 34 és 38 év

között mozog. Ha a nyugdíjat igénylő személy a szükséges szolgálati időt nem szerezte meg, úgy egyéb feltételek fennállása esetén csökkent összegű előrehozott öregségi nyugdíjra jogosult.

4. ábra
Az előrehozott időskori nyugdíjkorhatár különböző születési kohorszokban



Össességében tehát azt mondhatjuk, hogy az 1990-es években a korai nyugdíjazásnak több formája is létezett. Az 1990-es évek első két harmadában ezek a formák alapvetően a munkanélküliség mérséklését szolgálták, míg 1998-tól az emelkedő nyugdíjkorhatár okozta feszültséget vezették le. A korai nyugdíjformák bevezetésének időpontjáról és megszüntetésükről tájékoztat az 5. ábra.

Korai nyugdíjba vonulás

5. ábra
Korai nyugdíjformák bevezetése és megszüntetése 1990 és 2005 között

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Korkedvezményes	F.															F.
Korengedményes																F.
Előnyugdíj																
Előrehozott																F.

Megjegyzés: Az 'F' jelzés azt jelenti, hogy az adott ellátás még a vizsgált időszak előtt (1990-nél korábban) bevezetésre került, vagy 2005-ig, azaz a vizsgálati időszak végéig még nem szűnt meg.

A rokkantsági nyugdíjat szintén az 1975-ös társadalombiztosítási törvény és annak módosításai szabályozták, 1997-től pedig a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló – már korábban idézett– törvény. A rokkantsági nyugdíjra azok szerezhettek jogosultságot, akik munkaképességüket 67%-ban elvesztették, a szükséges szolgálati időt megszerezték, és rendszeresen nem dolgoztak vagy keresetük lényegesen kevesebb volt a megrokkánás előtti keresetüknél. A nyugdíj összege a megrokkánás időpontjában betöltött életkortól, a szolgálati idő hosszától és a rokkantság fokától függött. A rokkantság foka szerint három csoportba sorolja a törvény az ellátottakat. A III. rokkantsági csoportba azok tartoznak, akik rokkantak, de nem teljesen munkaképtelenek. A II. csoportba azok, akik teljesen munkaképtelenek, de mások gondozására nem szorulnak. Az I. csoportba pedig a legsúlyosabb rokkantak, azok, akik teljesen munkaképtelenek és mások gondozására szorulnak.

8. AZ IDŐSEBB GENERÁCIÓK INAKTIVITÁSA, A KORHATÁR ELŐTTI NYUGDÍJAZÁS AZ 1990-ES ÉS A 2000-ES ÉVEKBEN¹⁷

Általános nemzetközi tapasztalat, hogy az idősök nyugdíjba vonulásának időzítését legjelentősebb mértékben a nyugdíjkorhatár befolyásolja. A nyugdíjkorhatár elérésével a munkavállalók nagy része kilép a munkapiacról, nyugdíjba vonul.

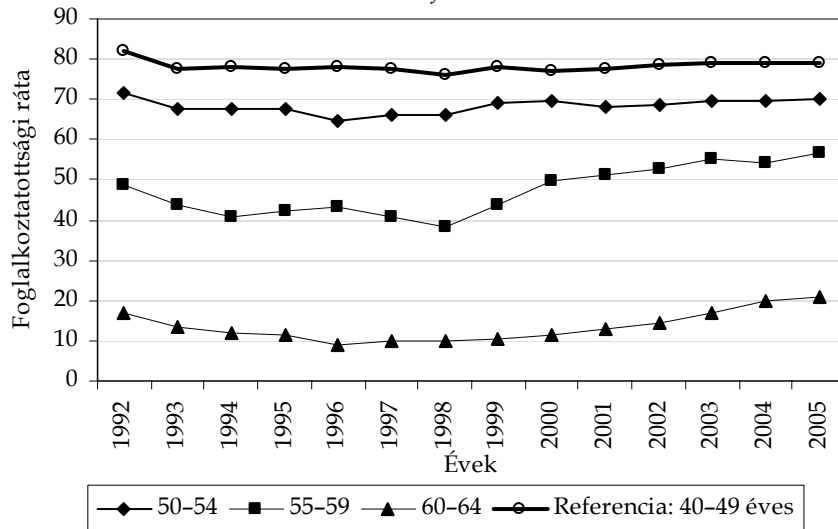
A nyugdíjazás időpontjára vonatkozó statisztikák azonban egyértelműen jelzik, hogy a tényleges nyugdíjazás átlagos életkora nem esik pontosan egybe a hivatalos nyugdíjkorhatárral. A legtöbb nyugat- és észak-európai országban a tényleges nyugdíjazási életkor néhány évvel alatta van a hivatalos korhatárnak. Ez azt jelenti, hogy a nyugdíjba vonulás sokaknál még aktív korban, a hivatalos korhatár előtt megtörténik. (1. sz. Függelék)

Nálunk az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági rátája még európai viszonylatban is alacsonynak számít (pl. 2003-ban az 55-64 éveseknek 29%-a volt foglalkoztatott, míg az európai uniós átlag, 40%; *EUROSTAT, Labour Force Survey*) (2-4. sz. Függelék), ami részben a fiatalabb korban meghúzott nyugdíjkorhatárral, a munkaképes korú lakosság egészére jellemző alacsony munkaerő-piaci részvétellel, részben pedig az idősebbek munkapiaci kínálatával, egészségi állapotukkal és a feléjük irányuló kereslettel kapcsolatos tényezőkkel függ össze. A 40-49 éves korcsoporthoz képest az 50 év feletti foglalkoztatottsági mutatói rendre alacsonyabbak mind a férfiak, mind pedig a nők esetében (6-7. ábrák).

¹⁷ A fejezet a szerző korábbi tanulmánya (megjelent: *Demográfia* 2007/3-4.) egy részletének átdolgozott változata.

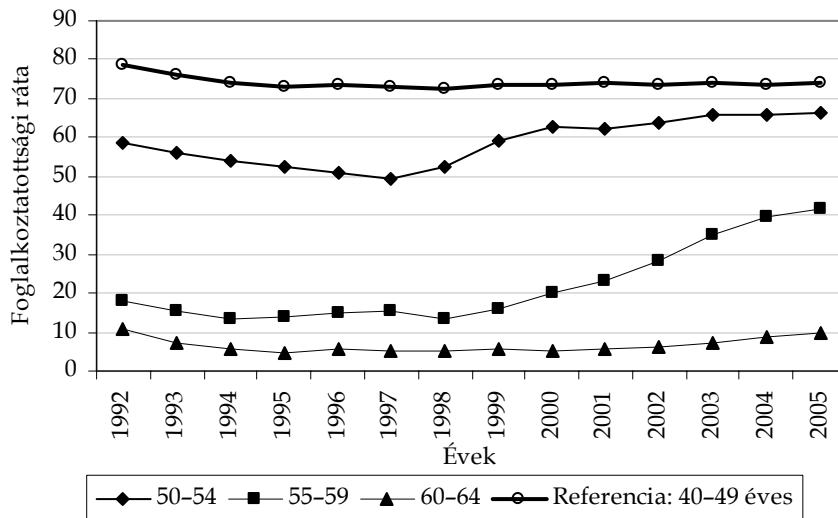
Korai nyugdíjba vonulás

6. ábra
A foglalkoztatottsági ráta korcsoportonként, 1992–2005
Férfiak



Forrás: Társadalmi helyzetkép 2005. Szerk.: Harcsa 2007.

7. ábra
A foglalkoztatottsági ráta korcsoportonként, 1992–2005
Nők

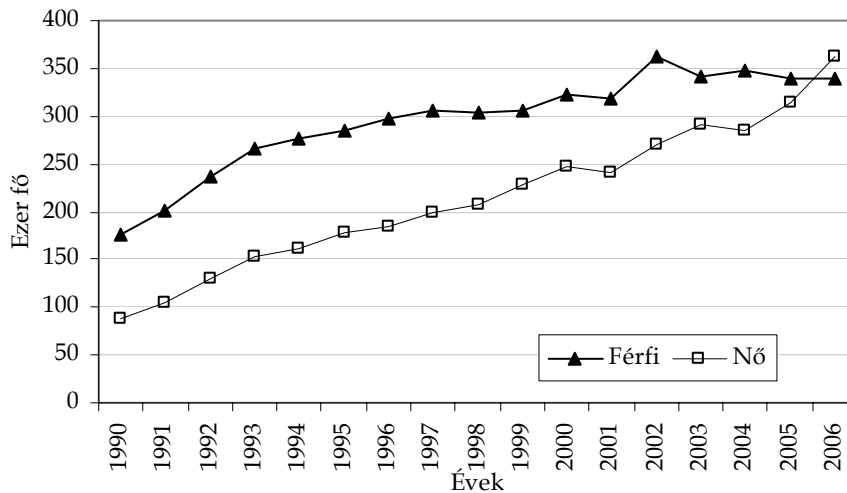


Forrás: Társadalmi helyzetkép 2005. Szerk.: Harcsa 2007.

1992 és 2005 között az idősebbek munkaerő-piaci részvétele jelentős változásokon ment keresztül. A munkaerőpiac 1990-es években lezajló beszűkülése után, a foglalkoztatási mutatók emelkedni kezdtek. Az 55–59 éves férfiaknál és az 50 és 59 közötti nőknél voltak a legjelentősebbek ezek változások. A változás fő motorja az 1998-as évben életbe lépő nyugdíjtörvény volt, amely a korhatár emelésével látványosan megnövelte ezeknek a korosztályoknak a munkaerő-piaci részvételét. Valamivel enyhébb hatás érvényesült a 60 év felettiéknél, bár a nőknél a foglalkoztatottság növekedése még nem állt meg, hiszen esetükben a korhatár emelés átmeneti szakasza vizsgálatunk időszakában nem zárult le.

Az 50 év feletti korosztályok munkaerő-piaci kilépésének legjellemzőbb csatornája a nyugdíjrendszer felé vezet. A munka világából kivonulók többsége a rokkantsági nyugdíj és az időskori nyugdíj különböző formáit veszi igénybe. Az általunk vizsgált periódusban a munkavállalási korú nyugdíjazottak száma és aránya jelentősen növekedett (8. ábra). 1990-ben 4%, 1995-ben 8%, 2001-ben 9%, 2006-ban pedig 11%-át tették ki a munkavállalási korúaknak. A korhatár alatti nyugdíjba vonulás különösen az 50 év felettiéknél jellemző.

8. ábra
Munkavállalási korú nyugdíjasok száma, 1990–2006

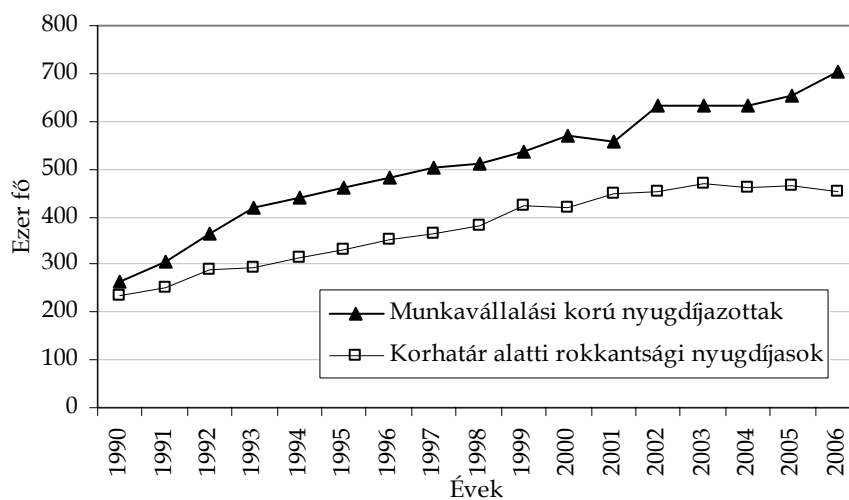


Megjegyzés: A foglalkoztatott nyugdíjasok nélkül.
Forrás: KSH, 2006.

A nyugdíjkorhatár alatti nyugdíjasok számának dinamikus növekedése mögött több jelenség együttes hatása húzódik meg. Az 1990-es években a munkanélküliség fenyegetésének erősödése, míg a 2000-es évek elején a nyugdíjkorhatár emelkedése volt az elsődleges oka a korhatár előtti munkapiacról történő kivonulásnak.

9. ábra

Munkavállalási korú nyugdíjasok száma és a rokkantsági nyugdíjban részesülők száma, 1990–2006



Megjegyzés: A munkavállalási korú nyugdíjasokra vonatkozó adat a foglalkoztatott nyugdíjasok nélkül értendő. A rokkantsági nyugdíjban részesülők száma viszont tartalmazza a foglalkoztatottakat is. Ezen okból a két szám különbsége nem pontosan adja ki a foglalkoztatáspolitikai okból nyugdíjazottak és a korai nyugdíjasok (előrehozott nyugdíjat igénybevevők) együttes számát.

Forrás: KSH, 2006; ONYF 2006.

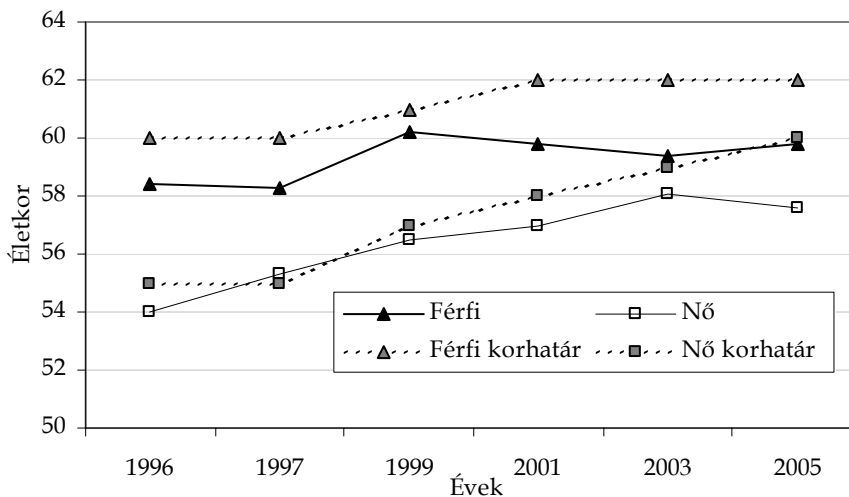
1998-ig a nyugdíjkorhatár rendkívül alacsony volt, a nők 55 évesen, a férfiak pedig 60 évesen hagyhatták el a munkaerőpiacot. A korhatár előtt kilépőknek két nagy csoportjuk volt: a rokkantnyugdíjasok, és az ún. foglalkoztatáspolitikai okból nyugdíjazottak. Ez utóbbiak a koren-gedményes nyugdíjasok, az előnyugdíjasok és a bányásznyugdíjban részesülők. A 2000-es években a rokkantnyugdíjasok és az előrehozott nyugdíjjal élők teszik ki a munkavállalási korú nyugdíjasok legnagyobb tömegét. Az is megállapítható, hogy a 2000-es években a korha-

tár alatti nyugdíjasok körén belül nagyobb arányt tesznek ki a nem rokkantsági nyugdíjban részesülők, mint az 1990-es években. Az előrehozott nyugdíjjal tehát több munkavállalási korú élt, mint a korábbi, 1990-es évekre jellemző korai nyugdíjazási formákkal (9. ábra).

Az 1990-es évek második felétől vizsgálva a nők tényleges nyugdíjazási életkora szorosabban követte a hivatalos korhatárt, mint a férfiaké. 2005-re viszont a tényleges nyugdíjazási életkor mind a nők, mind pedig a férfiak esetén hasonló mértékben – mintegy 2 évvel – marad el a hivatalos korhatártól (10. ábra).

10. ábra

A nyugdíjkorhatár és az adott évben időskori nyugdíjassá válók átlagos életkorának alakulása 1996 és 2005 között



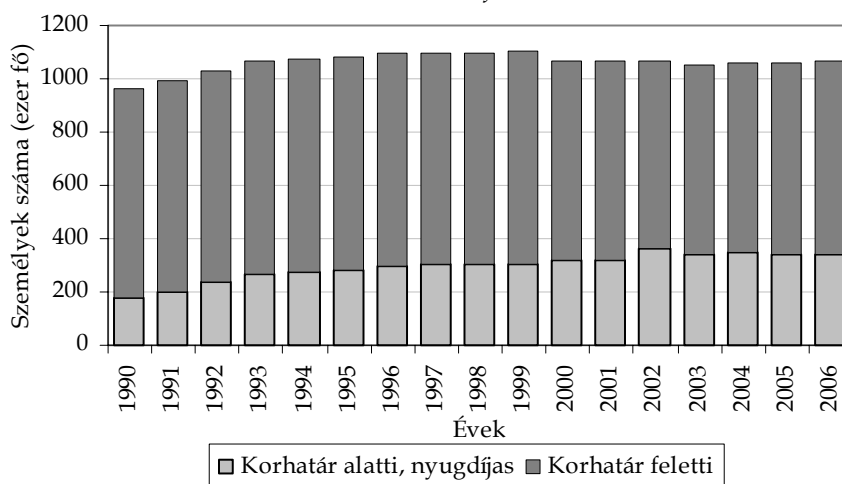
Megjegyzés: A nyugdíjassá válás nem feltétlenül a munkapiacról való kivonulást jelenti, hiszen a nyugdíjak bizonyos formái mellett lehet dolgozni.

Forrás: saját számítás az ONYF adatállományából.

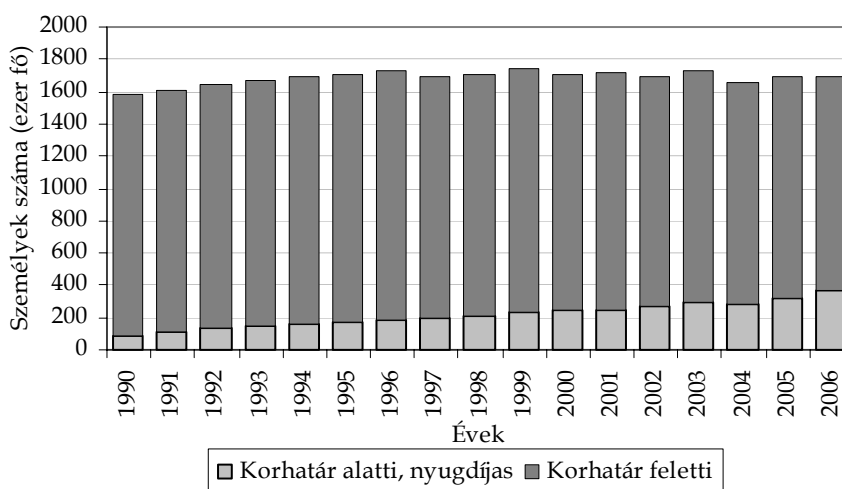
A korhatár alatti nyugdíjazás kiterjedése átstruktúrálta a nyugdíjasok összetételét (11-12. ábrák), a nyugdíjasok körén belül egyre nagyobb arányt tesznek ki az aktív korúak.

Korai nyugdíjba vonulás

11. ábra
A korhatár feletti népesség és a korhatár alatti nyugdíjasok száma 1990–2006*
Férfiak



12. ábra
A korhatár feletti népesség és a korhatár alatti nyugdíjasok száma 1990–2006*
Nők



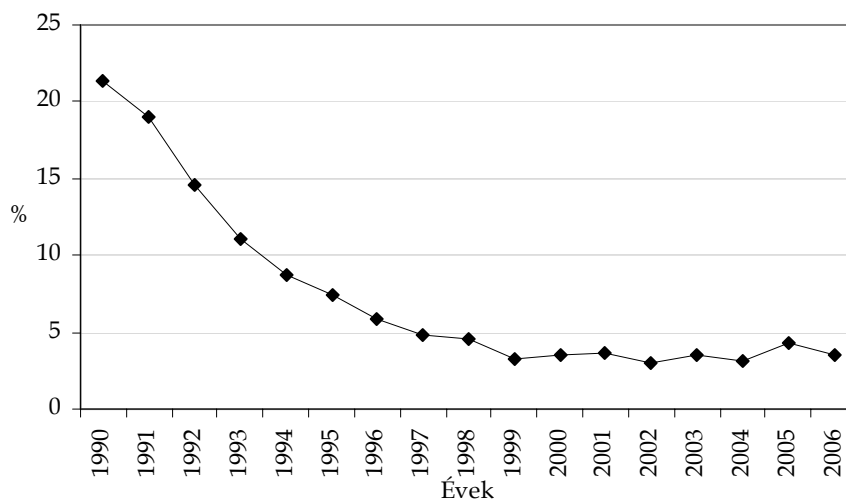
Megjegyzés: A korhatár feletti népesség nem pontosan fedi le a korhatár feletti nyugdíjasok számát, de nagyon közel áll ahhoz. Az ábrák alapját az a számítás képezte, amely során a munkavállalási koron felüli népességből kivontuk a gazdaságilag aktívakat. A korhatár alatti nyugdíjasok száma nem tartalmazza a foglalkoztatott nyugdíjasokat.

Forrás: KSH, 2006

A nyugdíjkorhatár körüli korosztályok nyugdíjba vonulással kapcsolatos attitűdjeit és a tényleges nyugdíjba vonulást is befolyásolhatja az, hogy milyen munkalehetőségek állnak rendelkezésükre a nyugdíj igénybevétele utáni időszakban. A nyugdíj melletti munkavállalást a munkaerőpiac általános állapota, a nyugdíjasok munkapiaci kínálata és az irántuk megnyilvánuló kereslet, valamint a jogszabályi lehetőségek szabják meg. Mindezek eredőjeként azt állapíthatjuk meg, hogy a korhatár feletti nyugdíj melletti foglalkoztatás az általunk vizsgált időszakban jelentősen visszaesett. Míg 1990-ben a korhatár feletti nyugdíjasoknak 21%, 1995-ben 7%, addig 2004-ben mindössze 3%-a dolgozott (KSH, 2006). Egyre kevesebben számíthatnak tehát arra, hogy a hivatalos nyugdíjkorhatár után még munkát vállalhatnak (13. ábra). Ettől eltérő folyamat zajlott le a korhatár alattiaknál, ugyanis a nyugdíjasoknak 2005-ben nagyobb arányuk van a munkaerőpiacon, mint 1995-ben. Ezt az is magyarázhatja, hogy az 1990-es években sokkal magasabb volt azoknak az aránya, akik a munkanélküliség elől menekültek nyugdíjas státuszba, míg a 2000-es években a nyugdíjasok szélesebb körének reális alternatívája a nyugdíj melletti foglalkoztatás is. Az előrehozott nyugdíj mellett például – az általunk vizsgált periódusban – lehet dolgozni, míg az 1990-ben bevezetett előnyugdíj, vagy korengedményes nyugdíj a munkapiacon kívül állók/vagy annak peremére szorulóknak ellátási formája volt (14. ábra).

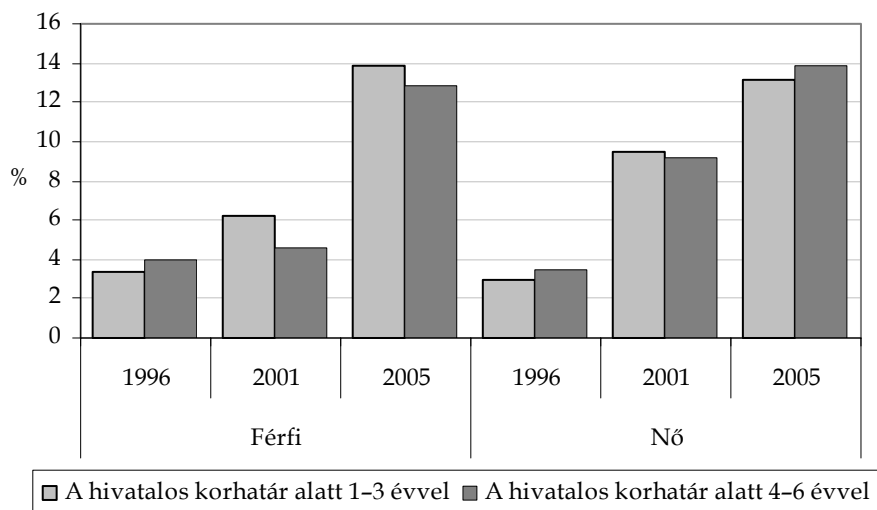
Korai nyugdíjba vonulás

13. ábra
A nyugdíjkorhatár után foglalkoztatottak aránya a nyugdíjasokon belül



Forrás: KSH, 2006.

14. ábra
A nyugdíjkorhatár alatt foglalkoztatottak aránya a nyugdíjasokon belül



Forrás: Mikrocenzus 1996, Cenzus 2001 és Mikrocenzus 2005 – saját számítás.

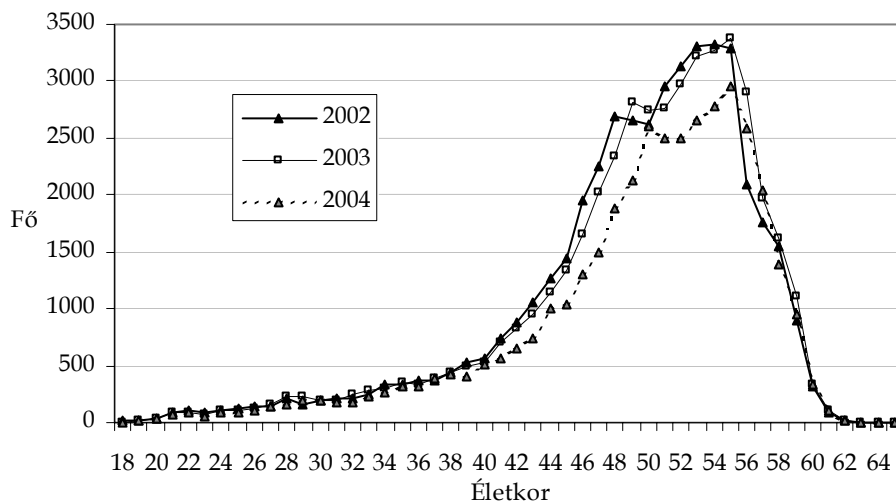
9. ROKKANTOSÍTÁS

9.1. ROKKANTOSÍTÁS 2001 ÉS 2004 KÖZÖTT

A 2002¹⁸ és 2004 közötti években az ONYF (Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság) adatai szerint 129 ezer rokkantsági nyugdíj folyósítást kezdtek meg. Ebből 2002-ben és 2003-ban közel 45-45 ezret, míg 2004-ben valamivel kevesebb, mint 39 ezret. A rokkantsági nyugdíjazás rendszerébe belépők életkor szerinti megoszlása jelzi, hogy a rokkantosság kockázata ezekben az években (2002 és 2004 között), a 40. életév után kezd erőteljesen emelkedni, csúcspontját pedig az 55. életév körül éri el. A hivatalos öregségi nyugdíjkorhatárhoz közeledve a rokkantosságok száma drasztikusan csökkenni kezd, a nyugdíjkorhatár elérése után pedig már alig néhányan lépnek be a rokkantsági nyugdíjasok körébe (15. ábra). Ez utóbbinak az az oka, hogy nagyon kevesen vannak azok, akik a korhatár elérésével nem szerzik meg az öregségi nyugdíjjogosultságot, így a korhatár után – sőt már afelé közeledve is – , a munkapiacról kilépők nagy része az öregségi és nem a rokkantsági nyugdíjrendszerbe lép be. Az öregségi nyugdíj hivatalos korhatára tehát erőteljesen meghatározza a rokkantosságok bekövetkeztének életkori sajátosságait. Ezt a megállapítást azok a vizsgálatok is igazolták, amelyek az ONYF adatállományaira támaszkodva bemutatták, hogy az 1990-es évek végétől emelkedő öregségi nyugdíjkorhatár hogyan „húzta maga után” a rokkantosság átlagos életkorát is (ld. pl. ONYF, 2005).

¹⁸ Az „Életünk fordulópontjai” c. adatfelvétel kérdésére 2001 végén került sor, ezért az ONYF éves adataiban első vizsgálati évnak a 2002-es évet tekintettük.

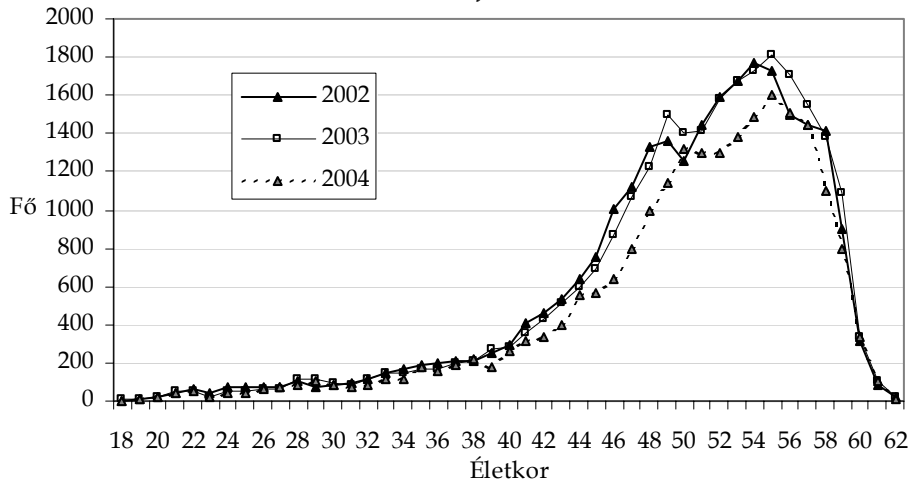
15. ábra
A rokkantsági nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben



Forrás: NYUGDMEG adatállományok, ONYF; saját számítás

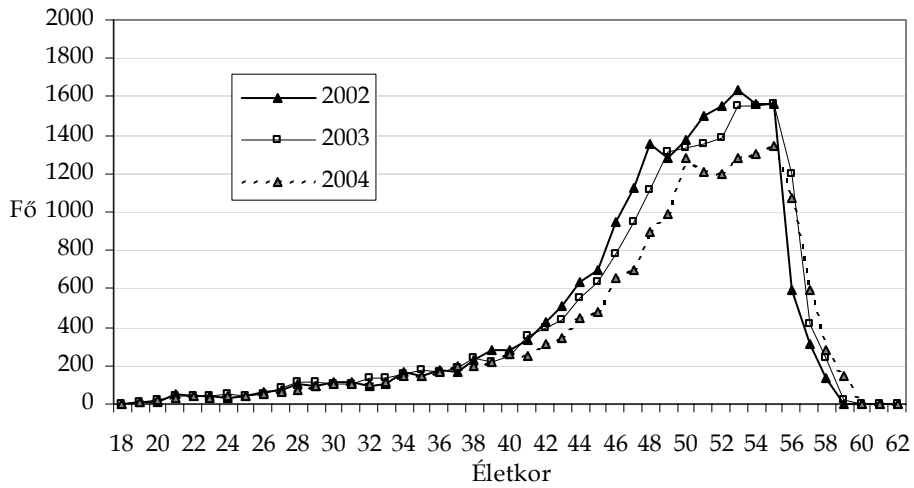
A férfiak öregségi nyugdíjkorhatára a vizsgált időszakban még 2-3 évvel magasabb, mint a nőké. Ennek következtében a rokkantosság életkori görbéje a férfiaknál ugyanennyi évvel később kezd hanyatlni. Mivel a rokkantosság kockázatának drasztikus emelkedése a férfiaknál és a nőknél is hasonló életkorban kezdődik, a férfiaknál a magas kockázatú időszak hosszabb életkori szakaszt ölel át (16-17. ábrák). Ráadásul a magasabb kockázatú életkori szakaszban a férfiak nagyobb számban lépnek be a rokkantsági nyugdíjasok közé, mint a nők. A rokkantosság tehát a férfiakat nagyobb számban érinti, mint a nőket.

16. ábra
A rokkantsági nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben
Férfiak



Forrás: NYUGDMEG adatállományok, ONYF; saját számítás.

17. ábra
A rokkantsági nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben
Nők



Forrás: NYUGDMEG adatállományok, ONYF; saját számítás.

A tanulmányban azokkal a rokkantosítási esetekkel foglalkozunk, amelyek az életkor szempontjából a legmagasabb kockázati periódusba esnek, azaz a 40 év feletti, de még a nyugdíjkorhatár alattiak körében bekövetkezett rokkantosításokkal. Azokat vizsgáljuk, akik 2001-ben 40 és 59 év közöttiek voltak. Ezzel a 2002–2004 közötti rokkantosítások 87%-át fogjuk át, az ONYF adatai szerint mintegy 113 ezer esetet.

A 2002-2004 közötti rokkantosítások potenciális „jelöltjei” azok, akik 2001-ben még a munkaerőpiacon vannak, vagy nem nyugdíjasként a munkaerőpiacon kívül. Ez – az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvétel alapján – a teljes korosztályi mintának 73%-a. A többiek (27%) már 2001-ben is időskori (beleértve a korai nyugdíjazási formákat is) vagy pedig rokkantsági nyugdíjas státuszban voltak.

A nem nyugdíjasok (a fentebb említett 73%) nagyobbik része (több, mint 80%-uk) 2001-ben dolgozott, kisebbik csoportjuk nem nyugdíjas-ként volt távol a munkapiactól. Ez utóbbi csoportba tartoznak például a munkanélküliek, a segélyekből élők, a háztartásbeliek. Egy meglehetősen heterogén csoportról van tehát szó, de a mintabeli esetszámuk nem teszi lehetővé, hogy az alcsoportokat külön-külön is megfigyeljük.

A 2001-ben nem nyugdíjas mintának 2004-re közel 7%-a lett rokkantsági nyugdíjas. 6% a rokkantosítással ki is lépett a munkapiacról, míg 1% körül volt azoknak az aránya, akik munka mellett részesültek rokkantsági nyugdíjban (1. táblázat).

1. táblázat
A 2001-ben 40–59 év közöttiek gazdasági aktivitása 2001-ben és 2004-ben (%)

2001-es aktivitás			2004-es aktivitás	
Dolgozik	61,6	73,2	Dolgozik	73,7
Dolgozik + öregségi nyugdíjas	1,6		Dolgozik + öregségi nyugdíjas	2,2
Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	1,2		Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	(1,3)
Öregségi nyugdíjas	7,1		Öregségi nyugdíjas	5,2
Rokkantsági nyugdíjas	16,8		Rokkantsági nyugdíjas	5,6
Egyéb inaktív	11,6		Egyéb inaktív	12,1
Összesen	100,0		Összesen	100,0
N	5136		N	3735

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: *Életünk fordulópontjai*, 2001, 2004. - saját számítás.

9. 2. A ROKKANTNYUGDÍJAZÁS MAGYARÁZÓ TÉNYEZŐI

9.2.1. EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT

A rokkantosság okait keresve az egyik legfőbb kérdés az, hogy a munkapiaci kilépés ezen formájánál milyen erős szerepet játszott az egészségi állapot megromlása, és milyen a munkapiacon való maradás bizonytalansága. Ezeket a magyarázó faktorokat természetesen nehéz időben szétválasztani, hiszen a rossz egészségi állapot munkapiaci bizonytalan helyzethez vezethet, ugyanakkor a kedvezőtlen munkakörülmények egészségi problémákat okozhatnak, és vannak olyan élethelyzetek is – feltehetően a legtöbb ilyen –, amikor a munkapiaci bizonytalan vagy alacsony státusz és a rossz egészségi állapot, nem egymás utáni ok-okozati jelenségként jelenik meg, hanem egymással összefonódva, egymást felerősítve fejtik ki hatásukat a rokkantosság tényére.

Az egészségi állapot vizsgálatára irányuló kérdések az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvételben szubjektív jellegűek. Ez azt jelenti, hogy a kérdezettek maguk ítélik meg saját egészségi állapotukat, és betegség esetén azt is, hogy az milyen következményekkel jár számukra, miben korlátozza őket.¹⁹ Az információ szerzésének ez a módja nyilvánvalóan nem pontosan tükrözi a tényleges egészségi állapotot. Korábbi lakossági adatfelvételekből tudjuk, hogy például a nők sokkal betegebbnek tekintik magukat a férfiaknál, többet járnak orvoshoz, ugyanakkor a betegségekre, a halálózásra vonatkozó statisztikák a férfiak rosszabb egészségi állapotát mutatják ki. Másrészt azonban az egészségi állapot szubjektív megítélése, a betegségek megélése meghatározhatja a rokkantossági szándékokat, és ezen keresztül hatással van magára a rokkantosság tényére.

Először azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy azok, akik 2001-ben betegnek mondták magukat, nagyobb mértékben váltak-e rokkantsági

¹⁹ Az általunk felhasznált kérdés a következőképpen hangzott: „Gátolja-e Önt mindennapi tevékenységeiben valamilyen egészségi probléma, betegség, rokkantság?” Ha igen, akkor mennyire gátolja Önt ez a probléma? (1) súlyosan, (2) enyhébben, (3) változó, attól függ.

nyugdíjassá 2004-re, mint azok, akik nem jeleztek súlyosabb egészségi problémát. Ezután arra próbálunk meg válaszolni, hogyan hat a szubjektív egészségi állapot más ismérvekkel együtt a rokkantosságra. Feltételezzük, hogy társadalmi csoportonként eltérő az egészségi állapot és a rokkantosság összefüggése, és az is valószínűsíthető, hogy az egyének beállítottsága, munkájához való viszonya és egyéb szubjektív tényezők is szerepet játszanak abban, hogy betegségük megléte mellett kiknél realizálódik a rokkantosság.

Ezekre a kérdésekre azoknak a körében keressük a választ, akik 2001-ben még nem voltak nyugdíjasok, hiszen ez az a csoport, amelynek tagjai 2002 és 2004 között potenciálisan rokkantsági nyugdíjassá válhatnak. Vizsgálati körünkbe azok kerültek, akik 2001-ben 40 és 59 év közöttiek voltak.²⁰

A szubjektív egészségi állapot és a gazdasági aktivitásban 2001 és 2004 között bekövetkezett változás összefüggéseit bemutató adatok azt jelzik, hogy azok, akik 2001-ben valamilyen betegségről számoltak be, 2004-ben 3-szor nagyobb arányban válnak rokkantsági nyugdíjassá, mint akik nem szenvedtek betegségben (2. táblázat). A súlyosabb problémákkal küzdők több, mint hatszor, az enyhébb egészségügyi gondokkal együtt élők kétszer nagyobb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok, mint azok, akik nem voltak betegek. Közel négyszer akkora valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok azok, akiket betegségük változó mértékben gátol mindennapi tevékenységeikben. Ezek az adatok a betegség és a rokkantosság közötti szoros összefüggésre utalnak. Másrészt viszont sokan vannak olyanok is, akik 2001-ben egészségi problémákkal küzdöttek, de 2004-ben mégis a munkaerőpiacon vannak. A 2001-ben egészségi problémát jelző nem nyugdíjasok 60%-a 2004-ben dolgozott (2. táblázat). A rokkantsági nyugdíjassá válóknak pedig csak a fele került ki azok közül, akik 2001-ben betegek voltak, másik felük azokból, akik 2001-ben még úgy nyilatkoztak, hogy mindennapi tevékenységükben semmilyen egészségi probléma nem akadályozta őket.

²⁰ A vizsgált korosztályokban vannak olyanok, akik már 2001 előtt rokkantsági nyugdíjasok lettek. Az ő nyugdíjazás előtti jellemzőiket nem ismerjük, így ők kikerülnek az elemzési körből.

2. táblázat
A 2004-es gazdasági aktivitás megoszlása a 2001-es egészségi állapot szerint (%)
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

2004-es aktivitás	Gátolja-e Önt mindennapi tevékenységében valamilyen egészségi probléma, betegség, rokkantság? (2001)		
	Igen	Nem	Összesen
Dolgozik	59,7	78,2	73,7
Dolgozik + öregségi nyugdíjas	(1,5)	2,3	2,2
Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	(3,0)	(0,7)	(1,3)
Öregségi nyugdíjas	6,1	4,9	5,2
Rokkantsági nyugdíjas	11,6	3,7	5,6
Egyéb inaktív	18,1	10,2	12,1
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	907	2828	3735

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

Mi az oka annak, hogy bár a betegség és a rokkantosság közötti összefüggés kimutatható, de ez nem determinisztikus. Az egyik legfontosabb az lehet, hogy a vizsgált kérdés alapján nem sokat tudunk a tényleges betegségről, arról, hogy az mennyiben felel meg a rokkantosság feltételeinek. A másik, hogy a mindennapi tevékenységben is korlátozott egyének, ha ki is lépnek a munka világából, nem feltétlenül rokkantnyugdíjasok lesznek. Ha már elég közel vannak a nyugdíjkorhatárhoz, akkor megpróbálhatják kihúzni a korhatár eléréséig, vagy élhetnek az előrehozás intézményével, és akkor öregségi nyugdíjasok lesznek. Ha nem tudnak belépni a nyugdíjrendszerbe, mert az ellátások feltételeinek nem felelnek meg, akkor munkanélkülivé, háztartásbelivé, segélyezetté is válhatnak. Mindezek mellett a betegség azért sem feltétlenül vezet rokkantossághoz, mert a rokkantosságban egyéb tényezők is szerepet játszhatnak. Vannak olyan foglalkozások, amelyek bizonyos betegségek mellett is ellátható feladatokkal járnak, míg bizonyos foglalkozásokat betegség esetén fel kell adni. Az is lehetséges, hogy a kérdezett anyagi körülményei vagy családi háttere nem teszi lehetővé, hogy betegség esetén felhagyjon munkájával. És nem

szabad figyelmen kívül hagynunk azt a módszertani korlátot sem, hogy nem tudhatjuk, kik és hányan vannak olyanok, akik még a nyugdíjkorhatár előtt, de már megfigyelési időszakunk után, 2004 után lesznek rokkantsági nyugdíjasok.

A betegség megléte és a rokkantosítás közötti összefüggés társadalmi csoportonként eltérő. Az azonban minden társadalmi csoportra érvényes, hogy sokkal többen tekintették magukat betegnek, mint amennyien azután 2001 és 2004 között rokkantsági nyugdíjasok lettek. A nőkhöz képest a nem nyugdíjas férfiaknak valamivel kisebb aránya nyilatkozott úgy 2001-ben, hogy mindennapi életében valamilyen egészségi probléma gátolja a munkavégzésben, a férfiak körében mégis több rokkantsági nyugdíjast találunk 2004-ben.

Az idősebbek körében érthető okokból lényegesen magasabb volt azoknak az aránya, akik valamilyen betegségről számoltak be 2001-ben, mint a fiatalabb generációknál. Valamivel többen is lettek rokkantsági nyugdíjasok, de nem olyan mértékben, mint amennyire az egészségi állapotuk különbözőségéből következne. Ennek az az oka, hogy az idősebbek körében már elég jelentős az előrehozott öregségi nyugdíj rendszerébe történő belépés, ami rosszabb egészségi állapot mellett is mérsékli a rokkantosítás mértékét.

Az iskolai végzettség és a rokkantosítás között nagyon szoros összefüggés mutatható ki. Minél alacsonyabb valakinek az iskolai végzettsége, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy valamilyen mindennapjait korlátozó betegsége legyen, és annál nagyobb az esélye annak is, hogy rokkantnyugdíjassá váljon.

A munkaerő-piaci kötődés szempontjából azt emelhetjük ki, hogy a munkapiacon kívül állók körében lényegesen magasabb a betegek és a rokkantosítások aránya, mint azoknál, akik 2001-ben még dolgoztak. A munkapiacon belül pedig a fizikai munkát végzőknél a legmagasabb a betegek és rokkantsági nyugdíjasok körébe belépők aránya (3. táblázat).

3. táblázat
A 2001-es egészségi állapot és a 2004-es gazdasági aktivitás szerinti megoszlás társadalmi csoportoként (%)
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Társadalmi csoport, 2001	Egészségi állapot, 2001			2004-es gazdasági aktivitás				
	Beteg	Nem beteg	Összesen	Dolgozók	Öreg-ségi nyug-díjas	Rok-kant-sági nyug-díjas	Egyéb Inaktív	Össze-sen
<i>Neme</i>								
Férfi	22,3	77,7	100,0	75,2	7,9	7,5	9,4	100,0
Nő	26,0	74,0	100,0	72,2	6,8	6,3	14,7	100,0
<i>Korcsoport</i>								
40–49 évesek	21,9	78,1	100,0	81,4	(0,6)	5,4	12,6	100,0
50–59 évesek	28,3	71,7	100,0	59,9	19,4	9,5	11,2	100,0
<i>Iskolai végzettség</i>								
Alapfokú végzettség	33,7	66,3	100,0	57,8	7,1	10,9	24,2	100,0
Szakmunkásképző	25,2	74,8	100,0	73,2	6,3	9,0	11,5	100,0
Érettségi	20,8	79,2	100,0	79,2	7,9	(4,2)	8,6	100,0
Diploma	15,8	84,2	100,0	85,8	8,2	(2,6)	(3,4)	100,0
<i>Gazdasági aktivitás</i>								
Dolgozók	21,5	78,5	100,0	81,6	7,5	5,9	5,2	100,0
Egyéb inaktív	38,4	61,6	100,0	31,7	6,5	12,6	49,1	100,0
<i>A munka jellege</i>								
Dolgozók, szellemi alkalmazott	17,5	82,5	100,0	82,5	8,8	(2,6)	6,2	100,0
Dolgozók, fizikai alkalmazott	23,8	76,2	100,0	68,3	6,6	9,5	15,3	100,0
Dolgozók, vállalkozó	23,4	76,6	100,0	78,6	6,8	6,7	(8,0)	100,0
Teljes vizsgált népesség	24,2	75,8	100,0	73,2	7,2	6,9	12,0	100,0
N	909	2849	3758	2753	272	257	452	3754

Megjegyzés: A táblázatban az alacsony esetszám miatt összevontuk az öregségi nyugdíj mellett dolgozókat és a nem dolgozókat, és az öregségi nyugdíj kategóriában szerepeltettük őket. A rokkantsági nyugdíjasok esetében ugyanígy jártunk el.

Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás

Az alábbiakban az egészségi állapot és a rokkantsítás közötti összefüggést az egyének szintjén vizsgáljuk, azaz azt mutatjuk be, hogy a különböző társadalmi csoportokban mekkora a valószínűsége annak, hogy 2004-ig rokkantnyugdíjassá váljon az, akinek 2001-ben valamilyen betegsége volt, és mekkora eséllyel lesz rokkantsági nyugdíjas az, aki nem számolt be mindennapjait korlátozó egészségi problémáról.

A rokkantosítás kockázata a 2001-ben betegségről beszámoló férfiak közül az 50–59 év közöttiek, a legfeljebb szakmunkás-végzettségűek, a munkapiacra kívül álló inaktívok és a fizikai munkát végzők körében a legmagasabb. Meglepő, hogy azok körében is található az átlagnál (1,0) magasabb kockázatúak, akik 2001-ben nem számoltak be a mindennapi munkavégzést korlátozó betegségről. Ebbe a csoportba az alapfokú végzettségűek, az inaktívok és a fizikai munkát végzők tartoznak többnyire (4. táblázat).

4. táblázat
A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0) viszonyítva
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Társadalmi csoport, 2001	Egészségi állapot, 2001		
	Beteg	Nem beteg	Összesen
<i>Neme</i>			
Férfi	2,6	0,7	1,1
Nő	1,8	0,6	0,9
<i>Korcsoport</i>			
40–49 évesek	1,8	0,5	0,8
50–59 évesek	2,6	0,9	1,4
<i>Iskolai végzettség</i>			
Alapfokú végzettség	2,3	1,2	1,6
Szakmunkásképző	2,8	0,8	1,3
Érettségi	1,5	0,4	0,6
Diploma	1,1	0,2	0,4
<i>Gazdasági aktivitás</i>			
Dolgozik	2,0	0,5	0,9
Egyéb inaktív	2,5	1,4	1,4
<i>A munka jellege</i>			
Dolgozik, szellemi alkalmazott	1,3	0,2	0,4
Dolgozik, fizikai alkalmazott	2,5	1,0	1,4
Dolgozik, vállalkozó	2,1	0,6	1,0
Teljes vizsgált népesség	2,1	0,6	1,0
N	907	2828	3735

Megjegyzés: Az 1 alatti az átlagnál kisebb, az 1 feletti az átlagnál nagyobb kockázatot jelent.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a betegség és a rokkantosság között szoros összefüggés áll fenn, de ez társadalmi csoportonként változik. Az idősebbek, a munkapiacon kívül állók, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a fizikai dolgozók körében nemcsak a betegek, hanem azok is nagyobb valószínűséggel válnak rokkantsági nyugdíjassá, akik 2001-ben nem számoltak be mindennapjaikat korlátozó betegségről. Bizonyos társadalmi státuszokban, például az iskolai végzettség egy meghatározott szintje felett viszont a betegség kevésbé vezet rokkantossághoz. A diplomások, a szellemi foglalkozásúak úgy tűnik, betegen is inkább képesek ellátni a munkájukat, mint más csoportok.

9.2.2. MUNKAERŐ-PIACI HELYZET

A fentebb bemutatott adatok alapján megállapíthatjuk, hogy akik az általunk vizsgált periódus elején, azaz 2001-ben még dolgoztak, kisebb valószínűséggel lesznek rokkantsági nyugdíjasok, mint azok, akik a munkaerőpiacon kívül voltak. Ugyanakkor azt is elmondhatjuk, hogy a munkaerőpiacon belül is jelentősek a különbségek, például a munka jellege alapján. A fizikai munkát végzők sokkal többen léptek a rokkantsági nyugdíjasok körébe, mint a vállalkozók vagy a szellemi munkakört betöltők. A vállalkozók között a legmagasabb azoknak az aránya, akik úgy válnak rokkantnyugdíjassá, hogy mellette továbbra is munkát végeznek.²¹

Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen egyéb munkaerő-piaci jellemzők magyarázhatják a rokkant nyugdíjassá válás tényét. Mintánkat ezért csak azokra korlátoztuk, akik 2001-ben dolgoztak.

Sajnos adatállományunk nem tartalmaz információkat arra vonatkozóan, hogy a kérdezettek milyen ágazatban dolgoznak, noha úgy véljük, hogy ennek meghatározó szerepe lehet a rokkantosságban. A munkahely tulajdonosa szerinti szektorális hatásokat tekintve viszont azt mondhatjuk, hogy a magántulajdonú munkahelyeken dolgozóknak nagyobb a rokkantnyugdíjassá válási esélyük, mint az állami vagy

²¹ Sajnos a minta kis elemszáma miatt ennek a jelenségnek nem tudtuk feltárni az okait.

önkormányzati²² tulajdonú munkahelyeken. Előzetes feltevésünk szerint ennek az lehet az oka, hogy a nem állami vagy önkormányzati tulajdonú munkahelyeken erősebb a versenyhelyzet, és az idősebb korosztálynál az életkorukból, egészségi állapotukból adódó hátrányok erősebb nyomást jelentenek a rokkantsági nyugdíjazás irányába. Ezt támasztja alá, hogy a 40–49 éves korosztályban a munkahely tulajdoni jellege szerint nem voltak különbségek, míg az idősebb, 50–59 év közöttieknél a rokkantosítás aránya magasabb a magántulajdonú vállalatoknál. Ugyanez nem áll fenn a munka jellege szerint. A fizikai munkát végzők magasabb kockázata mindkét tulajdoni formánál hasonló arányban jelentkezett, a magánvállalatoknál fizikai munkát végzők nem lettek nagyobb arányban rokkantak, mint az állami vagy önkormányzati tulajdonú munkáltatóknál dolgozók. Az egészségi állapotra vonatkozó adatok szerint viszont, akik 2001-ben valamilyen súlyosabb betegségről számoltak be, azok lényegesen nagyobb valószínűséggel lettek rokkant-nyugdíjasok, ha magántulajdonú munkáltatóknál dolgoztak, mint az állami vagy önkormányzati szektorban dolgozók. (5. táblázat).

Ha a rokkantosítást a munkaerő piaci bizonytalansággal összefüggésben is vizsgáljuk, akkor feltételezhetjük, hogy azok körében, akik életpályájuk során megélték a munkanélküliséget, azoknál nagyobb a rokkantosítás kockázata is. Adataink ezt az érvelést nem támasztják alá, hiszen a munkanélküliséget megélők körében nem nagyobb a rokkantsági nyugdíjassá válók aránya, mint azoknál, akik még nem voltak munka nélkül (5. táblázat). Lehetséges azonban, nem arról van szó, hogy a bizonytalan munkaerő-piaci státusz a munkanélküliséggel és a rokkantosítással együttesen kapcsolódik össze, hanem arról, hogy a munkaerő-piaci bizonytalanság egyes társadalmi csoportoknál munkanélküliséggel megszakított munkapiaci karriert jelent, míg másoknál rokkantsági vagy korai nyugdíjazással záró munkaerő-piaci pályát. A két munkapiaci életút tehát inkább alternatívája, mint kísérő jelensége egymásnak.

Amennyiben feltételezzük, hogy a rokkantosításban az egyéni döntésnek is van szerepe, akkor várható, hogy a munkával kapcsolatos szubjektív érzések, a jövővel kapcsolatos esélylatolgatások is szerepet játszanak abban, hogy valaki rokkantsági nyugdíjassá váljon. Először

²² Azokat a munkahelyeket, amelyek csak részben voltak állami vagy önkormányzati tulajdonban, az állami és önkormányzati tulajdonúak közé soroltuk.

azt vizsgáltuk meg, hogy a megkérdezett mennyiben elégedett a munkájával. Adataink alapján a munkával való elégedettség befolyásolja a rokkantsági nyugdíjassá válást. Akik 2001-ben elégedetlenek voltak munkájukkal, azok nagyobb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok, mint akik munkájukhoz pozitívabban kötődtek. Hasonlóan fontos szerepe volt a munkahely elvesztése miatt érzett aggodalmaknak is. Akik nagyon tartottak ettől a lehetőségtől, azok között 2004-ben több rokkantsági nyugdíjast találunk, mint akik biztosabbnak érezték munkahelyük megtartását.

5. táblázat

A rokkantsági nyugdíjasok aránya a 2001-es munkaerő-piaci ismérvek szerint (%)
(2001-ben 40–59 év közöttiek; dolgozók)

<i>Munkaerő-piaci ismérvek, 2001</i>	<i>Rokkantsági nyugdíjassá válók aránya 2004-re</i>
<i>A munkahely tulajdoni jellege</i>	
Állami vagy önkormányzati tulajdonú munkahely	4,5
Magántulajdonú munkahely	6,5
40–49 éves	Állami vagy önkormányzati (4,0)
	Magán (4,2)
50–59 éves	Állami vagy önkormányzati (5,3)
	Magán 10,8
Fizikai foglalkozású	Állami vagy önkormányzati (7,5)
	Magán 7,9
Mindennapjait korlátozó betegsége van	Állami vagy önkormányzati (8,5)
	Magán 17,1
<i>Az életpályán megélt munkanélküliség</i>	
2001-ig már volt munkanélküli	5,7
2001-ig még nem volt munkanélküli	6,1
<i>A munkával való elégedettség</i>	
Elégedetlen	8,6
Inkább elégedett	4,9
Elégedett	(4,4)
<i>A munkahely elvesztésével kapcsolatos aggodalmak</i>	
Nagyon aggódik	8,9
Kicsit aggódik	4,7
Nem aggódik	4,5
Teljes vizsgált népesség	4,4
N	3146

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

9.2.3. JÖVEDELMI HELYZET

A munkaerőpiacról való kivonulással, a nyugdíjazással kapcsolatos szakirodalom nagy hangsúlyt fektet annak vizsgálatára, hogy az egyének jövedelmi helyzete hogyan befolyásolja a nyugdíjba vonulással kapcsolatos döntéseket. Az ún. helyettesítése ráta azt fejezi ki, hogy a nyugdíjazás előtti kereset és a nyugdíjazás utáni nyugdíj hogyan viszonyul egymáshoz, vagyis mekkora az a jövedelem-kiesés, amellyel az egyének számolnia kell nyugdíjba vonulása után. Ezen megközelítés szerint azok lépnek be nagyobb valószínűséggel a nyugdíjrendszerbe, akiknél a helyettesítési ráta magasabb, azaz, akiknek kevesebb kieséssel kell számolniuk.

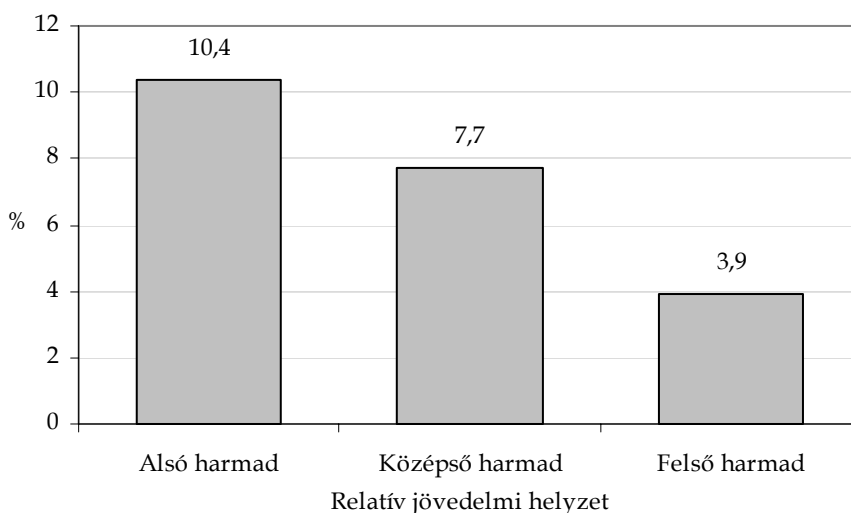
A nyugdíjrendszerbe épített szolidaritási elemek miatt az alacsonyabb jövedelműeknél ez a helyettesítési ráta jellemzően magasabb. A magasabb jövedelműek esetében ugyanis a magasabb jövedelmi sávokba eső jövedelemrész alacsonyabb helyettesítési rátával veszik figyelembe, és a számításba vett jövedelmek felső határa, valamint maga a nyugdíjösszeg is felülről korlátozott.

Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy a rokkantsági nyugdíjrendszerbe is nagyobb valószínűséggel lépnek be az alacsonyabb jövedelműek. Az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvételben alkalmazott kérdezési módszer nem ad lehetőséget arra, hogy pontos jövedelmi adatokkal dolgozzunk, hiszen a kérdezés aggregált szinten történt, illetve a kérdezettek egy része csak azt határozta meg, hogy jövedelme mely jövedelmi sávba esett. Arra azonban van lehetőségünk, hogy a kérdezettek személyes jövedelme alapján jövedelmi harmadokat képezzünk.²³ Vizsgálatunkban ezeket a harmadokat használjuk a kérdezettek relatív jövedelmi pozíciójának meghatározására.

Eredményeink szerint a relatív jövedelmi helyzet és a rokkantosság kockázata szorosan összefügg. Az alacsonyabb jövedelműek nagyobb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok, mint akik magasabb jövedelmi kategóriákba sorolhatóak. (18. ábra).

²³ A jövedelmi harmadokat a 40-59 év közötti, nem nyugdíjas népességre vonatkoztatva alakítottuk ki.

18. ábra
A rokkantsági nyugdíjasok aránya a 2001-es relatív jövedelmi pozíció szerint
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

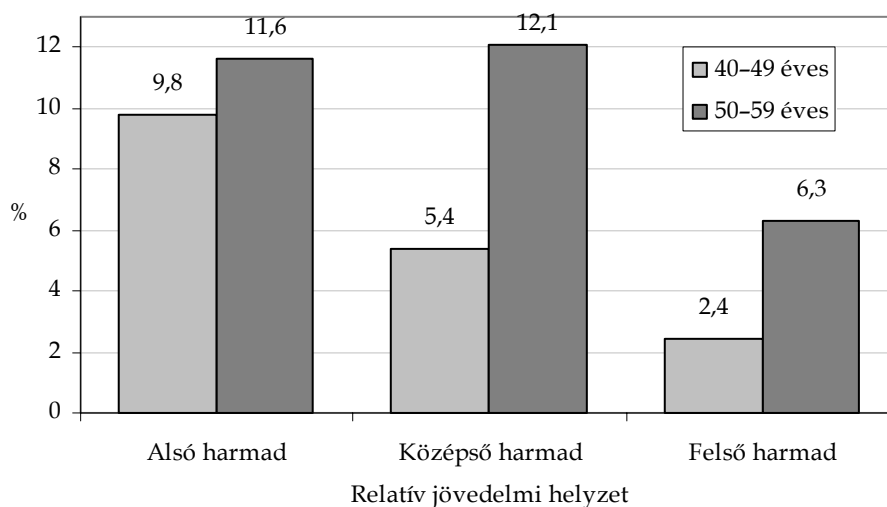


Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

Ha megvizsgáljuk az eredményeink mögött álló strukturális okokat, akkor azt mondhatjuk, hogy sok esetben nem arról van szó, hogy az egyén a keresete és a nyugdíja között dönt, mivel a rokkantsági nyugdíjassá válók egy része a munkaerőpiacon kívül álló inaktívokból kerül ki, ők pedig nem rendelkeznek keresettel. Az inaktívok jellemzően az alacsonyabb jövedelmi csoportokban helyezkednek el, számukra mindenképpen biztonságosabb megélhetési forrást jelent a rokkantsági nyugdíj, mint például a rövid időre adható, alacsonyabb színvonalú munkanélküli ellátások. Ezekben az esetekben sokkal inkább az inaktivitás és a rokkantosság szoros összefüggése húzódik meg a jelenség mögött, mint az alacsony jövedelem vagy a rokkantosság. Másrészt viszont az az előzetes feltevésünk is igaznak bizonyult, hogy minél alacsonyabb valakinek a keresete, annál nagyobb valószínűséggel válik rokkantsági nyugdíjassá. Ha a mintánkat a 2001-ben dolgozó népességre szűkítjük le, akkor is megállapíthatjuk, hogy az alacsonyabb jövedelem nagyobb rokkantsági kockázatot rejt magában.

Feltételeztük, hogy a jövedelmi helyzet rokkantossításra gyakorolt hatása életkori csoportonként eltérő lehet. Ha úgy véljük, hogy a rokkantossításban a munkaerő-piaci kényszerek és a megromlott egészségi állapot is szerepet játszik, akkor azt várjuk, hogy az idősebbeknél a jövedelmi helyzet szerint kevésbé differenciált a rokkantsági nyugdíjba vonulók aránya, hiszen esetükben az egészségi állapotban bekövetkező negatív folyamatok is hatással lehetnek. A fiatalabbak rokkanttá válása viszont erőteljesebben függ jövedelmi helyzetüktől. Eredményeink is ezt az érvelést támasztják alá, hiszen a 40–49 év közötti korosztályban a jövedelmi helyzet erőteljesebben befolyásolta a nyugdíjba vonulást, mint az idősebbeknél. Az alacsonyabb jövedelmi harmadtól a magasabb felé haladva meredekebben csökkent a rokkantsági nyugdíjassá válás kockázata, mint az idősebbek körében. (19. ábra)

19. ábra
A rokkantsági nyugdíjasok aránya a 2001-es relatív jövedelmi pozíció szerint (2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

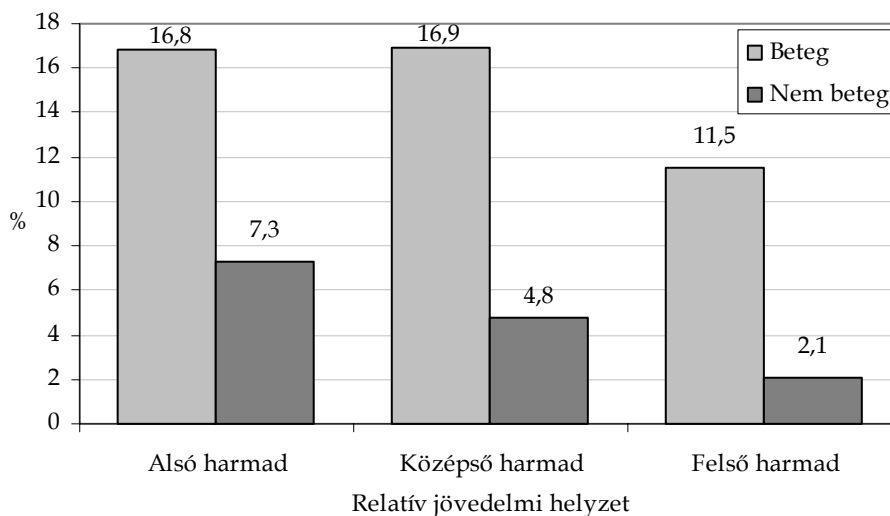


Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás

Ugyanezt a logikai menetet követve feltételezhetjük, hogy azoknak a körében, akik 2001-ben valamilyen - a mindennapjaikat korlátozó - betegségről számoltak be, kevésbé differenciáló a jövedelmi helyzet,

mint azokéban, akik ilyen betegséget nem említettek. Adataink ezt is alátámasztják, hiszen a rosszabb egészségi állapotúak között kisebbek a jövedelmi harmadok szerinti különbségek, mint a betegséget 2001-ben nem jelzők körében (20. ábra).

20. ábra
A rokkantsági nyugdíjasok aránya a 2001-es relatív jövedelmi pozíció szerint
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)



Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004.– saját számítás.

9.2.4. LAKÓHELYI JELLEMZŐK

A rokkantosság és a lakóhelyi jellemzők közötti szoros kapcsolat feltételezése több ok miatt is indokolt lehet. Az egyik ok az, hogy a lakóhelyek elhelyezkedésük és jellegük alapján különböző munkalehetőségeket nyújtanak az ott élőknek. Ez a különbség a munkahelyek számában és jellegében is megmutatkozik. Ha pedig ez így van, akkor feltételezhetjük, hogy a munkaerő piaci okokra visszavezethető rokkantosság területi különbségeket mutat. A másik ok az lehet, hogy a munkahelyek ágazati struktúrája településtípusonként és regionálisan eltér. Az ágazati struktúrához különböző jellegű munkák kapcsolódnak, és ahogyan láttuk, az elvégzett munka jellege szerint különböző a rokkan-

tosítás kockázata. Végül az is indokolhatja a területi különbségeket, hogy a rokkantsági nyugdíj mellett végezhető munka, pl. az önellátásra berendezkedő növénytermesztés (azok számára, akik egészségi állapotuk mellett dolgozni tudnak) területenként különböző lehetőségeket jelenthet. Sajnos az adatfelvétel mintanagysága nem ad lehetőséget a kérdés megfelelő mélységű vizsgálatára, de az aggregált adatok alapján látható, hogy a különbségek korántsem olyan jelentősek, mint azt vártuk. A település jellege szerint Budapest és a vidéki Magyarország közötti különbség a legerőteljesebb, a regionális elhelyezkedést tekintve pedig az ország keleti és nyugati fele közötti különbség rajzolódik ki (6. táblázat). A viszonylag mérsékelt különbségek okát azonban megérthetjük, ha a nem nyugdíjas inaktív státuszokat is figyelembe vesszük. Ez alapján látható, hogy például a falvakban azért nem magasabb a rokkantosság aránya a vidéki városokéhoz képest, mert a falvakban sokkal többen vannak/és lépnek be nem nyugdíjas inaktív státuszokba is. Miközben a 2001-ben nem nyugdíjas népességnek a megyeszékhelyeken 7%-a, a kisebb városokban és a falvakban 8%-a vált rokkanttá 2004-re, addig az inaktívak aránya a megyeszékhelyeken 8%, a kisebb városokban 12%, a falvakban pedig 17% volt. (6. táblázat)

6. táblázat

A 2004-es gazdasági aktivitás megoszlása a lakóhely jellege és elhelyezkedése (2001) szerint (%) (2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

A település jellege és területi elhelyezkedése	2004-es gazdasági aktivitás				
	Dolgozók	Öregségi nyugdíjas	Rokkantsági nyugdíjas	Egyéb Inaktív	Összesen
Budapest	78,1	10,6	(3,6)	7,7	100,0
Megyeszékhely	77,7	6,7	7,3	8,3	100,0
Egyéb város	72,6	7,9	7,6	11,8	100,0
Falu	69,9	5,6	7,7	16,8	100,0
Közép-Magyarország	78,1	8,6	5,2	8,1	100,0
Közép- és Nyugat Dunántúl	74,9	7,9	5,9	11,2	100,0
Dél-Dunántúl és Dél-Alföld	74,0	7,0	9,0	10,0	100,0
Észak-Alföld és Észak-Magyarország	68,1	5,7	7,5	18,7	100,0

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás

9.2.5. HÁZTARTÁSI ERŐFORRÁSOK

A nyugdíjazás időzítésével és körülményeivel foglalkozó szakirodalom egyre nagyobb figyelmet szentel annak vizsgálatára, hogy az egyének környezete, a háztartásban élők erőforrásai és attitűdjei hogyan befolyásolják a nyugdíjba vonulást. Magunk úgy véljük, hogy a korai nyugdíjazás egyéb formáinál (pl. az előrehozott időskori nyugdíjazásnál) a háztartásnak mint közvetlen környezetnek nagyobb szerepe lehet, ugyanakkor bizonyos körülmények között a rokkantosságot is befolyásolhatja, hogy kit milyen háztartás vesz körül. A rokkantsági nyugdíjassá válás tényére hatással lehet az, hogy kik élnek a háztartásban, a háztartásban élők jövedelme tudja-e kompenzálni a rokkantossággal járó jövedelem-kiesést, kell-e gondoskodni gyermekről vagy beteg szülőről, stb. Az viszont eléggé nyilvánvaló, hogy a háztartási környezet mikéntje önmagában nem vezet rokkantossághoz. Ezek csak a gyenge munkaerő-piaci pozícióval és/vagy az egészségi állapot megromlásával együtt képesek a munkaerő-piaci kilépés ezen formájára hatást gyakorolni. Ebből kiindulva a háztartási környezet hatását csak olyan ismérvekkel együtt vizsgáljuk, amelyek eddigi eredményeink alapján fontos magyarázó faktorai a rokkantosságnak. Feltételezzük pl. azt, hogy a gyenge munkaerő-piaci pozíció rokkantosságra gyakorolt hatása függhet attól, hogy a kérdezettnek van-e párja, aki aktív kereső, és akin keresztül így a háztartás valamilyen szinten meg tudja tartani kapcsolatát a munka világával, munkajövedelemre tud szert tenni. Úgy véljük, hogy ha olyan gyermek él a háztartásban, akiről még gondoskodni kell, akkor kisebb valószínűséggel lesz valaki rokkantsági nyugdíjas. A háztartási jövedelem is befolyásolhatja, hogy valaki belép-e a nyugdíjrendszerbe.

A legalapvetőbb hatás, amire számítunk az a kompenzációs hatás, azaz úgy gondoljuk, hogy az azonos egyéni ismérvekkel rendelkező egyének közül azok fognak nagyobb eséllyel rokkantsági nyugdíjassá válni, akiknek a háztartásában vannak keresők és nincsenek gyermekek, akikről gondoskodni kell, valamint azok, akiknek a háztartási jövedelmi helyzete kedvezőbb. Azaz azok az egyének, akiknek jövedelem-kiesését a háztartás jobban tudja pótolni, vagy akiknek a jövedelem-kiesése nem okoz olyan nagy gondot. Hipotéziseinket eredmé-

nyeink nem minden esetben támasztják alá. Az egyedülállók, vagy azok, akiknek nincsen velük együtt élő partnerük, jellemzően nagyobb valószínűséggel lesznek rokkantsági nyugdíjasok, mint akiket család vesz körül. Így van ez a nők és a férfiak, a fiatalabb és az idősebb korosztályok, a 2001-ben mindennapjaikat korlátozó betegségről beszámoló, és a nem betegek, a 2001-ben dolgozók és inaktívok körében is. Azaz, ha a háztartási kapcsolatok változó hatását ezeken a csoportokon belül vizsgáljuk, akkor is azt mondhatjuk, hogy az egyedülállók inkább kilépnek a munkaerőpiacról, mint a családosok. Ez némiképpen ellentmond a várakozásainknak, hiszen azt feltételeztük, hogy a családi védőháló megléte inkább lehetővé teszi a rokkantsági nyugdíjba vonulást, mint az egyedüllét. Ugyanezt a meglepő eredményt lehet elmondani a háztartásban élők aktivitását vizsgálva is. Azokban a háztartásokban történik a legtöbb rokkantosítás, ahol a partner nem dolgozik, és a kérdezettől kívül csak inaktívok élnek. Úgy tűnik, hogy a rokkantsági nyugdíjba vonulók nem mérlegelik vagy nem mérlegelhetik, hogy az őket körülvevők erőforrásai milyenek. Ezekben a háztartásokban inkább a hátrányos jellemzők kummulálódása, mint a kiegyenlítő mechanizmusok érvényesülnek. Kizárólag a 18 éves és fiatalabb gyermeket nevelő családok esetében tapasztaltuk a várt hatást. Azok, akik ilyen korú gyermek(ek)kel éltek együtt, kisebb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok, minden általunk vizsgált kategóriában (7. táblázat).

7. táblázat
A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0) viszonyítva (2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Háztartási jellemzők, 2001	Nem nyugdíjasok, 2001								
	Férfi	Nő	40–49 éves	50–59 éves	Beteg	Nem beteg	Dolgozik	Inaktív	Összesen
<i>A partner aktivitása</i>									
Nincs együttélő társa	1,8	1,2	1,2	1,9	2,7	0,9	1,1	2,4	1,4
Van és dolgozik	0,8	0,7	0,6	1,2	1,7	0,5	0,7	1,5	0,7
Van és nem dolgozik	1,4	1,0	1,1	1,3	2,4	0,7	1,1	1,7	1,2
<i>18 éves és fiatalabb gyermek a háztartásban</i>									
Nincs	1,4	1,1	0,9	1,4	2,2	0,8	1,1	1,9	1,2
Van	0,8	0,7	0,7	1,1	2,0	0,4	0,6	1,7	0,8
<i>A háztartásban élők aktivitása a kérdezettől kívül</i>									
Egyedülálló	2,2	1,8	1,4	2,5	2,8	1,7	1,9	2,1	2,0
Csak aktív van	0,9	1,2	0,7	1,3	1,8	0,8	1,0	1,7	1,1
Aktív és inaktív is van	0,8	0,7	0,6	1,1	2,2	0,4	0,6	1,7	0,8
Csak inaktív van	1,4	1,0	1,1	1,4	2,1	0,8	1,0	1,9	1,2

Megjegyzés: Az 1 alatti az átlagosnál kisebb, az 1 feletti az átlagosnál nagyobb kockázatot jelent.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

A személyes jövedelmi helyzet és a rokkantosítás közötti kapcsolatot vizsgálva azt állapítottuk meg, hogy az alacsonyabb jövedelmi harmadokba tartozók nagyobb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok. A háztartási jövedelmek alapján ugyanezt a megállapítást tehetjük, azaz a legnagyobb valószínűséggel a legalacsonyabb jövedelmi szinten élő háztartásokból kikerülő egyének válnak rokkanttá. Ez számos egyéb hatás kontrollálása után is érvényesül, azaz éppúgy igaz a férfiakra és a nőkre, a fiatalabb és az idősebb korosztályokra, a betegekre, és azokra is, akiknek 2001-ben nem voltak egészségi problémái, stb. (8. táblázat).

Korai nyugdíjba vonulás

8. táblázat
A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0) viszonyítva (2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Háztartási jellemzők, 2001	Férfi	Nő	40–49 éves	50–59 éves	Beteg	Nem beteg	Dolgozik	Inaktív	Összesen
<i>A háztartási jövedelem (ekvivalens)</i>									
Alsó harmad	1,3	1,4	1,1	1,7	2,3	0,9	0,9	2,0	1,3
Középső harmad	1,1	1,0	0,7	1,8	2,2	0,7	1,0	1,9	1,0
Felső harmad	1,0	0,5	0,5	1,0	1,7	0,5	0,7	1,7	0,7

Megjegyzés: Az 1 alatti az átlagosnál kisebb, az 1 feletti az átlagosnál nagyobb kockázatot jelent.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

Ugyanakkor kérdéses, hogy a személyes vagy a háztartási szintű jövedelmeknek van-e erősebb hatása, illetve a háztartási jövedelmek szintje módosítani tudja-e az egyéni jövedelem- különbségeket. Ennek vizsgálatára megnéztük, hogy a személyes és a háztartási jövedelmek alapján képzett jövedelmi harmadokban és annak metszeteiben hogyan alakult a 2001–2004 közötti rokkantosítás aránya. Eredményeink szerint a rokkantosítás valószínűsége mind a személyes, mind pedig a háztartási jövedelem alapján képzett harmadokban az alacsonyabbtól a magasabb felé haladva csökken. Ugyanakkor ez a csökkenés a személyes jövedelmeknél valamivel erőteljesebb, azaz a személyes jövedelmek erőteljesebben határozzák meg a rokkantnyugdíjassá válást, mint a háztartási jövedelem. A személyes jövedelem alapján képzett alsó harmadban a háztartási jövedelem képes valamelyest megváltoztatni a rokkantosítás kockázatát, de nem az általunk várt irányban. A magasabb háztartási jövedelem ugyanis nem növeli, hanem csökkenti a rokkantsági nyugdíjassá válás esélyeit, noha azt vártuk, hogy azonos személyes jövedelmi kategóriába tartozók közül azok lesznek inkább rokkantsági nyugdíjasok, akik mellett a háztartási védőháló erősebb, a háztartási jövedelem magasabb. Például, ha az egyén a személyes és a háztartási jövedelme alapján is az alsó harmadba tartozik, akkor a legnagyobb (1,6) a rokkantsági nyugdíjassá válás esélye. Ugyanakkor, ha ugyanebbe a személyes jövedelmi kategóriába tartozik, de háztartási

jövedelme kedvezőbb, akkor a rokkantosság kockázata alacsonyabb (1,5 és 1,0) (9. táblázat).

9. táblázat
A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0) viszonyítva
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Személyes jövedelmi harmadok	Háztartási jövedelmi harmadok			
	Alsó harmad	Középső harmad	Felső harmad	Összesen
Alsó harmad	1,6	1,5	1,0	1,5
Középső harmad	1,1	1,3	0,9	1,1
Felső harmad	0,5	0,3	0,7	0,6
Összesen	1,3	1,0	0,8	1,0

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. - saját számítás.

9.2.6. A ROKKANTOSÍTÁST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK EGYÜTTES HATÁSA

Eddigi eredményeink azt mutatják, hogy a rokkantosság mögött álló okok szerteágazóak, hiszen az egyéni erőforrásokat tekintve az egészségi állapot, a munkapiaci jellemzők, a jövedelmi helyzet, a lakóhely regionális elhelyezkedése és a háztartási környezet is szerepet játszik abban, hogy valaki rokkantsági nyugdíjassá váljon.

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogyan alakul ezeknek a tényezőknek a magyarázó ereje, ha megpróbáljuk kiszűrni azokat a strukturális hatásokat, amelyek kétváltozós eredményeinket torzíthatják. Mivel a nem nyugdíjas státusból a rokkantsági státuszba való átmenet lehetősége nem egy kétkimenetű út egyik ága, ezért olyan többváltozós modellek felépítésére törekedtünk, amelyben a függő változó értéke kettőnél több is lehet. Az ilyen modellek nemcsak annak a megértésében segítenek, hogy egy-egy társadalmi jellemző hogyan hat a vizsgált jelenségre, hanem abban is, hogy rámutassunk arra, hogyan befolyásolják az adott jelenséget azok az átmenetek, amelyek szintén a kezdőállapotból való kilépés lehetőségei között szerepelnek. Ebben a modellben a vizsgált népességet leszűkítettük a 40-54 év közötti korosztályra, mert azok, akik 2001-ben már elérték az 55. életkort, a vizsgált időszak alatt a munkaerőpiacról kilépve jellemzően előrehozott vagy tényleges öregségi nyugdíjat kaptak. Ezzel a kilépési úttal

pedig a következő fejezetben foglalkozunk részletesebben. A modell azokra vonatkozik, akik 2001-ben még a munkaerőpiacon voltak.²⁴

Több változós modellünk²⁵ függő változója három értéket vehet fel. Ezek a (1.) 2004-ben dolgozó, (2.) 2004-ben rokkantsági nyugdíjas és (3.) 2004-ben egyéb inaktív státusz. Azt vizsgáljuk, hogy a 40–54 év közötti, de még nem nyugdíjas korosztály körében hogyan befolyásolják a különböző társadalmi ismérvek a rokkantsági nyugdíjassá válást és az egyéb inaktívvá válást. Ennek megfelelően a következő átmenetek mellé rendelkezünk esélyhányadosokat:

21. ábra
Státuszátmenetek 2001 és 2004 között

	2001		2004
1.	Dolgozik	⇒	Dolgozik
2.	Dolgozik	⇒	Rokkantsági nyugdíjas
3.	Dolgozik	⇒	Inaktív

Elsőként az életkor és a 'nem' magyarázó erejét vizsgáljuk. A két ismérvet összevontan (interakciós hatásként) kezeltük, hiszen a férfiak és a nők nyugdíjkorhatára ebben az időszakban eltér egymástól, ezért azt feltételeztük, hogy az ugyanabban a korban járó férfiak és nők különböző esélyekkel jellemezhetők a munkapiaci kilépés nagyságrendjét és jellemző útját tekintve is. Mivel a férfiak nyugdíjkorhatára a magasabb, a férfiaknak hosszabb ideig kellene dolgozniuk a munkapiacon. Az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági mutatói olyan alacsonyak, hogy ezt hátránynak is tekinthetjük, azaz a férfiaknak „hosszabb ideig kell kihúzniuk”, azaz a nyugdíjkorhatár előtti munkapiaci kiszorulás kockázata hosszabb időszakot ölel át. Feltételezésünket a magyarázó modellünk is alátámasztotta, hiszen az 50–54 év közötti férfiak nagyobb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá, mint az ugyanebbe a korcsoportba tartozó nők. Ugyanakkor a 45–49 év közötti korosztály-

²⁴ Azokra vonatkozóan, akik 2001-ben inaktívak voltak, esetszám korlátok miatt nem építettünk fel külön modellt.

²⁵ Az alkalmazott modell egy multinominális logisztikus regressziós modell.

ban akár a kontrollálatlan, akár a kontrollált hatásokat tekintjük, a nők esélyei nagyobbak a rokkantosításra.

Az egészségi állapot a várt módon befolyásolja a rokkantsági nyugdíjassá válást. Azok, akik 2001-ben mindennapjaikat korlátozó betegségről számoltak be, 2004-ben magasabb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá, mint akik ilyen panaszról nem beszéltek. Hasonlóképpen hatott a korábban megélt, hosszabb ideig (legalább 3 hónapig) tartó betegállomány is. Akik 1990 óta már voltak hosszabb ideig betegszabadságon, azok nagyobb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá az általunk vizsgált periódusban, és ez a hatás más változók kontrollálása után is fennmaradt.

A foglalkozás jellege a rokkantsági nyugdíjassá válásnál erőteljes szerepet játszott. A kontrollálatlan és a modellbe beépített változók által kontrollált esélyhányadosok szignifikánsan magasabbak a vállalkozóknál, és még magasabbak a fizikai munkát végzőknél, mint a szellemi munkát végző alkalmazottaknál. A vállalkozók magasabb esélyét részben az magyarázza, a tanulmányban használt adatforrásunk²⁶ adatai alapján a rokkantsági nyugdíjassá vált vállalkozók körében a legmagasabb azoknak az aránya, akik nyugdíj mellett dolgoznak. Azaz a vállalkozók körében vannak a legtöbben olyanok, akiknél a rokkantosítás nem jár együtt a formális munka világából való kilépéssel. Többféle stratégia vagy kényszerhelyzet húzódhat meg emögött: előfordulhat a megélhetés két pillérre állítása, vagy a kényszervállalkozás nyugdíjjövedelemmel való kiegészítése, de állhat az egyének mögött olyan vállalkozás is, amely komoly betegség mellett is elvégezhető. A fizikai munkát végzőknél valószínűleg egységesebb a kép, hiszen feltételezhetjük, hogy a gyenge munkaerő-piaci erőforrások (iskolai végzettség, kiegészítő készségek stb.) hiánya, a betegség, a munkában való megfáradtság lehetnek azok az okok, amelyek ilyen nagy rokkantosodási esélyeket eredményeznek.

A munkahely szektoriális jellemzőit tekintve csak a kontrollálatlan hatás esetében találtunk szignifikáns eltéréseket. A nem állami szektorból némiképpen nagyobb volt a rokkantsági nyugdíjba lépés esélye, de ez a kontrollált hatásokat tartalmazó modellben már eltűnt. Ugyan-

²⁶ Életünk fordulópontjai c. demográfiai adatfelvétel 2001, 2004.

ezt tapasztaltuk a munkával való elégedettség tekintetében is, viszont a munkahely biztonságát leíró változónk hatása a többváltozós modellben is fennmaradt. A munkájuk elvesztése miatt aggódók körében szignifikánsan magasabb esélyhányadosokat találtunk, és ez más változók kontrollálása után is szignifikánsan magasabb esélyt jelentett a rokkantsági nyugdíjazás irányába.

Az életpálya során megélt munkanélküliségnek nincsen szignifikáns hatása a rokkantsági nyugdíjazásra. Ez a változó sokkal inkább az inaktívvá válás esélyét növeli. Ez megerősíti azt a korábbi kutatási eredményünket, miszerint a munkanélküliséggel megszakított életpálya a nyugdíjkorhatár előtti években is sokkal inkább az inaktív státuszt valószínűsíti, mint a rokkantsági nyugdíjast.

A jövedelmi adatok tekintetében a megkérdezettek személyes jövedelme, és az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem alapján képzett harmadok képezték a lehetséges magyarázó változók körét. A kontrollálatlan hatásokat tekintve a személyes jövedelmek alapján képzett relatív pozíciónak volt jelentősebb szerepe a rokkantosításban. Az alacsonyabb jövedelmi harmadokban volt a legnagyobb az esélye annak, hogy valaki belépjen a rokkantsági nyugdíjasok körébe. A többváltozós modellben azonban ezek a hatások eltűntek.

A település regionális elhelyezkedésének a modellünkben nem volt meghatározó szerepe, noha a kétváltozós összefüggések alapján erre számítottunk. Közismert, hogy a rokkantsági nyugdíjasok regionális eloszlása jól követi a régiók fejlettségének mintázatát, azaz azokban a régiókban magasabb a rokkantsági nyugdíjasok aránya, ahol a gazdasági fejlettséget jelző mutatók alacsonyabbak, amely régiók magasabb munkanélküliséggel küzdenek. Ennek ellenére a többváltozós modellben eltűnik a keleti régiók és a Dél-Dunántúl hátránya, pontosabban a modellben szereplő változók hatása mellett a regionális különbségek már nem kimutathatók. A településtípus hatása viszont megmaradt és némiképpen módosult is. Míg a két változós hatásokat tekintve Budapest és vidék között volt legélesebb a törésvonal, addig a több változós modellben erőteljesebben elváltak egymástól a településtípus szerinti jellemzők a vidéki térségben is. A rokkantosítás esélyei a települési hierarchián felfelé haladva növekednek.

A háztartás struktúráját tekintve az egyedülállók esélyei a legmagasabbak arra, hogy rokkantsági nyugdíjassá váljanak (10. táblázat)

10. táblázat
A rokkantsítást meghatározó társadalmi ismérvek ²⁷
N=2304

Társadalmi ismérvek 2001-ben	Kontrollálatlan hatások		Kontrollált hatások	
	Rokkantsági nyugdíjas	Inaktív	Rokkantsági nyugdíjas	Inaktív
	ß	ß	ß	ß
<i>Neme és korcsoportja</i>				
40-44 év közötti nő (R)				
40-44 év közötti férfi	0,199	0,291	0,286	0,260
45-49 év közötti nő	0,841**	-0,243	0,658*	-0,478
45-49 év közötti férfi	0,709**	-0,082	0,431	-0,190
50-54 év közötti nő	1,335***	0,262	1,174***	0,168
50-54 év közötti férfi	1,668***	-0,303	1,591***	-0,445
<i>Mindennapokat korlátozó betegség</i>				
Nem volt (R)				
Volt	1,540***	0,278	1,240***	0,253
<i>Legalább egyszer több, mint 3 hónapig tartó betegállomány 1990 óta</i>				
Nem volt (R)				
Volt	1,298***	0,718*	1,293***	0,598
<i>A jelenlegi (2001) foglalkozás jellege</i>				
Vállalkozó	0,979***	0,810**	0,704*	0,362
Fizikai munkát végez	1,305***	1,178***	0,902***	0,425
Szellemi munkát végez (R)				
<i>Volt-e munkanélküli élete során?</i>				
Nem volt (R)				
Volt	0,423	0,912***	-0,106	0,468**
<i>A munkahely szektora</i>				
Állami (R)				
Nem állami	0,409**	0,564***	0,301	0,447**
<i>Aggódik-e a munkahelyének elvesztése miatt?</i>				
Igen	0,716***	0,448**	0,472**	0,157
Nem (R)				
<i>Mennyire elégedett a munkájával?</i>				
Elégedett, inkább elégedett (R)				
Elégedetlen, inkább elégedetlen	0,676***	0,713***	0,191	0,199

²⁷ *** = sig < 0,01; ** = sig<0,05; * = sig<0,1

Korai nyugdíjba vonulás

10. táblázat folytatása

<i>Társadalmi ismérvek 2001-ben</i>	<i>Kontrollálatlan hatások</i>		<i>Kontrollált hatások</i>	
	<i>Rokkantsági nyugdíjas</i>	<i>Inaktív</i>	<i>Rokkantsági nyugdíjas</i>	<i>Inaktív</i>
	β	β	β	β
<i>Személyes jövedelem harmadok</i>				
Alsó	0,875***	1,507***	0,238	1,001***
Középső	0,784***	0,790***	0,416	0,582*
Felső (R)				
<i>Ekvivalens jövedelem harmadok</i>				
Alsó	0,438**	1,237***	-0,227	0,279
Középső	0,387**	0,416	-0,122	-0,166
Felső (R)				
<i>A lakóhely regionális elhelyezkedése</i>				
Közép-Magyarország (R)				
Közép-és Nyugat Dunántúl	-0,006	-0,103	-0,524	-0,483
Dél-Dunántúl és Dél-Alföld	0,711***	0,113	0,175	-0,083
Észak-Alföld és Észak-Magyarország	0,756***	0,524**	0,307	0,104
<i>A lakóhely településtípusa</i>				
Budapest (R)				
Megyeszékhely	1,011***	-0,201	1,351***	-0,100
Város	1,046***	0,342	1,235**	0,126
Falu	0,956***	0,486*	0,872*	0,089
<i>Háztartási szintű aktivitás</i>				
Egyedülálló	0,837***	0,833**	0,861*	0,339
Csak aktív van (R)				
Aktív és inaktív is van	-0,440**	0,346	-0,306	0,300
Csak inaktív van	0,036	0,596**	0,128	0,241
<i>A társ aktivitási státusza</i>				
Nincs társ	0,575***	0,366*	-0,060	0,109
Van társ és aktív (R)				
Van társ és inaktív	0,642***	0,390*	0,140	0,106
<i>18 éves és fiatalabb a háztartásban</i>				
Nincs (R)				
Van	-0,755***	-0,034	-0,168	-0,287
<i>Nagelkerke</i>			19,4	

10. KORAI NYUGDÍJAZÁS

10.1. KORAI NYUGDÍJAZÁS 2001 ÉS 2004 KÖZÖTT

A 2002–2004 között öregségi nyugdíjassá válók száma az ONYF adatai szerint 169 ezer főt tett ki. A nyugdíjba vonulók életkori eloszlása sokkal meredekebb, mint a rokkantsági nyugdíjassá válók esetében. Ennek az az oka, hogy az öregségi vagy öregségi jellegű nyugdíjak folyósításának feltételei között szerepel egy alsó korhatár, ami alatt az ellátást nem lehet igénybe venni, és a nyugdíjba vonulók meghatározó része ennek a korhatárnak az elérésével lép ki a munkapiacról. A különböző éveket megjelenítő görbék csak a nőknél nem esnek egybe, mert a nyugdíjkorhatár folyamatos emelése következtében a jellemző kilépési életkor évről évre feljebb tolódik. Az egyes korévekre meghatározott öregségi nyugdíjkorhatárral van összefüggésben az is, hogy 2003-ban a többi évhez képest sokkal kevesebb nő nyugdíjának folyósítását kezdték meg (22–23. ábrák).

Az öregségi nyugdíjrendszerbe belépők jellemző életkora alapján megállapíthatjuk, hogy a tényleges nyugdíjba vonulási életkor sokkal inkább kötődik az előrehozott, mint az öregségi nyugdíjkorhatárhoz. A férfiaknál ez mindhárom vizsgálati évben a 60. életkor, a nőknél 56. és 59. év közötti életkor a legjellemzőbb. Ez utóbbin belül a születési évjáratok különböző években történő kivonulási hulláma határozza meg a legjellemzőbb életkort.

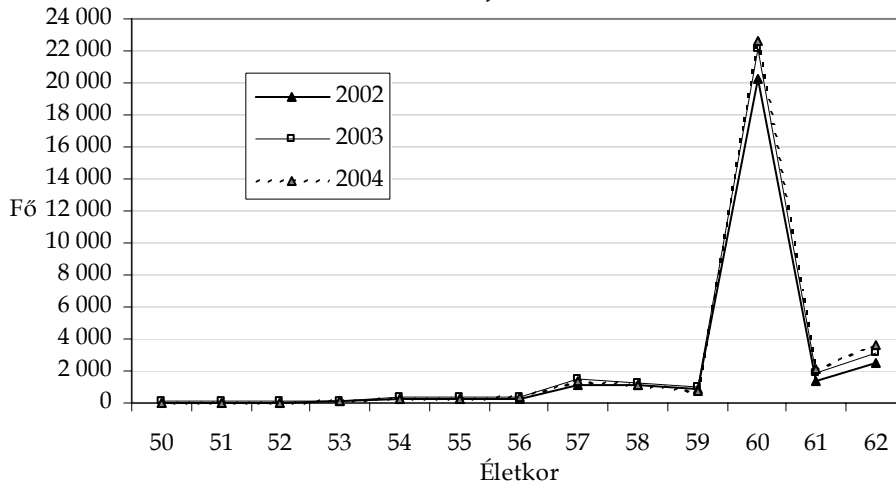
Tanulmányunk ezen fejezetében azokra a nyugdíjazási esetekre fókuszálunk, amelyek az öregségi nyugdíjkorhatár előtti kilépéseket fedik le, azaz azt vizsgáljuk, mivel magyarázhatjuk azt, hogy ilyen sokan éltek 2002 és 2004 között az előrehozott nyugdíjazás intézményének lehetőségével.

Korai nyugdíjba vonulás

22. ábra

Az öregségi vagy öregségi jellegű nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben

Férfiak

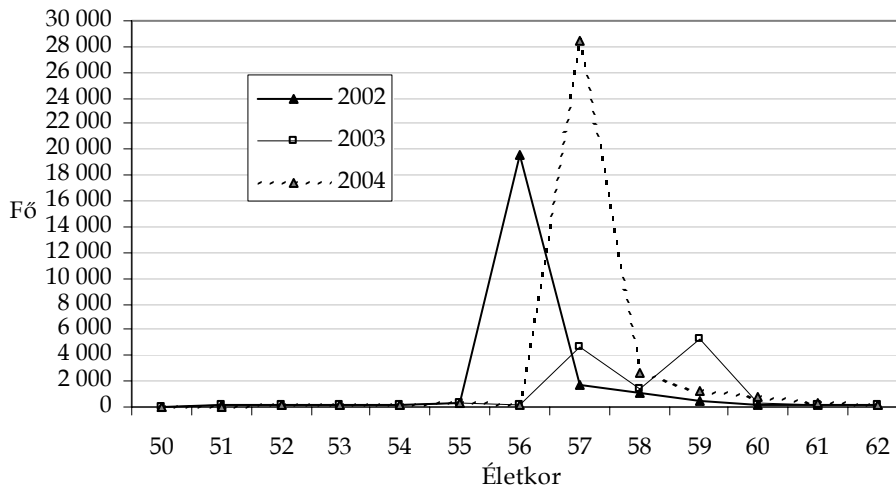


Forrás: NYUGDMEG adatállományok, ONYF; – saját számítás.

23. ábra

Az öregségi vagy öregségi jellegű nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben

Nők



Forrás: NYUGDMEG adatállományok, ONYF; – saját számítás.

10.2. A KORAI NYUGDÍJAZÁS²⁸ MAGYARÁZÓ TÉNYEZŐI

Az időskori nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjba vonulást vizsgáló korábbi kutatásaink arra világítottak rá, hogy az idősödő korosztályok tisztában vannak a nyugdíjrendszer adta lehetőségekkel, pontos ismereteik vannak arra vonatkozólag, hogy a korhatár előtt milyen ellátási formák igénybevételevel, milyen életkorban tudnak kilépni a munkaerőpiacról. A nyugdíjazás időzítésére és körülményeire vonatkozóan sokaknak pontos elképzeléseik vannak, és nagy részük ezeket realizálni is tudja. 2001-ben a nyugdíjkorhatárnál fiatalabb, de már nyugdíjas népességnek több, mint a fele (53%) válaszolta azt, hogy nyugdíjazása időpontjának megválasztása alapvetően a saját döntése volt. Az egyéni preferenciákat figyelmen kívül hagyó munkaadói döntés mindössze az esetek 14%-ában fordult elő (*Monostori, 2007*). Ebből természetesen nem következtethetünk arra, hogy az „idő előtti” nyugdíjba vonulásban nincsenek jelen kényszerítő körülmények, hiszen egyéni döntések is születhetnek annak alapján, hogy a munkaerő-piaci karrier kevesebb anyagi és egyéb lehetőséget és biztonságot nyújt, mint a korai nyugdíjazás. Azt mindenesetre jelzi az adat, hogy a korai nyugdíjba vonulásban meghatározó szerepe van az egyéni szándékoknak, azaz annak, hogy az egyének szeretnék-e korhatár előtt nyugdíjba menni.

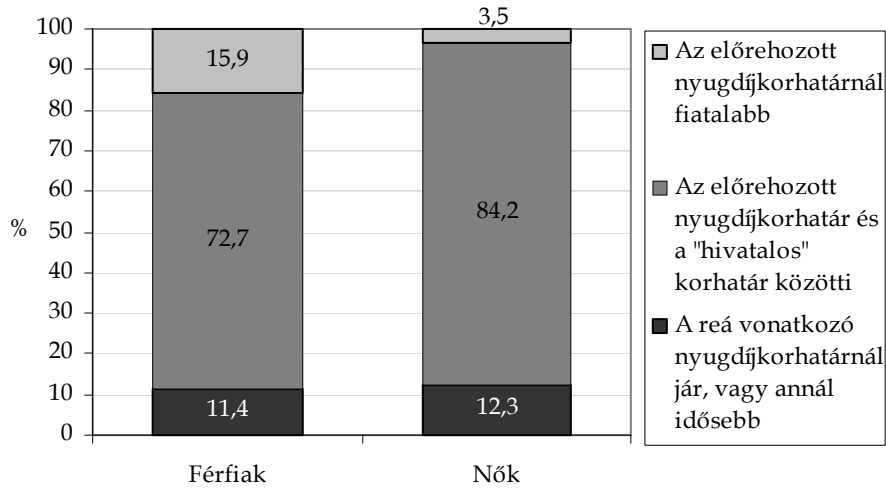
A nyugdíjba lépés „vagyott” időpontjának előrehozása már az 1990-es évek közepén is jellemző volt, ami a 2000-es évek első felére még általánosabbá vált. A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabb népesség körében 1995-ben 40%, 2001-ben 80%, 2004-ben pedig 70% volt azoknak az aránya, akik a reájuk vonatkozó öregségi korhatárnál fiatalabb életkort jelölték meg „vagyott” nyugdíjazási életkorként (*Tóth, 1996; Monostori, 2007*).

A korai nyugdíjazás vágya és a tényleges nyugdíjazás időpontja közötti szoros kapcsolatra utalnak azok a számításaink, amelyek azt mutatják, hogy a vizsgált időszakban történt öregségi nyugdíjazásoknak meghatározó része korhatár alatti nyugdíjazás volt (24. ábra).

²⁸ A korai nyugdíjazási formáknál minden olyan nyugdíjat figyelembe veszünk, amely a hivatalos időskori nyugdíj előtt igénybe vehető, kivéve a rokkantsági nyugdíjat.

Korai nyugdíjba vonulás

24. ábra
A 2002 és 2004 között nyugdíjba vonulók életkora a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárok szerint



Forrás: ONYF NYUGDMEG adatbázisa, – saját számítás.

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy ebben az időszakban már nem az a legfontosabb kérdés, milyen társadalmi ismérvek határozzák meg a korai nyugdíjazást, hanem az, hogy vajon milyen okokra vezethető vissza, hogy a korai nyugdíjazás szándéka ilyen elterjedtté vált, mi az oka annak, hogy ebben az időszakban sokkal inkább az előrehozott időskori nyugdíj korhatára bizonyult meghatározónak a nyugdíjazás időpontját illetően, mint a „hivatalos” korhatár. Ezért tanulmányunk ezen fejezetében arra próbálunk rávilágítani, milyen okok állnak a korai nyugdíjba vonulás „vágya” mögött.

10.2.1. A KORAI NYUGDÍJBA VONULÁS SZÁNDÉKA

A vizsgált népességet ez esetben a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb, de még nem nyugdíjas népességre szűkítettük.²⁹ Ahogy korábban is említettük, 2001-ben ennek a csoportnak közel 80%-a a rá vonatkozó öregségi korhatár előtt szeretett volna nyugdíjba menni (11. táblázat).

11. táblázat

A nyugdíjazás „vagyott” időpontjának viszonya a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz, 2001 (%)
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése**	2001		
	férfi	nő	Összesen
A nyugdíjkorhatár előtt	76,9	82,1	80,0
A nyugdíjkorhatárkor vagy később	23,1	17,9	20,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	625	925	1551

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

Megjegyzések: A hivatalos nyugdíjkorhatárt minden születési évjáratra, férfiakra és nőkre külön számítva határoztuk meg. Az egyénre vonatkozó nyugdíjkorhatár ettől eltérhet, hiszen az a munkaerő-piaci pályafutás függvényében az „általánostól” korábbi is lehet.

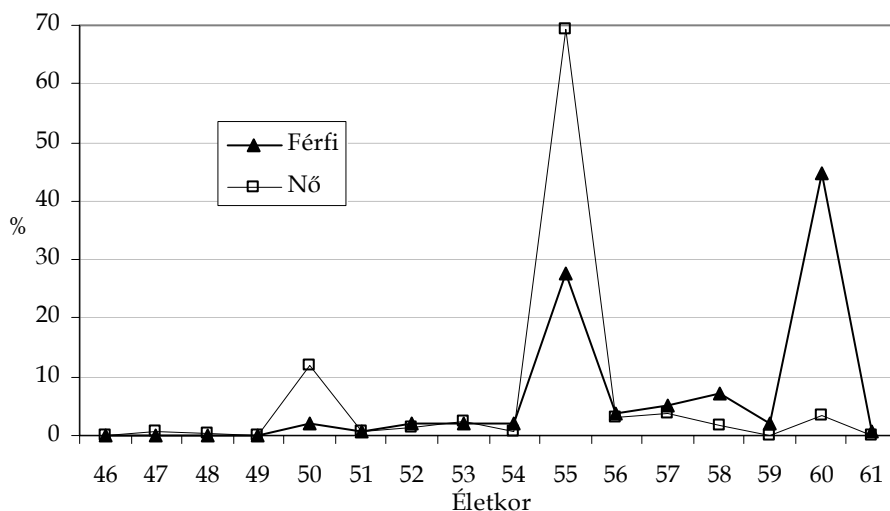
2001-ben és 2004-ben a nyugdíjba vonulás „vagyott” időpontjára a kérdezettek metrikus és szöveges választ is adhattak. Ez utóbbiakat a következőképpen soroltuk be: 1. minél előbb = a hivatalos nyugdíjkorhatár előtt; 2. minél később = a hivatalos nyugdíjkorhatárkor vagy azután; 3. akkor, amikor előreláthatólag nyugdíjba megy = a hivatalos nyugdíjkorhatárkor vagy azután; 4. amíg egészségileg bírja = a hivatalos nyugdíjkorhatárkor vagy azután. A szöveges válaszok együttes előfordulási gyakorisága mindkét évben 1/3 körüli volt.

²⁹ 2001-ben a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb férfiak 51 és 61 év, a nők pedig 47-57 év közöttiek. A kijelölés során azért nem egységes a férfiak és a nők korcsoportjának kiválasztása, mert a két nemre vonatkozó nyugdíjkorhatárok annyira eltérőek, hogy ugyanazon korú férfiak és nők közül a nők 4 évvel korábban nyugdíjba vonulhatnak. Mivel úgy véljük, hogy a nyugdíjazással kapcsolatos attitűdöket a nyugdíjkorhatártól való távolság erősen befolyásolja, ezért a vizsgált korosztályt a nyugdíjkorhatártól való távolság alapján definiáltuk. Ez a módszer az időbeli összehasonlításkor is szokásos, éppen a nyugdíjkorhatár férfiaknál enyhébb, a nőknél meredekebb emelkedése miatt.

Közelebb vihet a jelenség megértéséhez, ha megvizsgáljuk, milyen életkorban szeretnének legtöbben kilépni a munka világából. 2001-ben a nők leggyakrabban az 50. és az 55. életévet említették. 2001-ben a korai nyugdíjazást preferálók közel 70%-a jelölte meg az 55. évet, amely hosszú évtizedeken keresztül volt a hivatalos nyugdíjkorhatár. Annak ellenére jelölték a nők ezt meg ilyen sokan, hogy ez az életkor a legtöbbjük esetében még az előrehozott és a korengedményes nyugdíj feltételeinek sem felel meg, hiszen az általunk vizsgált korosztályok legkorábban 56-57 éves korban élhetnek ezekkel a nyugdíjazási formákkal. Feltételezhetjük tehát, hogy az 55 éves kor jelölése a korábbi évtizedek gyakorlatának megszokásából ered, azaz átmeneti jelenségnek számít, hiszen vizsgálatunk időpontjában még nagyon közel volt a nyugdíjtörvény életbe lépése, a nőknél a folyamatos korhatár emelés szakasza – a vizsgálati évben – még nem is záródott le.

A férfiaknál 2001-ben az 55 és 60. életév emelkedik ki, mint a leggyakrabban preferált korai nyugdíjazási életkor. A férfiaknál a 60. életév volt hosszú időn keresztül a hivatalos nyugdíjkorhatár, aminek bizonyára fontos szerepe van éppen a 60. életkor jelölésében. Ugyanakkor a férfiak előrehozott nyugdíjkorhatára 2001-ben szintén 60 év, azaz ők ezekben az években az egyéb feltételek fennállása esetén már elmehetnek nyugdíjba. A férfiak körében az 55. év gyakori említése viszont meglepő, hiszen az általunk vizsgált korosztályokban ez az életkor az előrehozott és a korengedményes nyugdíjkorhatárnál is alacsonyabb, azaz ebben az életkorban ezen években nem lehetett nyugdíjjogosultságot szerezni (25. ábra).

25. ábra
 A vágyott nyugdíjazási életkor, 2001-ben
 (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)



Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

Összefoglalva talán azt lehetne mondani, hogy a korai nyugdíjazás iránti vágy ilyen mértékű kiterjedésében jelentős szerepet játszik az, hogy vizsgálatunk időpontja olyan átmeneti időszakra esik, amikor a nyugdíjkorhatár radikális emelése még nem vált megszokottá. Talán sokan úgy érzik, hogy „rosszabbul jártak” a korábbi generációkhoz képest, és ezért minél előbb szeretnének kilépni a munkaerőpiacról. Azt az életkort preferálják, amely a náluk idősebbek számára a hivatalos korhatár volt. Ugyanakkor a nyugdíjrendszer ismeretére vall, hogy mind a férfiak, mind a nők elég nagy számban jelöltek meg olyan életkort is, amely a korai nyugdíjazás egy-egy formájának korhatára. Az idősebb korosztályok követik a törvényi változásokat; tisztában vannak azokkal a lehetőségekkel, amelyek a hivatalos korhatár előtti nyugdíjazást jelenthetik számukra.

Milyen tényezők határozzák meg a korai nyugdíjba vonulás szándékát? Erre a kérdésre próbálunk választ találni a fejezet következő részében. Elsőként az állapíthatjuk meg, hogy a nők körében magasabb (82%) azoknak az aránya, akik még a hivatalos korhatár előtt sze-

retnének kilépni a munkaerőpiacról, mint a férfiak (77%) körében (11. táblázat). A nőknél meredeken emelkedő nyugdíjkorhatár többeket ösztökél arra, hogy mielőbb megpróbáljanak kilépni a munka világából, hiszen – az 1998-ig érvénybe lévő jogszabályok szerint – bizonyos korosztályok csak sokkal később mehetnének nyugdíjba a korábban tervezettnél. Pl. az 1945-ben született nők az 1998 előtt érvényes jogszabályok értelmében 2000-ben 55 évesen, míg az új jogszabályok szerint csak 5 évvel később, 2005-ben érik el a hivatalos öregségi nyugdíjkorhatárt. Még nagyobb a különbség az 1947-ben született nőknél, akik a korábbi törvény értelmében 2002-ben, míg az „új” törvény szerint csak 2009-ben, 62 évesen érik el a nyugdíjkorhatárt.

Az életkor csak a nők esetében jelentett differenciáló tényezőt a nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjba vonulás preferálásánál. A férfiaknál az idősebbek és a fiatalabbak is hasonló arányban akartak korábban nyugdíjba menni, míg a nőknél az idősebbek körében magasabb volt a korhatár előtti nyugdíjba vonulást preferáló aránya (12. táblázat).

12. táblázat
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése korcsoportonként (%)
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Társadalmi ismérvek	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
<i>Férfiak</i>				
A nyugdíjkorhatártól legfeljebb 5 évre	77,1	(22,9)	100,0	210
A nyugdíjkorhatártól 6–10 évre	76,7	23,3	100,0	415
<i>Nők</i>				
A nyugdíjkorhatártól legfeljebb 5 évre	86,1	13,9	100,0	357
A nyugdíjkorhatártól 6–10 évre	79,6	20,4	100,0	569

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

A mindennapokat korlátozó betegség és a korai nyugdíjazás iránti vágy tekintetében is a nőknél találtunk szorosabb összefüggést. A betegségről beszámoló nők esetében jellemzőbb volt, hogy korábban akartak nyugdíjba menni, mint akik nem voltak betegek. A férfiaknál

is megfigyelhető ez, de a betegek és a nem betegek közötti különbség kisebb volt (13. táblázat).

13. táblázat
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a mindennapokat korlátozó betegség előfordulása szerint
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Társadalmi ismérvek	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
<i>Férfiak</i>				
Beteg	79,8	(20,2)	100,0	161
Nem beteg	75,8	24,2	100,0	464
<i>Nők</i>				
Beteg	88,6	(11,4)	100,0	259
Nem beteg	79,5	20,5	100,0	666

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

A 2001-es aktivitási státusz a férfiak körében erőteljesebben differenciált. Az inaktívaknak nagyobb aránya akart a reá vonatkozó korhatár előtt nyugdíjassá válni, mint a dolgozóknak. A nőknél kisebb volt az inaktívak és a dolgozók közötti különbség. Ennek az lehet az oka, hogy az inaktív nők körében feltehetően többen vannak azok, akik töredezettség miatt nem szerezték meg a korai nyugdíjazáshoz szükséges szolgálati időt,³⁰ így ők nem is törekedhetnek a mielőbbi nyugdíjazásra. A dolgozók körében fontos szerepe van a foglalkozás jellegének. Mind a férfiak, mind pedig a nők körében a fizikai munkát végző alkalmazottak lépnek ki a legnagyobb arányban mihamarabb a munkaerőpiacról, míg a szellemi foglalkozásunk körében a legkisebb a korai nyugdíjazást preferáló aránya. A munkával való elégedettség csak a nőknél játszik szerepet a nyugdíjazás időzítésével kapcsolatos véleményformálásban. A munkájukkal elégedetlenek 90%-a szeretne mielőbb nyugdíjba menni, míg azok körében,

³⁰ A korai nyugdíjazási formákra való jogosultsági feltételek hosszabb szolgálati időt írnak elő, mint a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz kötődő időskori nyugdíjnál.

akik ennél pozitívabban viszonyulnak munkájukhoz, 10%-kal alacsonyabb a mutató értéke. A munkahely elvesztésével kapcsolatos aggodalmak a nőknél bizonyultak valamivel erőteljesebb differenciáló tényezőnek. Hiszen a munkahely elvesztése miatt aggódók, és az attól nem tartók között közel 10% pontos különbség van.

14. táblázat

*A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a 2001-es aktivitás és a munkaerő-piaci jellemzők szerint
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)*

Társadalmi ismérvek	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
<i>Férfiak</i>				
Dolgozik	75,4	24,6	100,0	553
Vállalkozó	73,0	(27,0)	100,0	104
Alkalmazott, fizikai munkát végez	79,7	20,3	100,0	295
Alkalmazott, szellemi munkát végez	67,6	(32,4)	100,0	148
Munkájával elégedetlen	73,6	(26,4)	100,0	129
inkább elégedett	76,9	23,1	100,0	255
elégedett	74,0	(26,0)	100,0	159
Munkája elvesztése miatt nem aggódik	74,8	25,2	100,0	242
kicsit aggódik	73,6	(26,4)	100,0	159
nagyon aggódik	78,9	(21,1)	100,0	119
Inaktív	88,2	(11,8)	100,0	73
Életpályája során volt már munkanélküli	82,3	17,7	100,0	234
nem volt munkanélküli	73,6	26,4	100,0	392
<i>Nők</i>				
Dolgozik	81,5	18,5	100,0	792
Vállalkozó	(78,8)	(21,2)	100,0	54
Alkalmazott, fizikai munkát végez	86,1	(13,9)	100,0	338
Alkalmazott, szellemi munkát végez	78,0	22,0	100,0	398
Munkájával elégedetlen	89,5	10,5	100,0	172
inkább elégedett	79,8	20,2	100,0	343
elégedett	78,6	21,4	100,0	266
Munkája elvesztése miatt nem aggódik	77,1	22,9	100,0	317
kicsit aggódik	84,0	(16,0)	100,0	260
nagyon aggódik	86,2	(13,8)	100,0	206
Inaktív	85,5	(14,5)	100,0	134
Életpályája során volt már munkanélküli	83,4	16,6	100,0	301
nem volt munkanélküli	81,4	18,6	100,0	624

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

Az életpálya során előforduló munkanélküliséget a nem nyugdíjas népesség egészén vizsgáltuk. A munkanélküliségre vonatkozó változó csak a férfiaknál differenciál. Akik már megélték a munkanélküliséget, azok körében nagyobb a korai nyugdíjazást preferálók aránya. A nők preferenciáit ez nem befolyásolta (14. táblázat).

A személyes jövedelmi harmadok³¹ szerint vizsgálva mind a férfiak, mind pedig a nők esetében vannak különbségek. Mindkét nemnél a legfelső jövedelmi harmadban volt a legalacsonyabb a korai nyugdíjazást preferálók aránya. Az alsó és a középső harmad között viszont nem volt különbség a korai nyugdíjazást preferálók arányában (15. táblázat).

15. táblázat
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a 2001-es jövedelmi harmadok szerint (%)
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Személyes jövedelem	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
<i>Férfiak</i>				
Alsó jövedelmi harmad	80,1	(19,9)	100,0	121
Középső jövedelmi harmad	82,1	(17,9)	100,0	172
Felső jövedelmi harmad	71,7	28,3	100,0	272
<i>Nők</i>				
Alsó jövedelmi harmad	85,3	(14,7)	100,0	294
Középső jövedelmi harmad	86,4	(13,6)	100,0	280
Felső jövedelmi harmad	74,7	25,3	100,0	262

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

A háztartási jövedelmek vonatkozásában nagyon hasonló eredményre juthatunk, hiszen az ekvivalens jövedelmi harmadok esetén is a legmagasabb harmadra tartozók körében volt a legkisebb a korai nyugdíjazást preferálók aránya (16. táblázat).

³¹ A személyes jövedelmi harmadokat azoknak a körében alakítottuk ki, akik 2001-ben nem voltak nyugdíjban, és legfeljebb 10 évvel fiatalabbak a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárnál, de még nem érték el a nyugdíjkorhatárt.

Korai nyugdíjba vonulás

16. táblázat (%)
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a 2001-es jövedelmi harmadok szerint
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Ekvivalens jövedelem	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
<i>Férfiak</i>				
Alsó jövedelmi harmad	81,1	(18,9)	100,0	190
Középső jövedelmi harmad	79,8	(20,2)	100,0	169
Felső jövedelmi harmad	73,2	26,8	100,0	208
<i>Nők</i>				
Alsó jövedelmi harmad	85,1	(14,9)	100,0	258
Középső jövedelmi harmad	85,3	(14,7)	100,0	313
Felső jövedelmi harmad	76,0	24,0	100,0	262

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

A háztartási jellemzőkön belül a háztartás gazdasági aktivitás szerinti struktúráját, a 18 év alatti gyermekek számát és a partner aktivitási formáját vizsgáltuk meg. Ezek vonatkozásában feltételezésünk szerint több hatás együttes jelenlétével kell számolnunk. A háztartásban élő inaktívak jelenléte - különösen ha azok gyermekek - a jövedelem maximalizálására készítheti a nyugdíjkorhatár előtt állókat, így azt feltételezhetjük, hogy ameddig lehet, a munkaerőpiacon akarnak maradni. Másrészt viszont, korábbi kutatásaink arra mutattak rá, hogy ha a kérdezett partnere inaktív - ez az esetek többségében nyugdíjas státuszt jelent - akkor a korai nyugdíjazás preferálása gyakoribb, azaz az idősödő korosztályok megpróbálják nyugdíjazásuk időzítését összehangolni, és ha valamelyikük már nyugdíjba vonult, akkor ők is a munkaerőpiacról történő kilépésre törekednek (Monostori, 2007). Kérdéses, hogy ezek hogyan hatnak együttesen, illetve van-e e tekintetben különbség férfiak és a nők között.

Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a férfiak esetében a háztartási jellemzők kevésbé differenciálnak. Legnagyobb különbséget a tekintetben tapasztalhatunk, hogy van-e a háztartásban 18 éves és fiatalabb gyermek. Ha igen, akkor valamivel kisebb az aránya a korai nyugdíjazást preferálóknak, bár a különbség nem túl jelentős. A partner aktivitása a férfiaknál nem játszik jelentős szerepet, hiszen alig

valamivel magasabb a nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjazásra 'vagyók' aránya azoknál, akiknek nem dolgozik a társa, mint azoknál, akiknek partnere még a munkaerőpiacon van. Némiképpen árnyalja a képet, ha megvizsgáljuk a partner 2004-es aktivitását is. Ha a partner 2001 és 2004 között vált inaktívvá – ez az esetek meghatározó részében a nyugdíjassá válást jelenti – akkor feltételezhetjük, hogy a 2001-es nyugdíjterveknél ennek már lehetett szerepe. Ezért két részre bontottuk azokat, akiknek 2001-ben még dolgozott a társa. Az elsőbe kerültek, akiknek még 2004-ben is dolgozott a párja, a másodikba pedig azok, akiknek nem. Az így kapott eredmények már világosabban rámutatnak arra, hogy a párok megpróbálják összehangolni nyugdíjba vonulásuk időpontját. Azoknak, akiknek 2001-ben és 2004-ben is dolgozott a párjuk 75%-a, míg azoknak akiknek 2001 és 2004 között lett inaktív a párja 81%-a preferálta a korai nyugdíjazást.

A nők esetében a nyugdíjazás időzítésének tervét valamivel erőteljesebben határozzák meg a háztartási jellemzők, legalábbis ami a partner és a háztartásban élők aktivitását illeti. A partner aktivitását tekintve azok körében leggyakoribb (85%) a korai nyugdíjba 'vagyók' aránya, akiknek párjuk nem dolgozik. A magas mutatót ez esetben is feltételezhetően a párok nyugdíjba vonulási időpontjának összehangolása eredményezi (17. táblázat). Ezt igazolja az is, hogy azok körében, akiknek a párja 2001 és 2004 között vált inaktívvá, szintén magas (88%) a korai nyugdíjazást preferálók aránya.

Korai nyugdíjba vonulás

17. táblázat
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a háztartás 2001-es jellemzői szerint (%)
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Háztartási jellemzők	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatár vagy később	Összesen	
Férfiak				
A háztartásban élők aktivitása				
Egyedülálló	(78,7)	(21,3)	100,0	54
Csak aktív van	77,5	(22,5)	100,0	180
Aktív és inaktív is van	74,5	25,5	100,0	241
Csak inaktív van	79,0	(21,0)	100,0	174
A partner aktivitása				
Nincs együtt élő társ	77,3	(22,7)	100,0	93
Van és dolgozik	75,3	24,7	100,0	353
Van és nem dolgozik	79,7	(20,3)	100,0	201
18 éves és fiatalabb gyermek a háztartásban				
Van	72,8	(27,2)	100,0	124
Nincs	77,9	22,1	100,0	501
Nők				
A háztartásban élők aktivitása				
Egyedülálló	76,9	(23,1)	100,0	70
Csak aktív van	83,3	(16,7)	100,0	251
Aktív és inaktív is van	83,0	17,0	100,0	384
Csak inaktív van	80,8	(19,2)	100,0	220
A partner aktivitása				
Nincs együtt élő társ	78,2	21,8	100,0	235
Van és dolgozik	81,5	18,5	100,0	452
Van és nem dolgozik	86,9	(13,1)	100,0	238
18 éves és fiatalabb gyermek a háztartásban				
Van	78,9	(21,1)	100,0	210
Nincs	83,0	17,0	100,0	716

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

A nyugdíjba vonulás időzítésével kapcsolatos attitűdöket az is meghatározhatja, hogy az idősödő népességnek milyen elképzelései vannak a nyugdíjba vonulást követő évekre vonatkozóan. Az egyik legfontosabb kérdés az, hogy mennyiben tekintik a nyugdíjba vonulást a munka világából való kivonulásnak. Vannak-e elképzeléseik arra vo-

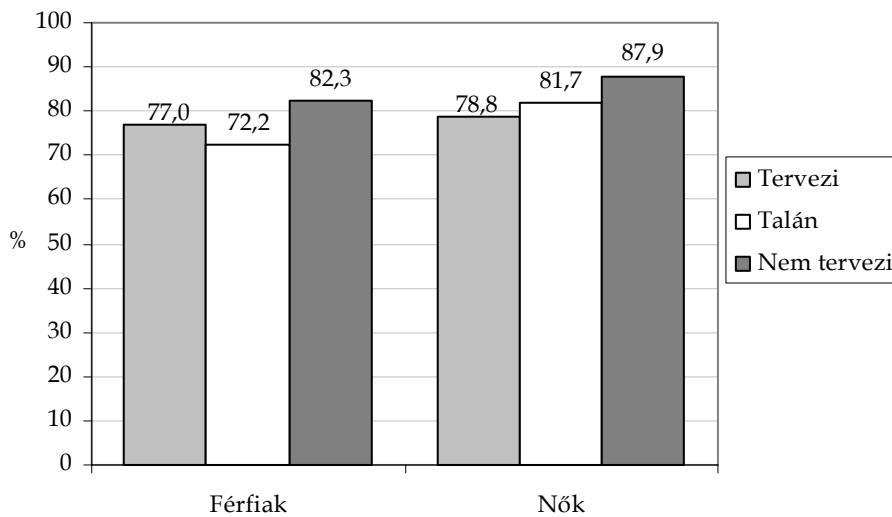
natkozóan, hogy a nyugdíj mellett valamilyen munkát fognak majd végezni. Az általunk elemzett adatfelvételben a nyugdíjazást követő 5-10 évre vonatkozóan kérdezték az ilyen irányú elképzeléseket.³² Azt feltételeztük, hogy azok körében magasabb a korai nyugdíjazást preferálók aránya, akik valamilyen munkavégzést terveznek. Ők talán azt gondolják, hogy ha fiatalabb korban mennek nyugdíjba, akkor nagyobb az esélyük arra, hogy valamilyen munkajövedelemmel egészítsék ki a nyugdíjukat. Adataink ezt az érvelést nem támasztják alá, hiszen mind a férfiak, mind pedig a nők esetében azok körében volt a legmagasabb a korai nyugdíjazást preferálók aránya, akik nem terveznek nyugdíj utáni munkavállalást (26. ábra). Emögött az a strukturális ok áll, hogy azok terveznek legkevésbé munkavállalást, akik már a nyugdíjazás előtt is rosszabb munkapiaci pozícióban voltak, az ő körükben pedig a legmagasabb a korai nyugdíjazást preferálók aránya. Azaz, akik rosszabb munkaerő-piaci pozícióban vannak, kisebb erőforrásokkal rendelkeznek azok tudják, hogy nem számíthatnak a nyugdíj melletti munkavállalásra sem, így azt kisebb arányban is tervezik.

A kérdésre adott választ persze az is befolyásolhatja, hogy az emberek nem szívesen nyilatkoznak azokról a terveikről, amelyek esetleg nem a hivatalos, bejelentett munka világára vonatkoznak. A fekete-munkára vonatkozó becslések éppen az idősebb korosztályok átlagosnál magasabb részvételére utalnak (Scharle, 2008). Feltételezhetjük tehát azt is, hogy a nyugdíj mellett fekete munkát végzők aránya sem elhanyagolható. Ha pedig ez így van, akkor a nyugdíj melletti munkát

³² A kérdőívben feltett kérdés a következőképpen szólt. 'Tervezi-e azt, hogy nyugdíj mellett 1.) teljes vagy részmunkaidőben munkát vállal alkalmazottként? 2.) valamilyen vállalkozásba kezd? 3.) kötetlen munkaidőben munkát vállal (pl. hazavihető, alkalmi, idegymunkát, megbízást)? 4.) mezőgazdasági jellegű jövedelemkiegészítő munkát végez? Három válaszlehetőség volt felkínálva: 1.) igen, tervezi; 2.) talán; 3.) nem tervezi. Az összevonás során azokat soroltuk a 'nem tervezi' választ adók közé, akik minden munkaformára ezt a választ adták. A 'talán' válaszlehetőségbe azok sorolódtak, akik legalább egy helyen ezt jelölték meg, és sehol máshol nem válaszoltak 'igen tervezi' válasszal. Az 'igen, tervezi' kategóriába pedig azok kerültek, akik legalább egy helyen ezt jelölték. A nyugdíj melletti munkavállalást tervezők aránya meglepően magas volt, különösen a férfiak körében. A férfiak fele, a nőknek pedig 39%-a tervezte a munkavállalást. A férfiaknak közel egynegyede, a nőknek harmada válaszolta, hogy nem tervezi a nyugdíj melletti munkavégzést.

tervezők aránya is magasabb lehet annál, mint amit adataink mutatnak. És az sem bizonyítható, hogy ha a fekete munkára vonatkozó terveket is mérni tudnánk, akkor is a munkát nem tervezők körében lenne a legmagasabb a korai nyugdíjba vonulást preferálók aránya. Más oldalról persze az is a bizonytalanságunkat növeli, hogy beszélhetünk-e egyáltalán a fekete -munka tervezéséről. Sok esetben valószínűleg nem is tervezésről van szó, hanem arról, hogy adódnak olyan alkalmak, amelyekkel a „fiatalabb nyugdíjasok” élnek. Ilyen lehet például a gyermekfelügyelet, takarítás, építkezésen való részvétel, kisebb barkácsolási munkák, stb.

26. ábra
A korai nyugdíjazást preferálók aránya a nyugdíjba vonulás utáni munkavállalási tervek szerint, 2001
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)



Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

10.2.2. MIÉRT AKARNAK AKTÍV KORBAN NYUGDÍJBA VONULNI AZ IDŐSEBB
KOROSZTÁLYOK – AHOGYAN AZ ÉRINTETTEK LÁTJÁK

Az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvétel lehetőséget ad arra, hogy megvizsgáljuk, mivel magyarázzák a korai nyugdíjazást preferálók a nyugdíjba vonulás időzítésére vonatkozó elképzeléseiket. Vizsgáltunk első lépésében a lehetséges okokat két csoportba soroltuk. Az egyik csoportba kerültek azok, amelyek a munka világának „taszító” oldalához kapcsolódnak, a másodikba pedig azok, amelyek a nyugdíjas lét vonzó oldalait jelenítik meg. Ezen belül további 2-2 dimenziót különböztettünk meg. A munkapiachoz kapcsolódóan az egyik ok a fáradtság, az egészség megromlása volt, a másik pedig a munkanélküliségtől való félelem. A nyugdíjas élet pozitív oldalaihoz kapcsolódóan az egyik az az igény, hogy többet legyenek együtt a családjukkal, több szabadidejük legyen, a másik pedig, hogy a nyugdíj mellett dolgozni tudjanak, pénzt keressenek (27. ábra).

27. ábra

A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok struktúrája³³

A munka világgal kapcsolatos NEGATÍV érzésvilág	A nyugdíjas léttel kapcsolatos POZITÍV érzésvilág
1. fáradtság, az egészség megromlása	3. családjával szeretne foglalkozni, több szabadidőt szeretne
2. a munkanélküliség félelme	4. nyugdíj mellett pénzt szeretne keresni, másfajta munkát szeretne végezni

A legjellemzőbb okok között az 1-es és 3-as okcsoportot találjuk. Mind a férfiak, mind pedig a nők körében nagyon gyakran említették a fáradtságot, az egészség megromlását. 2001-ben 43%-ot tett ki azoknak az aránya, akik ezt a korai nyugdíjba vonulás szándéka mögött álló egyik oknak jelölték meg. A nőknél nagyobb a mutató értéke. A másik nagyon gyakran említett tényező az volt, hogy szeretnének több szabadidőt, több időt tölteni a családjukkal. Ez is inkább a nőkre volt jel-

³³ A kérdezettek több okot is megjelölhettek.

lemző. A több szabadidőre vágyók csoportjában, a nőknek közel $\frac{3}{4}$ -e, a férfiaknak pedig a fele az unokákról való gondoskodást is jelölte, azaz sokan számítanak arra, hogy a nyugdíjas státusz mellett az unokákról való gondoskodás tölti majd ki mindennapjaik egy részét. A munkanélküliségtől való félelem említése viszont már sokkal kiegyenlítettebb válaszokat mutat a két nem között. A férfiak mindkét évben nagyobb arányban említették, hogy azért mennének korábban nyugdíjba, mert a nyugdíj mellett szeretnének pénzt keresni, másfajta munkát végezni (18. táblázat).

18. táblázat
A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok, 2001 (%)
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Okok	Említések aránya		
	férfi	nő	összesen
1. fáradtság, az egészség megromlása	39,3	45,6	43,1
2. a munkanélküliségtől való félelem	18,0	17,1	17,4
3. családjával szeretne foglalkozni, több szabadidőt szeretne	32,3	49,5	42,8
4. nyugdíj mellett pénzt szeretne keresni, másfajta munkát szeretne	18,1	11,0	13,8

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

Feltételeztük, hogy a korai nyugdíjba vonulást preferálók egyik csoportjába azok tartoznak, akiknek kivonulási szándékát inkább a munkaerőpiac taszító aspektusai határozzák meg, míg a másikba azok, akiket a nyugdíjas lét pozitív oldalai motiválnak. Az előbbiekre a bizonytalanabb munkaerő-piaci státusz, a rosszabb munkakörülmények, az alacsonyabb jövedelem jellemző, az utóbbiakra pedig a jobb munkaerő-piaci helyzet, a magasabb jövedelem. Az adataink alátámasztják ezt a feltételezést. A munkaerőpiac leghátrányosabb csoportját képező fizikai foglalkozásúak körén belül a legmagasabb azoknak az aránya, akik a fáradtságot, az egészség megromlását jelölték meg okként. Az átlagosnál messze magasabb arányban jelölték meg a munkanélküliségtől való félelmet is, a férfiaknak és a nőknek is közel negyede (24 és 23%). A nyugdíj melletti pénzkereset, munkavállalás viszont az ő kö-

rükben a legkevésbé motiváló erő. Pontosabban nyilván ők számíthatnak legkevésbé arra, hogy nyugdíjba vonulásuk után munkát találjanak, így ez nem igazán kap szerepet motivációik körében sem.

A jövedelmi harmadok szerint képzett csoportokban szintén eltérőek a korai nyugdíjazás iránti vágy mögött meghúzódó okstruktúrák. Az alsó jövedelmi harmadban inkább a fáradtságra, az egészség megromlására és a munkanélküliségtől való félelemre hivatkoznak a kérdezettek. Míg a középső és a felső harmadban az egészségi állapot megromlása mellett a megnövekvő szabadidő, a családdal együtt tölthető idő megnövekedésének preferálása játszik szerepet (19. táblázat).

19. táblázat

A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok, társadalmi ismérvek szerint, 2001 (%)
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

	Említések aránya			
	1. fáradtság, az egészség megromlása	2. a munka- nélküliség félelme	3. családjával szeretne foglalkozni, több szabad- időt szeretne	4. nyugdíj mellett pénzt szeretne keresni, másfajta munkát szeretne
Férfiak				
<i>Jelenlegi (vagy utolsó) foglalkozás jellege</i>				
Vállalkozó	35,6	11,3	45,3	30,2
Alkalmazott, fizikai	46,7	23,6	29,6	16,0
Alkalmazott szellemi	20,7	9,4	38,4	18,2
<i>Személyes jövedelmi harmadok</i>				
Alsó	53,6	39,1	21,3	10,9
Középső	46,3	17,8	34,3	24,9
Felső	30,1	9,3	41,9	17,9
Nők				
<i>Jelenlegi (vagy utolsó) foglalkozás jellege</i>				
Vállalkozó	37,1	5,8	47,1	13,6
Alkalmazott, fizikai	56,1	22,6	45,6	8,7
Alkalmazott szellemi	35,3	12,6	54,0	13,2
<i>Személyes jövedelmi harmadok</i>				
Alsó	49,1	23,1	45,1	6,8
Középső	55,8	17,4	54,0	11,8
Felső	33,1	5,6	50,5	14,9

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. – saját számítás.

10.2.3. A NYUGDÍJAZÁS IDŐZÍTÉSÉNEK SZÁNDÉKA ÉS A TÉNYLEGES NYUGDÍJBA VONULÁSI IDŐPONT ÖSSZEFÜGGÉSEI

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy milyen összefüggés áll fenn a korai nyugdíjazás időzítésének szándéka és a tényleges korhatár alatti nyugdíjazás között. Fejezetünk ezen részében csak azokkal a korosztályokkal foglalkozunk, akik 2001–2004 között korai nyugdíjasként (előrehozott vagy korengedményes nyugdíjjal) a törvényi szabályozás szerint kiléphettek a munkaerőpiacról. Ez a férfiaknál az 1940 és 1947, a nőknél pedig az 1944 és 1947 között született kohorszok vizsgálatát jelenti. A legidősebb korcsoportba azok kerültek, akiknél az egy évvel idősebbek már 2001-ben elérték a nyugdíjkorhatárt. A legfiatalabb korhatárt pedig azoknál húztuk meg, akiknél az előrehozott vagy a korengedményes nyugdíj igénybevételének alsó korhatára 2004-re esik. (A korosztályokra vonatkozó nyugdíjkorhatárokról ld. a 20. táblát.) Így a vizsgálatba bevont férfiak 2001-ben 54 és 61, a nők pedig 57 és 61 év közöttiek voltak.

A nem nyugdíjasok körében számba vettük a foglalkoztatottakat, a munkanélkülieket és az inaktívakat. Ezzel a korosztályi mintának 44%-át vontuk be az elemzésbe. A többiek már 2001-ben korai vagy rokkantsági nyugdíjasok voltak.

20. táblázat
Nyugdíjkorhatárok a vizsgált születési kohorszoknál

Születési év	Szabályos				Előrehozott nyugdíj				Korengedményes nyugdíj			
	Férfi		Nő		Férfi		Nő		Férfi		Nő	
	kor	év	kor	év	kor	év	kor	Év	kor	év	kor	év
1940	62	2002	-	-	60	2000	-	-	55	1995	-	-
1941	62	2003	-	-	60	2001	-	-	55	1996	-	-
1942	62	2004	-	-	60	2002	-	-	56	1998	-	-
1943	62	2005	-	-	60	2003	-	-	57	2000	-	-
1944	62	2006	59	2003	60	2004	55	1999	57	2001	50	1994
1945	62	2007	60	2005	60	2005	55	2000	57	2002	50	1995
1946	62	2008	61	2007	60	2006	56	2002	57	2003	50	1996
1947	62	2009	62	2009	60	2007	57	2004	57	2004	-	-

2001 és 2004 között öregségi nyugdíjassá vált a vizsgált csoportnak 47%-a³⁴; kisebbik részük (a teljes almintá 16%-a) a nyugdíjazással nem lépett ki a munkaerőpiacról, azaz tovább dolgozott, míg többségük inaktívvá vált. A korai öregségi nyugdíjassá válók nagyobb része (87%) 2001-ben még dolgozott, míg 13%-uk valamilyen inaktív státuszban volt (munkanélküli, háztartásbeli stb.) (21. táblázat).

21. táblázat
A gazdasági aktivitás változása az almintán (%)

2001-es gazdasági aktivitás	2004-es gazdasági aktivitás					Összesen	N
	Dolgozik	Dolgozik és nyugellátásban részesül	Öregségi nyugdíjas	Rokkant nyugdíjas	Munkanélküli vagy egyéb inaktív *		
Dolgozik	37,2	15,3	25,4	(4,5)	(2,9)	85,0	484
Munkanélküli vagy egyéb inaktív	(1,8)	(0,4)	(5,8)	(1,4)	(5,2)	15,0	86
Összesen	39,1	15,7	31,2	5,9	8,1	100,0	569

* Az özvegyi nyugdíjassá válókat az alacsony esetszám miatt ebben a kategóriában szerepeltettük.

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámok zárójelben.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a 2001-ben munkaerőpiacon lévők körében milyen tényezők magyarázzák a korai nyugdíjassá válást, más változók kontrollálása mellett is szerepe van-e a korai nyugdíjazás szándékának. A kérdés vizsgálatára felállított modellünk multinominális logisztikus regressziós modell, amelynek függő változója három értékű. Az egyik érték azt fejezi ki, hogy a kérdezett 2004-ben is dolgozik, vagy a nyugdíjkorhatár elérésével, vagy azután lépett ki a munkaerőpiacról és lett időskori nyugdíjas. A másik, hogy 2004-re korai nyugdíjassá vált, a harmadik pedig, hogy egyéb inaktív státuszba került.

A modell eredményei alapján az mondható el, hogy a nyugdíjba vonulás szándéka szignifikáns szerepet játszik a korhatár előtti nyugdíjazásban. Ha a nyugdíjazást legmarkánsabban meghatározó ismérvek

³⁴ Ez a 2001 és 2004 között történt öregségi nyugdíjazási eseteknek 70%-a.

Korai nyugdíjba vonulás

hatását kiszűrjük, a nyugdíjba vonulás szándéka akkor is erőteljesen növeli a korai nyugdíjazás bekövetkezését (22. táblázat).

22. táblázat
A tényleges korai nyugdíjazást meghatározó társadalmi ismérvek
(dolgozók, 2001)
- multinominális logisztikus regressziós modell -

Társadalmi ismérvek, 2001	Korhatár alatti időskori nyugdíjas		Egyéb munkaerőpiacon kívül eső státuszok	
	ß	Sig	ß	Sig
<i>A nyugdíjazás tervezett időzítése</i>				
A nyugdíjkorhatár előtt	0,620	0,019	0,065	0,868
A nyugdíjkorhatárkor vagy később (R)				
<i>Neme</i>				
Férfi (R)				
Nő	0,736	0,002	-0,450	0,323
<i>A foglalkozás jellege</i>				
Vállalkozó	0,083	0,806	1,693	0,003
Alkalmazott, fizikai munkát végez	0,257	0,270	1,802	0,000
Alkalmazott, szellemi munkát végez (R)				
<i>Partnere aktivitási státusza</i>				
Nincs partnere	0,325	0,289	0,934	0,042
Van, és aktív (R)				
Van, és inaktív	0,635	0,007	0,346	0,359

11. AZ AKTÍV KORBAN TÖRTÉNŐ NYUGDÍJAZÁS KÖVETKEZMÉNYEI

A nyugdíjba vonulás az életpálya egyik legfontosabb eseménye, hiszen a többségnél ez a munkaerőpiacról való végleges kivonulással jár együtt. Keveseknek adatik meg, hogy nyugdíj mellett dolgozzanak, különösen a hivatalos nyugdíjkorhatár betöltése után. A korábbi munkahely elvesztésével megváltozik az érintettek jövedelmi helyzete, megszakadnak korábbi kapcsolataik, megváltozhat a családon belüli szerepe, és mindezekkel együtt saját élethelyzetének értékelése, beállítódásai és attitűdjei. A nyugdíjba vonulás hatása persze nemcsak negatív, hanem pozitív aspektusokat is hordozhat magában. Az idősebbek több időt tudnak együtt tölteni családjukkal, barátaikkal, fontos feladatok hárulhatnak rájuk (pl. az unokák gondozása), amire korábban nem volt idejük, megmenekülnek a munkahely esetleges feszültségeitől, a munkanélkülivé válás fenyegetettségétől, a betegségek és a munkahelyi feladatok összeegyeztetésének nehézségeitől. A nyugdíjas léthez való pozitív alkalmazkodás fontos meghatározója lehet az idősök életminőségének, az egészségben eltöltött életévek alakulásának, a várható élettartam alakulásának.

Feltételezhetjük, hogy a nyugdíjba vonulás időzítése és annak körülményei a későbbi alkalmazkodás meghatározó elemét jelentik, ezért ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogyan hat a nyugdíjba vonulás az életkörülmények különböző aspektusaira és annak megélésére, azaz az életminőségre.

Figyelmi középpontjában továbbra is az aktív korban történő nyugdíjazás áll, de referencia népességnek tekintjük azokat, akik a vizsgált időszakban – azaz 2001 és 2004 között – a hivatalos nyugdíjkorhatár elérésével léptek ki a munkapiacról. Azokat a nyugdíjazási eseteket hasonlítjuk össze, amelyek az egyén 40 éves kora után következnek be 2001 és 2004 között (28. ábra).

28. ábra

	2001		2004
1.	Dolgozik Inaktív	⇒	Dolgozik
2.	Dolgozik	⇒	Időskori nyugdíjas (nyugdíjkorhatár alatti)
	Inaktív		Időskori nyugdíjas (nyugdíjkorhatár eléréssel vagy később)
3.	Dolgozik Inaktív	⇒	Rokkantsági nyugdíjas
4.	Dolgozik Inaktív	⇒	Inaktív

Azokat, akik már 2001-ben is nyugdíjasok voltak (függetlenül attól, hogy mellette dolgoztak-e vagy sem), kihagytuk az elemzésből, hiszen náluk nem tudjuk összehasonlítani a nyugdíjazás előtti és utáni állapotot.

23. táblázat

A 2001-ben 40 éves és idősebbek gazdasági aktivitása 2001-ben és 2004-ben

2001-es aktivitás		2004-es aktivitás	
Dolgozik	41,2	Dolgozik	69,3
Dolgozik + öregségi nyugdíjas	2,9	Dolgozik + öregségi nyugdíjas	2,7
Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	0,9	Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	(1,2)
Öregségi nyugdíjas	32,1	Öregségi nyugdíjas	5,9
Rokkantsági nyugdíjas	12,8	Rokkantsági nyugdíjas	5,3
Egyéb inaktív	10,1	Egyéb inaktív	15,6
Összesen	100,0	Összesen	100,0
N	7809	N	3986

Dolgozik + öregségi nyugdíjas Öregségi nyugdíjas Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas Rokkantsági nyugdíjas	→	Öregségi nyugdíjas Rokkantsági nyugdíjas	→	Korhatár alatti (1.) Korhatárkor vagy később (2.) Rokkantsági nyugdíjas (3.)
--	---	---	---	--

11.1. A NYUGDÍJAZÁS HATÁSA A JÖVEDELMI HELYZETRE

A nyugdíjba vonulók jövedelmi helyzetét személyes jövedelmük és a családtagjaik jövedelmének együttese határozza meg. A személyes jövedelmek esetében a legjellemzőbb, hogy a korábbi keresetet a nyugdíj váltja fel, mint legfőbb bevételi forrás, de mint korábban láttuk, a nyugdíjas státuszt inaktív periódus is megelőzheti, amikor az egyénnek nincsen keresete. Ilyenkor az állami újraelosztás különböző csatornáin érkező ellátások, segélyek vagy a családtagok jövedelmei nyújtanak támogatást/megélhetést a munkapiacon kívül állónak.

A nyugdíjak összegét alapvetően a nyugdíjtörvény határozza meg, amely figyelembe veszi a munkában eltöltött évek hosszát (szolgálati idő) és a keresetet.

A jövedelemforrások, és a jövedelem összegének változása a személy korábbi életéhez, saját korosztályához és a társadalom egészéhez is mérhető. Mi ez utóbbi megközelítést alkalmazzuk.

A 2001 és 2004 közötti nyugdíjazás hatással van az egyének relatív jövedelmi helyzetére. A személyes jövedelmek alapján képzett ötödökben³⁵ a nyugdíjazás gyakran lefelé mozdulással járt együtt. A romló relatív jövedelmi pozíció leginkább a rokkantsági nyugdíjazásnál figyelhető meg, hiszen az érintettek fele a nyugdíjazás után alsóbb jövedelmi ötödbe került, mint nyugdíjazás előtt. Ugyanez a mutató a korai nyugdíjazás esetén 30%, a nyugdíjkorhatár elérésével vagy azután kilépőknél pedig 23%. Ez utóbbi arány alig különbözik attól, amely a 2001-ben nem nyugdíjas, 2004-ben pedig még dolgozó 40 év felettiekre jellemző. A munkapiacon maradóknál ugyanis 19% volt azoknak az aránya, akik 2001-hez képest alsóbb jövedelmi ötödbe kerültek.

A relatív jövedelmi pozícióban bekövetkezett javulás szintén nem elhanyagolható mértékű. A nyugdíjkorhatár alatt és azután időskori nyugdíjassá válók körében 27–28% volt azoknak az aránya, akiknek a nyugdíjazás utáni relatív pozíciója javult. Ez jóval alacsonyabb a rokkantsági nyugdíjassá válóknál, hiszen az érintetteknek csak 15%-nál javult a jövedelmi pozíció.

³⁵ A jövedelmi ötödök a teljes népességre vannak kialakítva.

A stagnáló relatív jövedelmi pozíció a korhatárkor vagy azután nyugdíjba vonulóknál volt a legjellemzőbb. Az e csoportba tartozók 50%-a nem került a nyugdíjazással másik jövedelmi ötödbe. Valamivel kisebb volt a mutató értéke (42%) a nyugdíjkorhatár előtt időskori nyugdíjassá válóknál, és még kisebb (35%) a rokkantsági nyugdíjassá válóknál (24. táblázat).

24. táblázat

A személyes jövedelmek alapján képzett jövedelmi ötödök közötti mozgás a 2001-ben nem nyugdíjasok körében (%)
(40 éves és idősebb, 2001-ben nem nyugdíjasok)

2004-es aktivitás	2001 és 2004 közötti jövedelem- kvintilisek közötti mozgás			N
	stagnálás	javulás	romlás	
Dolgozik	49,0	31,7	19,3	2379
Öregségi nyugdíjas	(49,6)	(27,2)	(23,2)	75
Hivatalos nyugdíjkorhatár, vagy később ment nyugdíjba	42,1	27,9	30,0	222
Hivatalos nyugdíjkorhatár előtt ment nyugdíjba				
Rokkantsági nyugdíjas	34,8	14,9	50,2	228
Inaktív	58,2	(10,4)	31,5	466
Összesen	48,9	27,2	23,8	3370

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004.- saját számítás.

Milyen tényezők határozza meg, hogy a nyugdíjazás egyeseknél a relatív jövedelmi helyzet javulását, míg másoknál romlását eredményezi, a nyugdíjba vonulók jelentős részénél pedig nem okoz jelentős változást a relatív jövedelmi pozícióban. Feltételezzük, hogy a legfontosabb okok a nyugdíjazás előtti pozíciók különbözőségéből eredeztethetők. Meghatározónak véljük, hogy valaki a munkaerőpiacról, vagy valamilyen inaktív státuszról lép be a nyugdíjrendszerbe. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy ha a 2001-ben a nem nyugdíjas 40 éves és idősebb népesség relatív pozíció váltását tekintjük átlagosnak, akkor ehhez képest a különböző csoportok pozícióváltását jelző arányszámok hogyan módosulnak. Például a 40 év feletti nem nyugdíjasok 27%-ának javult a relatív jövedelmi helyzete 2001 és 2004 között. A

rokkantsági nyugdíjassá válók körében viszont csak 15% ez az arányszám. Az általunk számított mutató $15/27=06$. Azaz a rokkantsági nyugdíjassá válóknak az átlagosnál lényegesen kisebb az esélyük arra, hogy javuljon a jövedelmi helyzetük a nyugdíjazással (25. táblázat).

A nyugdíjazást megelőző gazdasági aktivitás fontos szerepet játszik abban, hogy a nyugdíjazás a relatív jövedelmi pozíció romlását, stagnálását vagy pedig javulását eredményezi. Ha valaki inaktív státuszból lép nyugdíjas státuszba, akkor nagy esélye van arra, hogy javuljon a relatív jövedelmi helyzete még akkor is, ha a legrosszabb, rokkantsági nyugdíjas státuszba kerül. Ha valaki a munkaerőpiacról lép nyugdíjas státuszba akkor mindenképpen jövedelmi helyzete romlására számíthat nagyobb eséllyel, különösen, ha rokkantsági státuszba lép.

25. táblázat

Az egyes jövedelmi pozíciókba kerülők aránya az átlag százalékában (2001-ben nem nyugdíjasok, 40 évesek és idősebbek)

2001-es aktivitás	2004-es aktivitás	2001 és 2004 közötti jövedelemkvintilisek közötti mozgás		
		stagnálás	javulás	romlás
	Dolgozik	1,0	1,1	0,8
Dolgozik	Öregségi nyugdíjas Hivatalos nyugdíjkorhatár, vagy később ment nyugdíjba	0,9	0,9	1,5
	Hivatalos nyugdíjkorhatár előtt ment nyugdíjba	0,9	0,9	1,4
	Rokkantsági nyugdíjas	0,5	0,3	2,7
	Inaktív	0,3	0,2	3,3
	Dolgozik	0,4	2,8	0,2
Inaktív	Öregségi nyugdíjas Hivatalos nyugdíjkorhatár, vagy később ment nyugdíjba	1,3	1,2	0,2
	Hivatalos nyugdíjkorhatár előtt ment nyugdíjba	0,9	2,0	0,2
	Rokkantsági nyugdíjas	1,2	1,2	0,4
	Inaktív	1,6	0,4	0,5
Összesen		1,0	1,0	1,0

Megjegyzés: Az 1 alatti az átlagosnál kisebb, az 1 feletti az átlagosnál nagyobb kockázatot jelent.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

11.2. A NYUGDÍJAZÁS HATÁSA AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTRA

A nyugdíjba vonulás és az egészségi állapot kapcsolata kettős. Egyrészt az egészségi állapot meghatározhatja – és ahogyan kutatási eredményeink igazolták, meg is határozza – a nyugdíjba vonulás időzítését és mikéntjét. Másrészt a nyugdíjazás befolyásolhatja az egészségi állapot alakulását. A munkaerőpiacról való kilépés az egészségi állapot pozitív irányú változásaival is összefügghet, hiszen az egyén megszabadulhat a munka okozta fáradtságtól, a stressztől. Ugyanakkor negatív hatásai is lehetnek, azáltal hogy a munkahely elvesztése, a munkahelyi kapcsolatok meglazulása vagy felbomlása, a kieső jövedelem miatti veszteségérzet, a feleslegesség érzése negatívan befolyásolhatja az egészségi állapot alakulását.

Az egészségi állapot alakulásánál az egyének életkora fontos tényező, ezért az általunk vizsgált korosztályokat két csoportra osztottuk³⁶, 40 és 50 közöttiekre, illetve 50 év felettiesekre. Mivel a korhatár alatti és korhatár feletti nyugdíjazás meghatározó része az 50. életév feletti szakaszra esik, ezért ennek a szétválasztásnak csak a rokkantsági nyugdíjasoknál, illetve a referenciának tekintett nem nyugdíjas csoportoknál van jelentősége.

Adataink alapján az a legszembetűnőbb eredmény, hogy a rokkantsági nyugdíj befolyásolja legerőteljesebben az egészségi állapot alakulását, mégpedig negatív irányban. A nyugdíj jellegénél fogva a 2001–2004 között rokkantosítottak körében nagyon magas azoknak az aránya, akik 2001-ben valamilyen betegségről számoltak be (a kérdezettek fele), de ami meglepőbb, hogy a 40–49 év közöttiek 42%-a, az 50 éves és idősebbeknek pedig 35%-a 2001-ben még nem számolt be a mindennapjait korlátozó, tartós betegségről, 2004-ben pedig már igen. (25. táblázat). Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a nyugdíjazás ténye, és annak az életkörülményekre gyakorolt hatása, vagy magának az eseménynek a megélése nagyon sokaknál az egészségi állapot romlásával jár együtt. Persze, ebben az esetben is hangsúlyoznunk kell, hogy az egészségi állapotra vonatkozó kérdésünk a kérdezettek szubjektív

³⁶ Sajnos az alacsony elemszám miatt további életkori bontása nem volt lehetőség.

megítélésén alapul, és nem orvosi diagnosztikákon. Az is lehetséges, hogy a rokkantositás utáni években az érintettek úgy érzik, hogy betegségük igazolására szorúlnak, és ezért az egészségi állapotuk romlásáról számolnak be, még akkor is, ha abban nem történt lényeges változás. Jelentősége van annak is, hogy azokat az eseteket, ahol a súlyos, mindennapokat korlátozó betegség kialakulása 2001 és 2004 között történt, nem tudjuk pontos időponthoz kötni. Lehetséges, hogy az egészségi probléma kialakulása vagy súlyosbodása 2001 után, de még a rokkantsági nyugdíjassá válás előtt történik, amivel nem tudunk számolni, és ezért eredményeink felülbecsültek.

Az öregségi nyugdíjassá válóknál nem tapasztaltuk az egészségi állapot ilyen sokakat érintő romlását. Akár a korhatár alatti, akár a korhatár feletti nyugdíjazást tekintjük, alig valamivel nagyobb a 2001 és 2004 között súlyos egészségromlásról beszámoló aránya, mint azoknál, akik folyamatosan a munkaerőpiacon voltak (26. táblázat).

26. táblázat
Tartós betegség előfordulása 2001-ben és 2004-ben (%)
(2001-ben nem nyugdíjasok, 40 évesek és idősebbek)

2001-es korcsoport, 2004-es aktivitás		Mindennapi tevékenységben korlátozó tartós betegség				
		Egyik évben sem	Csak 2001-ben	Csak 2004-ben	Mindkét évben	Összesen
Dolgozik	40-49 éves	73,5	11,8	8,0	6,8	100,0
	50 és idősebb	67,7	13,4	10,0	9,0	100,0
Öregségi nyugdíjas	Hivatalos nyugdíjkorhatár, vagy később ment nyugdíjba	(44,8)	(18,5)	(12,8)	(23,9)	100,0
	Hivatalos nyugdíjkorhatár előtt ment nyugdíjba	61,9	(15,9)	(13,6)	(9,5)	100,0
Rokkantsági nyugdíjas	40-49 éves	(8,4)	(3,7)	41,6	46,4	100,0
	50 és idősebb	(11,5)	(5,0)	(34,5)	49,0	100,0
Inaktív	40-49 éves	51,5	(13,1)	(15,9)	19,4	100,0
	50 és idősebb	30,9	18,0	(9,0)	42,1	100,0
Összesen		61,7	12,6	11,5	14,2	100,0
N		2471	502	462	567	4002

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004.- saját számítás.

11.3. A NYUGDÍJAS LÉT SZUBJEKTÍV MEGÉLÉSE

A nyugdíjazás utáni életkörülmények megélése az életminőség fontos aspektusa. Az életminőség függ a nyugdíjazás körülményeitől, a nyugdíjazás előtti munkaerő-piaci helyzettől, az egészségi állapottól, a családi környezettől és azoktól a várakozásoktól, amelyeket a nyugdíj előtt állók a nyugdíjba vonulás utáni időszakra gondolnak, attól is, hogyan készülnek erre az időszakra (takarékoskodnak-e, terveznek-e munkavállalást stb.).

Az életminőséget az „Életünk fordulópontjai” adatfelvétel 2004-es hullámában feltett kérdése alapján vizsgáljuk, amely arra vonatkozott, hogyan élik meg a kérdezettek jelenlegi életszakaszukat, mennyire tartják azt kellemes, kiegyensúlyozott időszaknak, és mennyire problémákkal, nehézségekkel teli életszakasznak.³⁷

E fejezetben a 2001-ben 40 éves és idősebb nem nyugdíjas népességet vizsgáljuk, ezen belül is azt a kört, amelynek tagjai 2001 és 2004 között vonultak nyugdíjba. Elsőként a nyugdíj típusa szerinti különbségeket néztük meg. E vonatkozásban azt mondhatjuk, hogy nem meglepő módon a rokkantsági nyugdíjasok körében a legkisebb azoknak az aránya (20%), akik pozitívan élik meg életük ezen szakaszát. Közel 2/3-uk problémákkal, nehézségekkel teli időszakra számol be, a nyugdíjazást követő évek kapcsán. Az időskori nyugdíjasok esetében sokkal kedvezőbb a kép, hiszen több, mint a megkérdezettek fele kellemes, kiegyensúlyozott időszaknak éli meg élete ezen szakaszát. A korhatár előtt nyugdíjba vonulók körében valamivel többen viszonyulnak pozitívan, mint a hivatalos korhatárkor vagy azután kilépők csoportjában (27. táblázat).

³⁷ A kérdés a következőképpen szólt: „Mindent egybevetve Ön hogyan jellemezné jelenlegi helyzetét, életét? Ez életének 1.) inkább kellemes, kiegyensúlyozott, szép időszaka, vagy 2.) inkább egy problémákkal, nehézségekkel teli időszak? 3.) is -is.”

27. táblázat
 Szubjektív jólét a nyugdíjazás utáni években, a nyugdíj típusa szerint (%)
 (2001-ben nem nyugdíjas, 40 éves és idősebb)

2004-es aktivitás		Hogyan jellemezné jelenlegi helyzetét, életét?			
		Inkább kellemes, kiegyensúlyozott	Inkább problémákkal, nehézségekkel teli	Is- Is	Összesen
Öreg-ségi	Hivatalos nyugdíjkorhatár vagy később ment nyugdíjba	(47,4)	(35,7)	(16,9)	100,0
nyug-díjas	Hivatalos nyugdíjkorhatár előtt ment nyugdíjba	54,4	21,7	22,8	100,0
	Rokkantsági nyugdíjas	19,8	63,6	(14,5)	100,0
	Összesen	38,9	42,4	18,7	100,0
	N	231	252	111	594

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

A nyugdíjazás utáni évek megélését alapvetően meghatározza, hogy valaki a nyugdíjazással végleg kikerül a munkaerőpiacról vagy pedig a nyugellátás mellett dolgozni is tud. Akik a nyugdíj mellett továbbra is a munkaerőpiacon maradtak pozitívabban látják a nyugdíjba vonulás utáni életszakaszukat, mint akik számára a nyugdíjazás a munkaerőpiacról való végleges kilépéssel járt együtt. Ez azzal függhet össze, hogy jellemzően a korábban is jobb munkaerő-piaci pozícióval, magasabb jövedelemmel rendelkezők tudnak tovább dolgozni, akik már a nyugdíjazás előtt jobb életkörülmények között éltek, mint a korosztályukra jellemző átlagos, illetve a nyugdíj melletti munkavégzés a nyugdíjazás előtti jövedelemnél is magasabb jövedelemmel járhat együtt (28. táblázat).

Korai nyugdíjba vonulás

28. táblázat
 Szubjektív jólét a nyugdíjazás utáni években a nyugdíj típusa és a
 munkaerő-piaci pozíció szerint
 (2001-ben nem nyugdíjas, 40 éves és idősebb)

2004-es aktivitás			Hogyan jellemezné jelenlegi helyzetét, életét?			
			Inkább kellemes, kiegyensúlyozott	Inkább problémákkal, nehézségekkel teli	Is- Is	Összesen
Öreg-ségi nyugdíjas	Hivatalos nyugdíjkor-határ, vagy később ment nyugdíjba	Dolgozik	(60,5)	(24,9)	(14,5)	100,0
	Hivatalos nyugdíjkor-határ előtt ment nyugdíjba	Nem dolgozik	(39,6)	(42,1)	(18,3)	100,0
Rokkantsági nyugdíjas		Dolgozik	(57,7)	(14,0)	(27,1)	100,0
		Nem dolgozik	53,0	(24,9)	(21,0)	100,0
		Dolgozik	(33,2)	(50,6)	(16,2)	100,0
Összesen		Nem dolgozik	(16,8)	66,5	(14,1)	100,0
			38,9	42,4	18,7	100,0

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

Mіндеzen alapvető ismérvek (nyugdíj típusa, munkaerő-piaci részvétel) mellett úgy véljük további tényezők is befolyásolják a nyugdíjas lét megélésének mikéntjét. Ezek vizsgálatára több változós logisztikus regressziós modelleket állítottunk fel, amelynek függő változója a fentebb vizsgált kérdés („Hogyan jellemezné jelenlegi helyzetét, életét?”) alapján egy kétértékű változó. A változó értéke akkor 0, ha a kérdésre adott válasz pozitív, azaz ha valaki kellemes, kiegyensúlyozott életszakaszként éli meg a nyugdíjazást követő éveket. A változó értéke a többi esetben 1. (29. táblázat)

Mint azt a fenti táblákból is láthattuk a nyugdíjazás utáni élethelyzet szubjektív megélésére erősen hat az, hogy a nyugdíjrendszer mely szegmensébe kerül valaki, illetve, hogy a nyugdíjba vonulás együtt jár-e a munkaerőpiacról való kilépéssel. Persze az igénybe vett nyugdíj típusa és a munkaerő-piaci aktivitás szerinti különbséget erőteljesen

meghatározzák az életpálya korábbi szakaszára vonatkozó erőforrások, lehetőségek, stb. Azt lehet mondani, hogy – mint azt tanulmányunk korábbi fejezeteiben bizonyítottuk – a különböző aktivitási életpályákkal rendelkezők eltérő esélyekkel és eltérő nyugdíjformákba lépnek be idősebb korokban, és eltérő annak az esélye is, hogy a nyugdíj mellett továbbra is a munkaerőpiacon tudnak-e maradni. Így tehát az a kérdés, hogy ha a korábbi, nyugdíjazás előtti munkapiaci életpálya néhány jellemzőjével kontrolláljuk a nyugdíjazás utáni aktivitási státuszt,³⁸ akkor megmarad-e annak a szubjektív jólétre gyakorolt hatása. (1. modell)

A nyugdíjazást megelőző munkapiaci pályafutás három változó alapján próbáltuk jellemezni, amelyek a következők voltak:

- Az életpálya során megélt munkanélküliség,
- a legutolsó foglalkozás jellege,
- a nyugdíjba vonulást közvetlenül megelőző státusz.

Mindhárom változó szignifikáns hatást gyakorolt a nyugdíjazás utáni szubjektív jólétre, és ez a hatás akkor is megmaradt, ha a nyugdíjazás utáni aktivitási státuszt és a nyugdíjba vonulás időpontját is bevonjuk a modellünkbe. A három változó közül a legerőteljesebb hatása az utolsó foglalkozás jellegének volt. A szellemi foglalkozású alkalmazottakat referencia csoportnak tekintve a fizikai munkát végzők esélyhányadosa szignifikánsabb magasabb ($\beta=0,502$), azaz a modellbe bevont változók hatásának kontrollálása után is, a korábban fizikai munkát végzők nagyobb eséllyel élnek meg nehézségekkel, problémákkal teli időszaknak a nyugdíjazásuk utáni éveket. A nyugdíjba vonulás előtti aktivitási státusz szintén meghatározó volt. Az inaktív státusból nyugdíjba vonulók negatívabban élnek meg a nyugdíjazás utáni éveket, mint akik a munkaerőpiacról léptek oda. Az életpálya során megélt munkanélküliség hatása is szignifikáns. Akik megélték a munkanélküliséget, azok nagyobb eséllyel tekintenek negatívan a nyugdíjazás utáni évekre is.

Arra a kérdésre, miszerint a nyugdíjazás utáni aktivitási státusz szerepe a korábbi életszakaszra jellemző változók bevonása után is megmarad-e, azt a választ adhatjuk, hogy igen. Azaz, a bevont válto-

³⁸ A nyugdíjazás utáni aktivitási státuszon azt a változót értjük, amely egyszerre jelzi a nyugdíj típusát és a munkaerőpiacon való részvételt.

zók után is önálló, szignifikáns hatása van a szubjektív jólétre annak, hogy valaki milyen típusú nyugellátást vesz igénybe, és hogy bent marad-e a munkaerőpiacon a nyugdíjazása után.

A következő modellünkbe a fentebb felsoroltak mellett bevontuk az egészségi állapotra vonatkozó változót is, amely a nyugdíjazással kapcsolatosan eddig meghatározó ismérvek bizonyult (2. modell). A tartós betegsége, a mindennapi életben korlátozó egészségi problémára vonatkozó kérdésünkből egy dinamikus változót hoztunk létre, amely a 2001-ben (nyugdíjazás előtti) és a 2004-ben (nyugdíjazás utáni) jellemző egészségi állapotról egyaránt hordozott információkat. A változó szubjektív jólétre gyakorolt hatását jelzi, ha modellünkben csak ez az egyetlen egy ismerv szerepelne a függő változó szórásából, akkor is több mint 20%-ot (Nagelkerke $R^2 = 20,9$) tudnánk megmagyarázni.

Azt várnánk, hogy azok körében legnagyobb az esélyhányados értéke, akik mindkét évben valamilyen betegségről adtak számot. Eredményeink szerint a mindkét évben betegek körében magas ugyan az esélyhányados értéke, de még ettől is magasabb abban a csoportban akik 2001-ben még nem beszéltek súlyos betegségről, 2004-ben pedig már igen. Azok, akiknek a nyugdíjazást követő időszakban valamilyen egészségi problémájuk van, de az korábban, 2001-ben még nem volt, rosszabbul élik meg a nyugdíjazás utáni élethelyzetüket, mint akik mindkét megfigyelési időszakban valamilyen súlyos betegségtől szenvedtek. Ezek a hatások más változók hatásának kontrollálása mellett is megmaradnak, és az első modellben szignifikáns változók közül csak a korcsoport veszítette el magyarázó erejét.

A jövedelmi helyzet vizsgálatokor egy relatív pozíciót jelző ismérvet vontunk be a modellünkbe. A relatív jövedelmi pozíciót a 2001-ben 40 éves és idősebb, de még nem nyugdíjas népesség 2001-es és 2004-es ekvivalens jövedelme alapján határoztuk meg. A megjelölt csoport vonatkozásában jövedelmi harmadokat képeztünk. A kontrollálatlan hatásokat tekintve mindkét változó szignifikánsan befolyásolta a nyugdíjazás utáni szubjektív jólétet, de a 2004-es jövedelmi helyzet erősebben, így végül azt hagytuk bent a modellünkben (3. modell). A rosszabb jövedelmi helyzet szignifikánsan nagyobb esélyt jelentett arra, hogy a nyugdíj utáni éveket valaki negatívan élje meg.

Korai nyugdíjba vonulás

29. táblázat
A szubjektív jólétet meghatározó tényezők

Társadalmi jellemzők	Kontrolálatlan hatások		1. modell		2. modell		3. modell		4. modell	
	ß	Sig	ß	Sig	ß	Sig	ß	Sig	ß	Sig
<i>A nyugdíjazás utáni aktivitási státusz</i>										
Öregségi nyugdíjas + dolgozik (R)										
Rokkantsági nyugdíjas + dolgozik	1,581	0,000	1,411	0,001	0,859	0,048	1,086	0,054	0,678	0,297
Öregségi nyugdíjas	0,666	0,023	0,313	0,321	0,283	0,381	0,100	0,824	-0,142	0,760
Rokkantsági nyugdíjas	2,320	0,000	1,640	0,000	0,982	0,008	0,687	0,176	0,518	0,362
<i>Korcsoport (2001)</i>										
40–49 éves	1,340	0,000	0,430	0,103	0,428	0,112	0,357	0,248	0,301	0,363
50 éves és idősebb (R)										
<i>Az életpálya során megélt munkanélküliség</i>										
Volt munkanélküli, egyszer	0,961	0,000	0,596	0,012	0,703	0,004	0,805	0,006	0,905	0,004
Volt munkanélküli, többször	1,160	0,000	0,447	0,161	0,496	0,131	0,325	0,394	0,467	0,253
Nem volt (R)										
<i>Utolsó foglalkozás jellege</i>										
Vállalkozó	0,393	0,211	0,178	0,614	0,106	0,770	-0,454	0,341		
Alkalmazott – fizikai	1,239	0,000	0,499	0,044	0,453	0,074	-0,115	0,725		
Alkalmazott – szellemi (R)										
<i>A nyugdíjba vonulást megelőző aktivitási forma</i>										
Dolgozik (R)										
Inaktív	1,055	0,000	0,668	0,008	0,569	0,029	0,231	0,468	0,116	0,745
<i>Tartós, mindennapokat korlátozó betegség</i>										
Mindkét évben beteg	1,826	0,000			1,232	0,000	1,330	0,000	1,350	0,000
Csak 2001-ben beteg	0,424	0,193			0,331	0,344	0,547	0,207	0,640	0,167
Csak 2004-ben beteg	1,882	0,000			1,258	0,000	1,428	0,000	1,369	0,000
Egyik évben sem beteg (R)										
<i>Ekvivalens jövedelmi harmadok, 2001</i>										
Alsó	1,547	0,000								
Középső	1,070	0,000								
Felső (R)										
<i>Ekvivalens jövedelmi harmadok, 2004</i>										
Alsó	2,435	0,000					1,925	0,000	1,998	0,000
Középső	1,515	0,000					1,280	0,000	1,438	0,000
Felső (R)										
<i>Mennyire felelt meg a nyugdíjazás időpontja az elképzeléseinek?</i>										
Megfelelt (R)										
Előbb szeretett volna menni	0,473	0,182							-0,407	0,417
Tovább szeretett volna maradni	1,525	0,000							0,154	0,665
Nagelkerke R ²				28,5		33,1		42,9		44,2

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. – saját számítás.

A nyugdíjazás utáni szubjektív jólétet az is befolyásolhatja, hogy visszatekintve valaki mennyire tartja számára megfelelőnek a nyugdíjba vonulás időpontját. A 2001 és 2004 között nyugdíjba vonulók 47%-a gondolta azt, hogy a nyugdíjazás időpontja megfelelt elképzeléseinek. 9%-ot tett ki azoknak az aránya, akik a ténylegesnél előbb, és 45%-ot azoké, akik később szerettek volna nyugdíjba menni. Feltehetően ez utóbbi csoport az, amely a nyugdíjazást követő éveket a legnehezebben éli meg, hiszen ők még szívesen maradtak volna a munkaerőpiacon, kivonulásukban erős külső kényszerek játszhattak szerepet. A kontrolálatlan hatást tekintve a változó szignifikánsan befolyásolta a függő változónk értékét. A referencia csoportot azok képezték, akik számára a nyugdíjazás időpontja megfelelt elképzeléseiknek. Ehhez a csoporthoz képest, akik még nem szerettek volna nyugdíjba menni szignifikánsan nagyobb ($\beta=1,525$) eséllyel élték meg negatívan a nyugdíjazás utáni életszakaszukat. Ha viszont a korábbi modellünkbe ezt a változót is bevonjuk, akkor ez a szignifikáns hatás eltűnik (4. modell).

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a nyugdíjazás utáni szubjektív jólétet az egészségi állapot, az ekvivalens jövedelem alapján számított relatív pozíció és a korábban megélt munkanélküliség határozza meg.

12. ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar társadalom rendkívül alacsony foglalkoztatási szintjében meghatározó szerepe van az idősödő, de még nyugdíjkorhatár alatti korosztály magas inaktivitásának. A munkaerőpiacról távol levők legnagyobb csoportjai rokkantsági nyugdíjasok, vagy a korai nyugdíjazás egyéb formáit veszik igénybe. Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy megpróbáljuk megtalálni azokat az okokat, amelyek szerepet játszanak abban, hogy a nyugdíjkorhatár felé közeledő korosztályok tagjai ilyen nagy számban vannak távol a munkaerőpiactól, és megvizsgáljuk azt is, hogy milyen következményei vannak az egyének életkörülményeire, szubjektív jólétére a korhatár alatti nyugdíjazásnak.

Vizsgálatunk a 2001 és 2004 közötti időszakra terjedt ki, amelyet az 1990-es évek első feléhez képest ugyan bővebb, de nemzetközi viszonylatban rendkívül szűk munkapiac jellemezett. Ez hozzájárult ahhoz, hogy az idősebbek széles csoportjai szorultak ki a munka világából. A nyugdíjrendszer felől nézve ebben az időszakban még erőteljesen éreztette hatását az 1998-tól hatályban levő nyugdíjtörvény, amely a férfiak 60 éves és a nők 55 éves korhatárát 62 évre emelte. Ennek kettős hatása volt: egyrészt az 50, de főképpen az 55 év feletti foglalkoztatottsági rátája növekedett; másrészt azonban jelentősen emelkedett a nyugdíjkorhatár előtt kilépők száma is, azaz a nyugdíjtörvény következtében ugyan megemelkedett a foglalkoztatottsági ráta, de ez korántsem azt jelentette, hogy az idősebb korosztályok többsége a hivatalos nyugdíjkorhatár elérésekor hagyta volna el a munkapiacot. Az előrehozás intézményével – amely, a megfelelő hosszú megszerzett szolgálati idő mellett, a hivatalosnál néhány évvel korábbi nyugállományba vonulást tesz lehetővé – nagyon sokan éltek. A 2001–2004 közötti nyugdíjba vonulók (csak az öregségi jellegű nyugdíjakat számítva) mindössze alig több mint 10%-ának életkora érte el a hivatalos korhatárt.

Elemzésünk alapvetően az *Életünk fordulópontjai* c. panel adatfelvételre támaszkodik, amely lehetőséget teremt arra, hogy a 2001 és 2004 közötti munkaerő-piaci kilépéseket, azok közvetlen okait és követ-

kezményeit vizsgálni tudjuk. A munkapiaci kilépést magyarázó modelljeinkben több tényezőcsoport hatását vizsgáltuk. Ezeket jelentős részben a téma kutatására vonatkozó nemzetközi szakirodalom, illetve a hazai munkapiaci kutatások alapján határoztuk meg, ez utóbbiak jelentették a legfőbb támpontokat a várható eredmények megfogalmazásakor is. Az első csoportba az ún. egyéni jellemzőket vettük, amelyek a főbb demográfiai ismérvek (nem, életkor) mellett az aktivitási státuszra, az egészségi állapotra és a jövedelemre vonatkoztak. A második csoportba kerültek azok az ismérvek, amelyek az egyének családi beágyazottságára utaltak, így például arra, hogy milyen összetételű a család, van-e párja a kérdezettnek, és ha igen, akkor dolgozik-e vagy sem, vannak-e 18 éves és fiatalabb gyermekek a családban, akikről még gondoskodni kell. Feltételeztük azt is, hogy nem csupán a nyugdíj előtt álló személyes jövedelme, hanem a család jövedelmi helyzete is meghatározó lehet a nyugdíjba vonulást illetően, elsősorban persze azokban az esetekben ahol az egyéni döntésnek szerepe van a nyugdíjazásban. A harmadik csoportba a nyugdíjazást megelőző munkaerőpiaci jellemzőket soroltuk, amelyek részben a munkaerőpiaci pályafutás egészére, részben pedig az utolsó foglalkozásra vonatkoztak. Az objektív jellemzők mellett szubjektív aspektusokra is figyeltünk, amelyek a munkahelyi biztonságra és a munkával való elégedettségre vonatkoztak. Alapvetően a munkaerőpiac területi egyenlőtlenségei, a regionálisan és településtípusonként is eltérő munkapiaci esélyek indokolták a területi ismérvek bevonását. A nyugdíjba vonulás utáni munkavállalási szándékot, azért vontuk be a vizsgálatba, mert azt feltételeztük, hogy az pozitívan befolyásolja a nyugdíjazás előbbre hozatalát, hiszen az érintettek azt remélik, hogy nyugdíjukat munkajövedelemmel tudják kiegészíteni, amivel egyszerre szerezhetik meg a hosszú távra biztonságot nyújtó nyugdíjat, és a jobb egzisztenciális viszonyokat teremtő munkajövedelmet. A korai nyugdíjazási formáknál azt is figyelembe vettük, hogy vajon a hivatalos korhatár előtti nyugdíjba vonulási szándék hozzájárul-e a tényleges korábbi nyugdíjba vonuláshoz, azaz, akik 2001-ben a korhatár előtt szerettek volna kilépni, vajon tényleg korábban lépnek-e ki a munkaerőpiacról.

A munkaerőpiaci kilépésnek három csatornáját különböztettük meg: a rokkantsági nyugdíjassá válást, a korai nyugdíjazást és az

egyéb inaktivitási formákat. A munkaerő-piaci kilépés ténye és útja attól is függ, hogy ezek az utak milyen ellátásokat „kínálnak”, milyen jogosultsági feltételek mellett vehetők igénybe, és milyen színvonalú ellátást biztosítanak. E vonatkozásban a kilépési utak is hatnak egymásra. Ezért dolgozatunkban igyekeztünk figyelembe venni, hogy az egyik kilépési út léte hogyan hathat a másakra.

Több változós modelljeink logisztikus regresszió elemzések. Azokban az esetekben, ahol függő változónk több értéket vehet fel (pl. a rokkantsági nyugdíjassá válást a korai nyugdíjazás és az inaktívvá válás útjaival együtt elemeztük), multinominális regressziós modellekkel dolgoztunk.

Kiinduló vizsgálati alanyainkat azok képezték, akik 2001-ben még nem voltak nyugdíjasok. A gazdasági aktivitást tekintve a dolgozók és a nem nyugdíjas inaktívak csoportját különböztettük meg.

A rokkantsági nyugdíjazásra vonatkozóan azt állapíthatjuk meg, hogy az inaktívak köréből nagyobb a kiáramlás ezen út felé, mint a dolgozók csoportjából, de számszerűen az előbbieket egy lényegesen kisebb csoportot képeznek.

A 2001-ben még a munkaerőpiacon lévők almintáját tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a rokkantsági nyugdíjassá válás az életpálya 40. életévétől kezd erőteljesebb kockázati tényező lenni, az 50-es évek első felében éri el a csúcspontját, és egészen a nyugdíjkorhatárig tart a nagyobb kockázattal jellemezhető időszak. A nyugdíjkorhatárt közelítve illetve azt elérve már az időskori nyugdíjrendszerbe történik a beáramlás. A 40 és 50 közötti nőket referenciacsoportnak tekintve az 50 év feletti férfiak esetében mérhetünk szignifikánsan magasabb esélyhányadosokat. A rokkantsági nyugdíjazás esetében természetesen meghatározó szerepe van az egészségi állapotnak. Azok, akik az 1990-es évek óta már legalább egyszer hosszabb időre (3 hónapra) voltak távol munkájuktól betegállományban, vagy akik 2001-ben valamilyen tartós betegségről számoltak be, lényegesen magasabb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá 2001–2004 között, mint akik nem számoltak be ilyen esetekről. Mindezek mellett az utolsó foglalkozás jellegének volt meghatározó szerepe. A szellemi foglalkozást űzőkhöz képest a fizikai munkások és a vállalkozók is nagyobb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá. Ez arra utal, hogy bizonyos munkakörökben az egészségi

állapotnak nagyobb szerepe van a munkaerőpiacról való kilépésben. Nyilvánvaló, hogy ugyanolyan egészségi állapot mellett a fizikai munkát végzők nehezebben tudják folytatni a munkájukat, mint azok, akik szellemi foglalkozást végeznek. A vállalkozók esetében azt tapasztaltuk, hogy a szellemi foglalkozásúakhoz képest szignifikánsan magasabb a rokkantosítás esélye a körükben, de náluk viszonylag magas azoknak az eseteknek a száma, akik a rokkantsági nyugdíj mellett tovább dolgoznak. Emellett a relatív személyes jövedelmi pozíciónak volt meghatározó jelentősége. Az alsó két jövedelmi harmadban szignifikánsan magasabbak voltak a rokkantsági nyugdíjassá válás esélyhányadosai a referencia csoportnak tekintett felső harmadhoz képest.

Ha azt vizsgáljuk meg, hogy a különböző demográfiai és szociológiai ismérvek hogyan határozzák meg a rokkantosítást, az inaktívvá válást és a korai nyugdíjazást, akkor azt mondhatjuk, hogy a rokkantsági nyugdíjassá válás sokkal jobban hasonlít az inaktívvá váláshoz, mint a korai nyugdíjazáshoz.

A korai nyugdíjazás okait kutatva azt kell kiemelnünk, hogy a korhatár előtti nyugdíjazás ezen formájánál meghatározó szerepet játszik az egyéni akarat, vagyis az a tény, hogy az idősödő korosztályok széles köre még a korhatár előtt szeretne nyugdíjba vonulni. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy míg 1995-ben a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb, nem nyugdíjas népességnek 40%-a akart a rá vonatkozó korhatárnál előbb nyugdíjba menni, míg ugyanez a mutató 2001-ben 80%. A mutató ilyen mértékű növekedésében nyilvánvalóan szerepet játszott az a tényező, hogy az általunk vizsgált korosztályokat nagyon drasztikusan érintette a korhatár emelése. Fiatalabb korokban nem olyan magas nyugdíjkorhatárral számoltak, mint ami az 1997-es nyugdíjtörvény következtében vonatkozik rájuk. A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okokat tanulmányunkban két csoportba osztottuk. Az elsőbe kerültek azok, amelyek a munkaerőpiac taszító erejéből következnek, a másodikba pedig azok, amelyek a nyugdíjas lét vonzó aspektusaihoz kapcsolódtak. Az előbbibe két dimenzió tartozott: az egyik a fáradtság, az egészség megromlása, a másik pedig a munkanélküliségtől való félelem. A nyugdíjasléttel kapcsolatos pozitív érzésvilágot szintén két dimenzió jelenítette meg: az egyik az volt, hogy a nyugdíjkorhatár előtt álló szeretett volna családjával többet foglalkoz-

ni, több szabadidővel rendelkezni; a másik dimenzió pedig az, hogy valaki azért szeretett volna korábban nyugdíjba menni, mert a nyugdíj mellett pénzt akart keresni, más munkát akart vállalni. A fáradtságra, az egészségi állapot megromlására, illetve a több szabadidő preferálására inkább a nők, míg a munkanélküliségtől való félelemre, a nyugdíj melletti munkavállalásra inkább a férfiak hivatkoztak.

A fáradtságot, az egészségi állapot megromlását említők aránya a fizikai munkások és az alsó két jövedelmi harmadba tartozók körében volt a legmagasabb. A munkanélküliségtől való félelem is leginkább ezeket a csoportokat érintette. A szabadidő megnövekedésének preferenciája a férfiak körében a szellemi foglalkozásúak és a magasabb jövedelműek körében volt jellemzőbb. A nők körében a foglalkozás jellege és a relatív jövedelmi pozíció nem játszott differenciáló szerepet, a nők többsége -társadalmi helyzetétől függetlenül - azért szeretett volna mielőbb nyugdíjba vonulni, hogy több szabadideje legyen, több időt tölthessen családjával. A nyugdíj melletti munkavállalás leginkább a férfiakat, azon belül is a vállalkozókat, és a középső jövedelmi sávban elhelyezkedőket motiválja leginkább.

Ezek után azt is megvizsgáltuk, hogy milyen tényezők befolyásolják a tényleges nyugdíjazást, és hogyan hat a korai nyugdíjba vonulás szándéka a tényleges nyugdíjazás időzítésére. Modellünkben a vizsgált korosztályt azokra szűkítettük, akik 2001-ben még nem voltak nyugdíjasok, és 2001 és 2004 között életkorukból adódóan élhettek valamilyen korai nyugdíjazási formával. Eredményeink alapján a korai nyugdíjazás szándéka szignifikánsan befolyásolja a tényleges nyugdíjazás időzítését, azaz akik a reájuk vonatkozó korhatár előtt szeretnének nyugdíjba vonulni, azok nagyobb eséllyel lépnek ki a munkaerőpiacról a hivatalos nyugdíjkorhatár előtt. A nők nagyobb eséllyel válnak korai nyugdíjassá mint a férfiak. Ennek feltehetően az a magyarázata, hogy a reájuk vonatkozó korhatár a vizsgált időszakban meredeken emelkedett, míg a férfiaknál a folyamat sokkal kevésbé drasztikus. A harmadik meghatározó tényezőnek a foglalkozás jellege bizonyult. A fizikai munkások esélyei szignifikánsan magasabbak. Végül meghatározó szerepe volt a partner jelenlétének és aktivitási formájának is. A legnagyobb eséllyel azok léptek ki „idő előtt” a munkapiacról, akiknek inaktív partnere volt, ami az esetek többségében nyugdíjast jelentett.

Ez arra utal, hogy a párok megpróbálják összehangolni nyugdíjazásuk időpontját.

A nyugdíjazás következményeit tekintve meghatározó az, hogy a nyugdíjba vonulás mikor és milyen formában történik, valamint az is, hogy milyen korábbi pozícióból lép valaki a nyugdíjrendszerbe. A jövedelmi helyzetben bekövetkezett változás függ attól, hogy a nyugdíjba vonuló korábban dolgozott-e vagy inaktív volt. A dolgozóknak nagyobb eséllyel romlott a jövedelmi helyzete, mint azoknak, akik inaktívak voltak. A munkaerőpiacról nyugdíjrendszerbe lépők körén belül a rokkantsági nyugdíjassá válók szenvedték el a legnagyobb veszteséget. Akik inaktív státuszból lettek nyugdíjasok, azoknak a jövedelmi pozíciója nagy eséllyel javult.

Az egészségi állapot vonatkozásában azt mondhatjuk, hogy a rossz egészségi állapot nemcsak oka, hanem következménye is lehet a nyugdíjazásnak. Különösen igaz ez a rokkantsági nyugdíjasokra, akiknek körében a nyugdíjazás után megnövekedik a tartós betegségben szenvedők aránya.

A nyugdíjazás utáni évek szubjektív jólétét pedig alapvetően az egészségi állapot, a jövedelmi helyzet valamint az határozza meg, hogy valaki korábban megélte-e a munkanélküliséget.

13. HIVATKOZOTT IRODALOM

- Augusztinovics, M. (2000): *Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíj-rendszerről*. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Augusztinovics, M. (2005): *Népesség, foglalkoztatottság, nyugdíj*. Közgazdasági Szemle, LII. Évf., 2005. május 429-447.
- Augusztinovics, M.-Köllő, J. (2007): *Munkapiaci pálya és nyugdíj, 1970-2020*. Közgazdasági Szemle, LIV. évf., 2007. június, 529-559.
- Boaz, R. F. (1988). *Early withdrawal from the labor force: A response only to pension pull or also to labor market push?* Research on Aging, 9 : 530-547.
- Burtless, G.-Moffitt, R.A. (1984). *The effect of social security benefits on the labor supply of the aged*. In: H. J. Aaron & G. Burless (Eds.), Retirement and Economic Behavior. Washington DC : The Brookings Institute.
- Couch, K. A. (1998). *Late Life Job Displacement*. Gerontologist, 38: 7-17.
- Cseres-Gergely Zs. (2005): *Inaktív középkorú emberek és háztartások: ösztönzők és korlátok*. Pénzügyminisztérium, Kutatási füzetek.
- Cseres-Gergely Zs. (2007): *Ösztönzési hatások a magyarországi nyugdíj-rendszeren*. In: Munkaerő-piaci Tükör 2007. Szerk: Fazekas K.-Cseres-Gergely Zs.-Scharle Á. 103-115.
- Dobossy I.-S. Molnár E.-Virágh E. (2003): *Öregedés és társadalmi környezet*. KSH NKI Műhelytanulmányok 3. sz. 160 o.
- Elder, G.H.-M.K. Johnson (2003): *The life course and aging. Challenges, lessons, and new directions*. In: R.A. Settersten (Ed.), Invitation to the life course. Towards new understandings of later life. pp. 49-81., New York: Baywood.
- George, L.K. (1993): *Sociological perspectives on life transitions*. Annual Review of Sociology, 19., pp. 353-373.
- Gordon, R. H.-Blinder, A. S. (1980). *Market wages, reservation wages, and retirement decisions*. Journal of Public Economics, 14: 277-308.
- Guillemard, A.-M. and H. van Gunsteren (1991): *Pathways and their prospects: A comparative interpretation of the meaning of early exit*. In: M. Kohli, M. Rein, A.-M. Guillemard and H. van Gunsteren (Eds.), Time for retirement. Comparative studies for early exit from the labor force (pp. 362-387). Cambridge: Cambridge University Press.

- Hanisch, K.A.-C. Hulin, L. (1990): *Job attitudes and organizational withdrawal: An examination of retirement and other voluntary withdrawal behaviors*. Journal of Vocational Behavior, 37, pp. 60-78.
- Hardy, M.A. (2002): *The transformation of retirement in twentieth century America. From discontent to satisfaction*. Generations, 26, pp. 9-16.
- Holmes, T.H. and R.H. Rahe (1967): *The Social Readjustment Rating Scale*. Journal of Psychosomatic Research, 11.
- Irving, P.-Steels J.-Hall, N. (2005): *Factors affecting the labour market participation of older workers: qualitative research*.
- Isaksson, K.-G. Johansson (2000): *Adaptation to continued work and early retirement following downsizing: Long-term effects and gender differences*. Journal of Occupational and Organizational Psychology, 73, 241-256.
- Johnson, R. W.-Neumark, D. (1997). *Age discrimination, job separations, and employment status of older workers: Evidence from self-reports*. Journal of Human Resources, 32: 779-811.
- Kapitány, B. (2003): (szerk.) *Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése*. Műhelytanulmányok 2. Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kézdi G.-Köllő J. (2000): *Életkor szerinti kereseti különbségek a rendszerváltás előtt és után*. In: Racionalitás és méltányosság. Tanulmányok Augusztinovics Máriának. Szerk.: Király J.-Simonovits András-Száz János, 27- 46. oldal
- Kertesi G.-Köllő J. (1999): *Economic transformation and the return to human capital*. Budapest Working Papers on the Labour Market, 6. sz. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont-Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- Kohli, M.-Rein, M. (1991): *The changing balance of work and retirement*. In: Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Edited by Kohli, M.-Rein, M.-Guillemard A.-Van Gunsteren, H., Cambridge University Press
- Kovács, K. (2006): *Egészség-esélyek*. Népeségtudományi Kutatóintézet. Műhelytanulmányok 5.
- Köllő, J.-Nacsa B. (2006): *Rugalmasság és biztonság a munkaerőpiacon: magyarországi tapasztalatok*. International Labour Office, Budapest.

- Lazarus, R.S. and S. Folkman (1984): *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
- Lelkes O.-Scharle Á. (2004): *Miért inaktív az 50 éves magyar férfiak egyharmada?* In: Társadalmi Riport. Szerk: Kolosi T.-Tóth I. Gy.-Vukovich Gy. TÁRKI, Budapest.
- Medgyesi M. (2002): *Az időskorúak jövedelmi helyzetének változása az 1990-es években.* In: Társadalmi Riport 2002: 60-74. Szerk.: Kolosi T.-Tóth I. Gy.-Vukovich Gy.
- Monostori J. (2007): *A korai nyugdíjazás jelensége és annak társadalmi meghatározottsága.* Demográfia, 2007. L. évf. 2-3. 220-251.
- Morrow-Howell, N., & Leon, J. (1988). *Lifespan determinants of work in retirement years.* International Journal of Aging and Human Development, 27: 125-140.
- ONYF (2005): *1996-2003 közötti új rokkantsági nyugdíjasok főbb adatainak vizsgálata.* Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.
- Pénzügyminisztérium-Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium (2005): *Nemzeti Stratégiai Jelentés a megfelelő és fenntartható nyugdíjakról.*
- Tóth I. Gy. (1996): *Államháztartási reform és szociálpolitika.* In: Társadalmi Riport. Szerk: Kolosi T.-Andorka R.-Vukovich Gy. TÁRKI, Budapest.
- Scharle, Á. (2008): *Adminisztratív adatokon alapuló becslés a feketefoglalkoztatásról.* (kézirat)
- Shultz, K.S.-Morton, K.R.-Weckerle J.R. (1998): *The influence of push and pull factors on voluntary and involuntary early retirees' retirement decision and adjustment.* Journal of Vocational Behavior, 53, pp. 45-57.
- S. Molnár Edit (2005): *A nyugdíjba lépés hivatalos és „vágyott” életkora.* NKFP beszámoló. Kézirat.
- Van Solinge, H. and K. Henkens (2005a): *Adjustment to and satisfaction with retirement: Two of a kind?*, 58th Annual Scientific Meeting of The Gerontological Association of America. Orlando.

14. FÜGGELÉK

F.1. táblázat

A hivatalos nyugdíjkorhatár és a munkaerőpiacról történő kilépés átlagos életkora néhány európai országban, 2002

Ország	Hivatalos nyugdíjkorhatár		Munkaerő-piaci kilépés *		Különbség évben kifejezve	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Belgium	65	62	58,6	58,4	- 6,4	- 3,6
Dánia	65	65	61,9	59,8	- 3,1	- 5,2
Németország	65	65	61,1	60,3	- 3,9	- 4,7
Írország	66	66	62,8	63,5	- 3,2	- 2,5
Spanyolország	65	65	61,4	61,6	- 3,6	- 3,4
Franciaország	60	60	58,9	58,7	- 1,1	- 1,3
Hollandia	65	65	62,9	61,6	- 2,1	- 3,4
Ausztria	65	60	59,4	59,2	- 5,6	- 0,8
Lengyelország	65	60	58,1	55,8	- 6,9	- 4,2
Finnország	65	65	60,6	60,4	- 4,4	- 4,6
Svédország	65	65	63,4	63,1	- 1,6	- 1,9

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

* A munkaerő-piaci kilépés mutatójának számítása az évről évre számított korosztályos aktivitási ráták változásából történik. A mutató nem feleltethető meg a tényleges nyugdíjazási életkornak, hiszen a gazdaságilag inaktívvá válás nem minden esetben egyezik meg a nyugdíjassá válással (bár az esetek túlnyomó többségében igen), és azért sem, mert a nyugdíj mellett foglalkoztatottak foglalkoztatottként vannak számba véve, miközben ők már nyugdíjba vonultak.

F.2. táblázat
55–64 éves korosztály foglalkoztatási rátája az Európában

Ország	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Belgium	22,9	21,9	22,1	22,9	24,6	26,3	25,1	26,6	28,1	30,0	31,8	32,0
Bulgária	:	:	:	:	:	20,8	24,0	27,0	30,0	32,5	34,7	39,6
Csehország	:	:	:	37,1	37,5	36,3	37,1	40,8	42,3	42,7	44,5	45,2
Dánia	49,8	49,1	51,7	52,0	54,5	55,7	58,0	57,9	60,2	60,3	59,5	60,7
Németország	37,7	37,9	38,1	37,7	37,8	37,6	37,9	38,9	39,9	41,8	45,4	48,4
Észtország	:	:	:	50,2	47,5	46,3	48,5	51,6	52,3	52,4	56,1	58,5
Írország	39,2	39,7	40,4	41,7	43,7	45,3	46,8	48,0	49,0	49,5	51,6	53,1
Görögország	41,0	41,2	41,0	39,0	39,3	39,0	38,2	39,2	41,3	39,4	41,6	42,3
Spanyolország	32,3	33,2	34,1	35,1	35,0	37,0	39,2	39,6	40,7	41,3	43,1	44,1
Franciaország	29,6	29,4	29,0	28,3	28,8	29,9	31,9	34,7	37,0	37,6	38,7	38,1
Olaszország	28,4	28,6	27,9	27,7	27,6	27,7	28,0	28,9	30,3	30,5	31,4	32,5
Ciprus	:	:	:	:	:	49,4	49,1	49,4	50,4	49,9	50,6	53,6
Lettország	:	:	:	36,3	36,6	36,0	36,9	41,7	44,1	47,9	49,5	53,3
Litvánia	:	:	:	39,5	40,9	40,4	38,9	41,6	44,7	47,1	49,2	49,6
Luxembourg	23,7	22,9	23,9	25,1	26,4	26,7	25,6	28,1	30,3	30,4	31,7	33,2
Magyarország	:	17,7	17,7	17,3	19,4	22,2	23,5	25,6	28,9	31,1	33,0	33,6
Málta	:	:	:	:	:	28,5	29,4	30,1	32,5	31,5	30,8	30,0
Hollandia	28,9	30,5	32,0	33,9	36,4	38,2	39,6	42,3	44,3	45,2	46,1	47,7
Ausztria	29,7	29,1	28,3	28,4	29,7	28,8	28,9	29,1	30,3	28,8	31,8	35,5
Lengyelország	:	:	33,9	32,1	31,9	28,4	27,4	26,1	26,9	26,2	27,2	28,1
Portugália	46,0	47,3	48,5	49,6	50,1	50,7	50,2	51,4	51,6	50,3	50,5	50,1
Románia	:	:	52,1	51,5	49,6	49,5	48,2	37,3	38,1	36,9	39,4	41,7
Szlovénia	:	19,1	21,8	23,9	22,0	22,7	25,5	24,5	23,5	29,0	30,7	32,6
Szlovákia	:	:	:	22,8	22,3	21,3	22,4	22,8	24,6	26,8	30,3	33,1
Finnország	34,4	35,4	35,6	36,2	39,0	41,6	45,7	47,8	49,6	50,9	52,7	54,5
Svédország	62,0	63,4	62,6	63,0	63,9	64,9	66,7	68,0	68,6	69,1	69,4	69,6
Nagy-Britannia	47,5	47,7	48,3	49,0	49,6	50,7	52,2	53,4	55,4	56,2	56,9	57,4
Horvátország	:	:	:	:	:	:	:	24,8	28,4	30,1	32,6	34,3
Izland	:	:	:	:	:	:	:	:	83,0	81,8	84,3	84,3
Norvégia	:	:	:	:	:	65,2	65,9	66,2	66,9	65,8	65,5	67,4
Svájc	:	62,4	63,8	64,5	64,7	63,3	67,1	64,6	65,8	65,2	65,1	65,7

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Korai nyugdíjba vonulás

F.3. táblázat
55-64 éves korosztály foglalkoztatási rátája az Európában
Nők

Ország	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Belgium	12,9	12,4	12,9	14,0	15,7	16,6	15,5	17,5	18,7	21,1	22,1	23,2
Bulgária	:	:	:	:	:	10,3	14,7	18,2	21,0	24,2	25,5	31,1
Csehország	:	:	:	22,9	23,2	22,4	23,1	25,9	28,4	29,4	30,9	32,1
Dánia	35,9	37,1	40,3	42,0	45,8	46,6	49,7	50,4	52,9	53,3	53,5	54,3
Németország	27,1	28,2	28,7	28,3	28,8	29,0	29,4	30,6	31,6	33,0	37,5	40,6
Észtország	:	:	:	41,6	39,2	39,0	42,1	46,5	47,3	49,4	53,7	59,2
Írország	18,6	20,2	21,6	23,1	25,6	27,2	28,7	30,8	33,1	33,7	37,3	39,1
Görögország	24,1	24,3	24,6	23,5	24,4	24,3	22,9	24,0	25,5	24,0	25,8	26,6
Spanyolország	17,5	17,6	18,0	18,8	18,9	20,2	21,7	21,9	23,3	24,6	27,4	28,7
Franciaország	25,6	25,5	25,0	24,4	25,4	26,3	27,8	30,8	33,3	34,0	36,0	35,9
Olaszország	13,5	14,5	14,8	15,0	15,0	15,3	16,2	17,3	18,5	19,6	20,8	21,9
Ciprus	:	:	:	:	:	32,1	32,2	32,2	32,7	30,0	31,5	36,6
Lettország	:	:	:	27,5	26,6	26,7	30,0	35,2	38,8	41,9	45,3	48,7
Litvánia	:	:	:	28,3	30,6	32,6	31,1	34,1	36,7	39,3	41,7	45,1
Luxembourg	12,6	10,8	12,9	15,5	17,2	16,4	15,2	18,4	20,6	22,2	24,9	27,8
Magyarország	:	10,1	10,3	9,6	11,3	13,3	14,9	17,6	21,8	25,0	26,7	27,1
Málta	:	:	:	:	:	8,4	10,2	10,9	13,0	11,5	12,4	11,2
Hollandia	18,3	19,7	19,9	20,3	23,1	26,1	28,0	29,9	31,8	33,4	35,2	37,2
Ausztria	18,2	17,3	17,0	17,1	17,6	17,2	18,4	19,3	20,8	19,3	22,9	26,9
Lengyelország	:	:	26,1	24,1	24,5	21,4	20,4	18,9	19,8	19,4	19,7	19,0
Portugália	32,6	34,3	36,1	38,0	40,3	40,6	40,3	42,2	42,4	42,5	43,7	42,8
Románia	:	:	44,6	44,5	43,3	43,8	42,9	32,6	33,3	31,4	33,1	34,5
Szlovénia	:	11,5	14,6	16,1	13,4	13,8	15,8	14,2	14,6	17,8	18,5	21,0
Szlovákia	:	:	:	9,4	10,3	9,8	9,8	9,5	11,2	12,6	15,6	18,9
Finnország	33,4	33,3	33,3	34,1	38,0	40,4	45,0	47,2	48,3	50,4	52,7	54,3
Svédország	59,2	60,5	60,4	60,0	60,7	62,1	64,0	65,6	66,3	67,0	66,7	66,9
Nagy-Britannia	39,0	38,7	38,5	39,2	39,9	41,7	43,0	44,5	46,3	47,0	48,1	49,1
Horvátország	:	:	:	:	:	:	:	16,9	20,3	21,0	23,8	25,7
Izland	:	:	:	:	:	:	:	:	78,9	76,7	79,6	79,8
Norvégia	:	:	:	:	:	58,9	60,9	61,7	62,3	60,6	60,1	61,6
Svájc	:	47,7	49,0	51,4	51,1	50,1	53,6	52,3	54,1	54,1	55,6	56,6

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

F.4. táblázat
55-64 éves korosztály foglalkoztatási rátája az Európában
Férfiak

Ország	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Belgium	33,5	31,8	31,7	32,1	33,8	36,4	35,1	36,0	37,8	39,1	41,7	40,9
Bulgária	:	:	:	:	:	33,2	34,2	37,0	40,5	42,2	45,5	49,5
Csehország	:	:	:	53,2	53,6	51,7	52,6	57,2	57,5	57,2	59,3	59,5
Dánia	64,7	61,7	62,7	61,3	62,6	64,1	65,5	64,5	67,3	67,3	65,6	67,1
Németország	48,5	47,8	47,5	47,2	46,8	46,4	46,5	47,3	48,2	50,7	53,5	56,4
Észtország	:	:	:	62,0	58,9	55,9	56,7	58,4	58,9	56,4	59,3	57,5
Írország	59,8	59,2	58,9	60,2	61,7	63,2	64,6	65,0	64,6	65,0	65,7	67,0
Görögország	59,6	59,8	59,1	56,0	55,7	55,2	55,3	55,9	58,7	56,4	58,8	59,2
Spanyolország	48,4	50,0	51,2	52,6	52,2	54,9	57,7	58,4	59,2	58,9	59,7	60,4
Franciaország	33,8	33,6	33,2	32,5	32,3	33,6	36,2	38,7	40,8	41,4	41,6	40,5
Olaszország	44,6	43,9	42,0	41,4	41,2	40,9	40,4	41,3	42,8	42,2	42,7	43,7
Ciprus	:	:	:	:	:	67,3	66,9	67,3	68,9	70,8	70,8	71,6
Lettország	:	:	:	48,1	49,9	48,4	46,2	50,5	51,3	55,8	55,2	59,5
Litvánia	:	:	:	54,4	54,4	50,6	49,2	51,5	55,3	57,6	59,1	55,7
Luxembourg	35,1	35,5	35,4	35,2	35,8	37,2	35,9	37,7	39,7	38,3	38,3	38,7
Magyarország	:	27,2	27,0	27,0	29,7	33,2	34,1	35,5	37,8	38,4	40,6	41,4
Málta	:	:	:	:	:	50,8	50,4	50,8	53,8	53,4	50,8	50,4
Hollandia	39,7	41,4	44,3	47,5	49,6	50,2	51,1	54,6	56,7	56,9	56,9	58,0
Ausztria	42,2	41,6	40,3	40,5	42,6	41,2	40,1	39,6	40,4	38,9	41,3	45,3
Lengyelország	:	:	43,1	41,5	40,6	36,7	35,6	34,5	35,2	34,1	35,9	38,4
Portugália	61,4	62,7	63,2	62,9	61,4	62,1	61,6	61,9	62,1	59,1	58,1	58,2
Románia	:	:	60,7	59,5	56,9	56,0	54,3	42,7	43,5	43,1	46,7	50,0
Szlovénia	:	27,6	29,4	31,8	31,1	32,3	35,9	35,4	33,2	40,9	43,1	44,5
Szlovákia	:	:	:	39,1	36,8	35,4	37,7	39,1	41,0	43,8	47,8	49,8
Finnország	35,6	37,8	38,1	38,4	40,1	42,9	46,6	48,5	51,0	51,4	52,8	54,8
Svédország	65,2	66,7	65,1	66,1	67,3	67,8	69,4	70,4	70,8	71,2	72,0	72,3
Nagy-Britannia	56,2	57,1	58,4	59,1	59,7	60,1	61,7	62,6	64,8	65,7	66,0	66,0
Horvátország	:	:	:	:	:	:	:	34,2	38,1	40,9	43,0	44,4
Izland	:	:	:	:	:	:	:	:	87,0	86,9	88,9	88,7
Norvégia	:	:	:	:	:	71,4	70,7	70,7	71,5	71,0	70,8	73,1
Svájc	:	78,1	79,3	78,5	78,9	77,0	81,0	77,3	77,7	76,6	74,9	74,9

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

15. A TANULMÁNYBAN HASZNÁLT ALMINTÁK SZERKEZETE NÉHÁNY FŐBB ISMÉRV SZERINT

1. táblázat

A 2001-ben 40–59 éves korosztály megoszlása néhány főbb ismervo szerint, 2001, 2004

<i>Társadalmi ismervo</i>	<i>Megoszlás (%)</i>	<i>N</i>
Neme		
Férfi	46,0	2363
Nő	54,0	2777
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>5140</i>
Korcsoport, 2001		
40–49 évesek	53,1	2731
50–59 évesek	46,9	2408
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>5140</i>
Gazdasági aktivitás, 2001		
Dolgozik	61,6	3165
Dolgozik+öregségi nyugdíjas	1,6	84
Dolgozik+rokkantsági nyugdíjas	1,2	64
Öregségi nyugdíjas	7,1	367
Rokkantsági nyugdíjas	16,8	862
Egyéb inaktív	11,6	594
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>5136</i>
Gazdasági aktivitás, 2004		
Dolgozik	54,1	2763
Dolgozik+öregségi nyugdíjas	2,8	142
Dolgozik+rokkantsági nyugdíjas	2,2	113
Öregségi nyugdíjas	12,6	644
Rokkantsági nyugdíjas	19,1	975
Egyéb inaktív	9,3	474
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>5111</i>

Megjegyzés: Az alminta felhasználásra került a 9.1; 9.2.1 – 9.2.5 fejezetekben.

2. táblázat

A 2001-ben 40–59 éves korosztály gazdasági aktivitásának változása 2001-ről 2004-re (%)

Gazdasági aktivitás 2001	Gazdasági aktivitás 2004						Összesen
	Dolgozik	Dolgozik + öregségi nyugdíjas	Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	Öregségi nyugdíjas	Rokkantsági nyugdíjas	Egyéb inaktív	
Dolgozik	81,6	2,5	1,5	5,0	4,4	5,2	100,0
Dolgozik + öregségi nyugdíjas	0,0	48,9	0,0	49,9	1,2	0,0	100,0
Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	1,5	5,1	33,0	20,9	39,5	0,0	100,0
Öregségi nyugdíjas	0,0	4,6	0,3	93,7	1,4	0,0	100,0
Rokkantsági nyugdíjas	1,0	0,1	4,9	6,1	85,3	2,5	100,0
Egyéb inaktív	31,7	0,5	0,3	6,0	12,3	49,1	100,0
Összesen	54,1	2,8	2,2	12,6	19,1	9,3	100,0

Megjegyzés: Az alminta felhasználásra került a 9.1; 9.2.1 – 9.2.5 fejezetekben.

3. táblázat

A 2001-ben 40–59 éves nem nyugdíjas népesség 2004-es aktivitása

Gazdasági aktivitás, 2001	Megoszlás (%)	N
Dolgozik	73,7	2753
Dolgozik + öregségi nyugdíjas	2,2	80
Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	1,3	47
Öregségi nyugdíjas	5,2	192
Rokkantsági nyugdíjas	5,6	210
Egyéb inaktív	12,1	452
Összesen	100,0	3735

Megjegyzés: Az alminta felhasználásra került a 9.1; 9.2.1 – 9.2.5 fejezetekben.

4. táblázat

A 2001-ben 40-54 éves dolgozók megoszlása a 2004-es gazdasági aktivitás szerint

Gazdasági aktivitás, 2004	Megoszlás (%)	N
Dolgozik	86,4	2441
Dolgozik + öregségi nyugdíjas	0,9	24
Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	1,4	39
Öregségi nyugdíjas	1,5	43
Rokkantsági nyugdíjas	4,5	128
Egyéb inaktív	5,3	150
Összesen	100,0	2824

Megjegyzés: Az alminta felhasználásra került a 9.2.6 fejezetben.

5. táblázat

2001-ben a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb nem nyugdíjasok

Társadalmi ismérő	Megoszlás (%)	N
<i>Neme</i>		
Férfi	39,2	649
Nő	60,8	1006
<i>Gazdasági aktivitás, 2001</i>		
Dolgozik	84,3	1396
Egyéb inaktív (nem nyugdíjas)	15,7	259

Megjegyzés: Az alminta felhasználásra került a 10.2.1; 10.2.2 fejezetekben.

6. táblázat

1940-1947 között született férfiak, 1940-1947 között született nők, nem nyugdíjasok

Társadalmi ismérő	Megoszlás (%)	N
<i>Neme</i>		
Férfi	63,6	367
Nő	36,4	210
<i>Gazdasági aktivitás, 2001</i>		
Dolgozik	84,2	486
Egyéb inaktív (nem nyugdíjas)	15,8	91

Megjegyzés: Az alminta felhasználásra került a 10.2.3 fejezetben.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982

1. (Előszót írta: *Monigl István.*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népesség-előreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983

8. *S. Molnár Edit–Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984

15. Készítették: *Bies Klára, Hablicsek László*: Területi népesség-előreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)
17. Szerkesztette: *Hablicsek László, Monigl István*: Társadalmi–demográfiai prognózisok.
- A Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné*: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985

23. *Rátay Csaba–Tusnádý Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Hablicsek László–Monigl István–Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc–Szentgáli Tamás–Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.

29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc–Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terheségek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988

34. Szerkesztette: *Hablicsek László–Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné–Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit–Virágh Eszter*: Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991

39. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.

40. *Joubert Kálmán–Gárdos Éva*: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Sokgyermekes családok.

1992

42. *Hablicsek László*: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. *Fóti János–Illés Sándor*: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. *Falussy Béla–Miltényi Károly–Móritz Pálné–Paksy András*: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. *Csernák Józsefné–Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993

47. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. *Szukicsné Serfőző Klára*: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. *Tóth Pál Péter*: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994

50. *Illés Sándor*: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. *Szukicsné Serfőző Klára*: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Serdülőkorban született anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995

54. *Hablicsek László*: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép–Kelet–Európában.
55. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996

56. Szűcs Zoltán: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi-demográfiai jellemzői.
57. S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. Illés Sándor–Habicsek László: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. Szukicsné Serfőző Klára: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997

60. Daróczi Etelka: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998

61. S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné–Kamarás Ferenc–Habicsek László: Házasságon kívüli szülések.

2000

62. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit–Dobossy Imre: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. Illés Sándor: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. Daróczi Etelka–Spéder Zsolt (szerk.): A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. Melegh Attila: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001

66. Gödri Irén: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. Tárkányi Ákos: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. Hablicsek László: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. Spéder Zsolt–Monostori Judit: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. Joubert Kálmán–Gyenis Gyula: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejllettsége I.

2002

71. *Illés Sándor–Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter–Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné–Spéder Zsolt* (szerk.): Népeség-értékek–vélemények

2003

74. *Daróczy Etelka* (szerk.): Kettős szorításban.
75. *Őri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004

76. *Tóth Pál Péter*: Külföldiekkel vagy idegenekkel...
77. *Daróczy Etelka – Kovács Katalin*: Halálozási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005

78. *Hablicsek László*: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. *Gellérné Lukács Éva – Illés Sándor*: Migrációs politikák és jogharmonizáció.
80. *Gödri Irén – Tóth Pál Péter*: Bevándorlás és beilleszkedés.
81. *Kamarás Ferenc – Kapitány Balázs – Vaskovics László*: F fiatal házaspárok életútja Németországban és Magyarországon.
82. *Blaskó Zsuzsa*: Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka.

2006

83. *Joubert Kálmán* (szerk.): Az országos longitudinális gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei születéstől 18 éves korig (I.)

2007

84. *Hablicsek László – Kovács Katalin*: Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005.

MŰHELYTANULMÁNYOK

2002

1. *Spéder Zsolt* (szerk.): Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.

2003

2. *Kapitány Balázs* (szerk.): Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismeretése.
3. *Dobossy Imre – S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Öregedés és társadalmi környezet.

2004

4. *Kapitány Balázs–Spéder Zsolt*: Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.

2006

5. *Kovács Katalin*: Egészség-esélyek.

2007

6. *Spéder Zsolt – Kapitány Balázs*: Gyermek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések.